

«НАША ШКОЛА»

№ 3, 2010

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.

Засновано в 1923 р., відновлено в 1993 р.

Зареєстровано 14 березня 1994 р. Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. пед. наук

Редакційна колегія:

Л. К. Задорожна, канд. філософ. наук, *заступник головного редактора*; **В. М. Руссол**, канд. пед. наук, *відповідальний секретар*; **А. Ю. Анісімов**, канд. пед. наук; **А. М. Богуш**, д-р пед. наук, професор, дійсний член АПН України; **В. В. Грінчук**; **Д. М. Демченко**, канд. пед. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, канд. пед. наук; **Є. Є. Карпова**, д-р пед. наук, професор; **Б. Г. Кремінський**, канд. пед. наук; **Н. В. Кічук**, д-р пед. наук; **З. Н. Курлянд**, д-р пед. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **О. І. Папач**, канд. пед. наук, зав. кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін; **Г. Б. Редько**, професор; **Н. А. Руденко**, зав. кафедри методики викладання іноземних мов та мов і літератур національних меншин; **С. А. Свінтковська**; **В. М. Терзі**, канд. пед. наук, доцент; **О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, професор; **В. А. Трунова**, канд. пед. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **Р. І. Хмелюк**, д-р пед. наук, професор; **Т. Н. Чебикіна**, канд. психол. наук, зав. кафедри педагогіки і психології; **О. С. Цокур**, д-р пед. наук, професор.

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомолова**,
І. Ф. Ацабріка,
К. М. Безусова

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65014, м. Одеса, пров. Нахімова, 8. Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-45-12.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 2 від 16.03.2010 р.

Здано у вироб. 27.04.10. Підп. до друку 14.06.10. Формат 60×84 1/8. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 8,27. Тираж 700 прим. Зам. № 85.

Надруковано у друкарні видавництва «Екологія».
м. Одеса, вул. Базарна, 106, к. 313
Тел.: (0482) 33-07-18, 37-07-95, 37-14-25.

З М І С Т

З історії розвитку освіти на Одещині

Л. І. Фурсенко. Одеський учбовий округ. Сторінка одинадцята. Миколіук Аркадій Полікарпович 2

Педагогіка і психологія

Ю. П. Олексін. Психолого-педагогічний механізм формування громадянськості особистості 2

О. А. Листопад. Соціальна творчість: сутність і соціально-педагогічні функції 6

В. В. Ягоднікова. Особливості формування у молодших школярів мотивації досягнення успіху 10

Н. В. Солодовникова. Семья как первооснова воспитания толерантного поведения у дошкольника .. 13

Науковці — вчителям

Л. Б. Котлярова, Т. И. Лецинская. Формирование навыков чтения англоязычных текстов по специальности в неязыковых вузах 16

Сільська школа

Л. М. Бурлакова. Сільська малочисельна школа у творчому пошуку... (з досвіду роботи Слав'яно-сербського НВК «ЗОШ I—III ступенів — дитячий садок») 20

Позакласне та позашкільне виховання

Л. Л. Примачок. Вивчення стану вихованості духовної цінності розради у студентів медичного коледжу 24

І. М. Шумовецька. Зустрічі в літературній кав'ярні (позакласний захід «Література рідного краю — кришталеве джерело, що живить наші серця») 28

Б. І. Шестаков. Щоб пам'ятали 30

Н. А. Ковтун. Мы будем помнить ваши имена (літературно-музикальна композиція, посвящена Дню освобождения Одессы и Дню Победы) 31

Естетичне виховання

А. Н. Довганюк. Музыкальное воспитание в вальдорфской школе 35

Дошкільне виховання. Початкове навчання

Т. І. Вачева, Т. Г. Шевченко. Красиве письмо — це частина естетичного виховання 37

И. Н. Морозкина. Урок русского языка в 3-м классе 41

Література рідного краю

С. А. Свінтковська, Г. А. Могильницка. Уроки літератури рідного краю (8-й клас) 44

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

О. Є. Вальє, О. П. Светной. Вивчення комплексних чисел в середній школі 55

В. В. Ковальчук, М. О. Царенко, О. О. Іляшенко, В. М. Колесніченко. Методологічні засади природознавства (про апробацію електронного навчального посібника) 59

Б. Ч. Бердиев, Т. І. Писарогло. Нанометрові технології: педагогічні аспекти 62

Л. П. Гавдур. Урок математики в класі природничого профілю 65

О. Е. Вальє, О. П. Светной. Про сучасну дидактику та професіоналізм вчителя математики 70

І. В. Тихоненко, О. О. Катана. Використання комп'ютерних технологій в позакласній роботі як засіб підвищення ефективності навчальної діяльності учнів на заняттях з хімії та біології 73

Б. І. Шестаков. Про підсумки роботи обласної науково-практичної конференції «Велика перемога над фашизмом і роль України у II Світовій війні» 78

З офіційних повідомлень

Б. І. Шестаков. Про підсумки роботи обласної науково-практичної конференції «Велика перемога над фашизмом і роль України у II Світовій війні» 78

Одеський учбовий округ. Сторінка одинадцята МИКОЛЮК АРКАДІЙ ПОЛІКАРПОВИЧ

У квітні 1919 року була створена Одеська губернія. У червні цього ж року введено посаду завідуючого губернським відділом народної освіти. З 22 червня по 23 серпня 1919 року цей відділ очолював Аркадій Полікарпович Миколіук.

Народився Аркадій Полікарпович 18 вересня 1890 року в селі Любашівці Одеської губернії, в українській сім'ї. В 1899—1902 роках навчався в місті Одесі в народній школі, в 1902—1907 — в залізничній технічній школі. З 1907 року давав приватні уроки. З 1912 року відбував військову повинність, в 1914 році екстерном склав екзамен за гімназичний курс і цього ж року був призваний до армії. Брав активну участь у I Світовій війні рядовим, командиром взводу розвідників, вів курси лікбезу з солдатами. В 1918 році демобілізувався з армії, працював в гімназії Івана Франка в Одесі. У червні 1919 року призначений завідуючим губернським відділом народної освіти, де працював недовго, до приходу в Одесу 23 серпня 1919 року денікінців.

З 1920 року очолював повітовий виконком, з 1922 року — губселькоопсоюз, сільгоспбанк, а з грудня 1923 року завідував політичною

освітою в губернському відділі народної освіти. Потім працював на різних посадах в органах радянської влади, а 18 лютого 1935 року, працюючи на посаді інспектора обласного управління культури, органами УНКВС був заарештований по звинуваченню в контрреволюційній діяльності (ст. 24-2, 54-11 Уголовного Кодексу УРСР) і вироком спеціальної колегії Одеського обласного суду від 14.09.1935 року був засуджений до 10 років ув'язнення. Покарання відбував у виправно-трудовах таборах. Ні в яких партіях не перебував.

Рішенням Судової Колегії з кримінальних справ Верховного суду УРСР від 15 червня 1959 року був реабілітований.

Література

1. Державний архів Одеської області. — Фонд № Р-134. — Опис 1. — Справа 296.
2. Список репресованих з політичних мотивів громадян та реабілітованих за ст. 1 Закону України від 17.04.1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», том 5а.

Л. І. ФУРСЕНКО,

старший викладач кафедри менеджменту і розвитку освіти ООІУВ.

Педагогіка і психологія

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність теми. Оновлення існуючого змісту і форм виховання учнівської молоді в сучасних умовах потребує значного переосмислення проблеми формування громадянськості молодого покоління. Стаття висвітлює існуючі в сучасній науці підходи до розв'язання цих питань.

Ключові слова: особистість, громадянськість, структура громадянськості, громадянознавчі знання, складові рис громадянськості, психологічний механізм формування рис громадянськості.

Одним з найактуальніших завдань сучасного виховання в Україні є створення умов для формування *людини-громадянина*, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих і суспільних інтересів. Визначальною характеристикою такої людини має бути *громадянськість* — здатність людини реалізовувати свої права і свободи, поважати права і свободи інших громадян, розуміти власну відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки і вибір. Важливою

складовою громадянськості як риси особистості є, насамперед, поінформованість людини з питань розвитку демократії в різних країнах світу і в Україні, її здатність керуватися відповідними знаннями в умовах сучасного суспільного і політичного життя, що досягається шляхом оволодіння уміннями і навичками, необхідними для компетентної участі в громадсько-політичному житті нашої країни. Вона передбачає також прояви активної громадянської позиції, критичне і конструктивно-творче ставлення до оточуючого соціального середовища.

Отже, у педагогічному плані громадянськість складається з певної сукупності знань, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити її місце в суспільстві, її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною, державою. Відповідно до цього її структурними компонентами є *ціннісний, діяльнісний (технологічний) та процесуальний (особистісно-творчий)*. Тому система виховання громадянськості має бути спрямована на розвиток особистості у зазначених напрямках.

Для того, щоб з'ясувати, якими є психологічний механізм і дидактичні умови формування громадянськості особистості, необхідно розглянути існуючі в сучасній психолого-педагогічній літературі різні точки зору щодо розуміння особистості. Найбільш відомим є визначення дане С. Рубінштейном: «Особистість — людина, що ставиться певним чином до навколишнього світу, свідомо встановлює це своє відношення так, що воно виявляється в усій його могутності» [10]. А. Асмолов визначає особистість у такий спосіб: «Бути особистістю — це значить здійснювати вибір, що виникає в силу внутрішньої необхідності, оцінювати наслідки прийнятого рішення й відповідати за них перед собою та суспільством, це значить постійно будувати самого себе й інших, володіти арсеналом прийомів і засобів, за допомогою яких можна опанувати своєю власною поведінкою, це значить мати свободу вибору й усвідомлення відповідальності за його наслідки» [1, 92]. Обидва підходи взаємно доповнюють один одного.

Проблемі аналізу структури особистості серйозну увагу приділяли Л. Божович, А. Ковальов, В. Столін, Л. Фридман, І. Кулагіна та ін. Вони виділили наступні структурні елементи особистості: спрямованість, потреби, мотиви, мотивація, темперамент, здібності, характер, емоційність, активність, саморегуляція, воля, цілеспрямованість, спрямованість характеру, прагнення. При аналізі названих структурних компонентів особистості стає очевидним, що потреби, мотивація (як стійка система мотивів), характер (як сукупність ставлень людини до світу), спонукання є психологічною основою виникнення системи цінностей і рис особистості й опосередковано залежать від

неї. Активність, саморегуляція, воля та інші компоненти особистості є своєрідними «реалізаторами» громадянськості в практичній діяльності.

Ці складові особистості знаходять свій відбиток у структурі громадянськості:

— громадянські потреби — прагнення жити у демократичному суспільстві, до справедливості, рівноправності тощо;

— мотиви громадської діяльності — прагнення до участі у розв'язанні суспільних проблем, ухваленні суспільних рішень та їх реалізації;

— стійкі інтереси до покращання життя власної країни, територіальної і національної спільноти, діяльності демократичних інститутів та ін.;

— установка, спрямованість особистості на активну громадянську позицію;

— позитивне емоційно-ціннісне ставлення до громадянського суспільства, демократії, прав і свобод людини та ін.

Яким же є психологічний механізм виникнення громадянськості?

Як суб'єкту (термін «суб'єктивний» відноситься до особистості, до її внутрішнього світу і припускає сукупність її структурних елементів) основу якостей особистості психологія виділяє потреби. Саме потреби як структурний елемент особистості викликають активність людини і направляють її на привласнення певних цінностей, що виступають як регулятори життєдіяльності. Цю думку підкреслював К. Д. Ушинський: «В основі всякої нашої свідомої діяльності лежить несвідоме прагнення ...», а «...бажання здійснюються внаслідок досвіду відчуттів і неодмінно супроводжуються уявленнями, без яких бажання неможливе» [16, 41]. На цьому ж наголошував і С. Рубінштейн, який писав: «Потреби людини проявляються в емоційному стані (пасивний аспект) і в прагненні, потягу, бажанні і т.д. (активний аспект)» [10, 175].

Трансформація потреб особистості в зовнішню поведінку проходить через низку етапів, в основі яких лежить фізіологічний механізм активування слідів тих зовнішніх об'єктів, що зберігаються в пам'яті, та слідів тих дій, які здатні привести до задоволення потреби. Цей механізм активування свого часу був розкритий у дослідженнях А. Ухтомського. Результати дослідження були оформлені в теорії про домінанту. «Домінантою» А. Ухтомський називав «більш-менш стійкий осередок підвищеної збудливості центрів... тоді як в іншій центральній нервовій системі широко розлиті явища гальмування» [15, 9–10].

Психологічною формою домінанти є установка. Саме це психологічне новоутворення розкриває механізм поширення і впливу домінанти на мотиваційну структуру особистості. Термін «установка» у психолого-педагогічній літературі не новий. З ним пов'язані уявлення

про теорію експериментальної, фіксованої установки, розробленої Д. Узнадзе та його школою. Одним з основних положень згаданої теорії є наступне: «Для виникнення установки досить двох елементарних умов — якої-небудь актуальної потреби у суб'єкта й ситуації її задоволення» [14, 23]. На думку В. Франкла, установка проявляється і на рівні несвідомого [17, 96].

На підставі постулатів, висунутих Н. Кузнецовим, теорії установок Д. Узнадзе, теорії домінанти А. Ухтомського та екзистенціального психоаналізу В. Франкла, інших концепцій об'єктивної гуманістичної етики і психології можна зробити висновок, що ставлення на рівні несвідомого містить в собі певну домінанту (у фізіологічному плані), певну установку (у психологічному плані) на певні ціннісні ставлення. Отже, ставлення можуть існувати в підсвідомості у двох випадках: 1) вони посідають домінуюче положення в структурі особистості. Тоді вони незалежно від конкретної ситуації, автоматично (підсвідомо) регулюють поведінку людини; 2) процес формування ставлень знаходиться на рівні перших кроків їх інтеріоризації в особистісні. При цьому необхідно відзначити, що суспільні цінності привласнюються на індивідуальному рівні через внутрішню систему ставлень особистості. Як зазначає І. Бех, «духовно зріла особистість, репрезентуючи загальнородові духовні надбання, долає суперечність, що може виникнути між індивідуальними й загальнолюдськими ціннісними контекстами» [2, 11].

У цьому процесі найважливішу роль виконує мотивація. І. Імедадзе, В. Столін й інші автори розглядають мотив як сукупність структурних елементів, де головну роль грають значимість, цінності, сенсожиттєві (ситуативні) цілі. Зміст діяльності не визначається лише предметним змістом потреби, що задовольняється. Людина враховує ситуацію, наявність об'єктивних і суб'єктивних можливостей, наявність або відсутність протилежних потреб і потреб, діючих в одному напрямку з квазіпотребою. І лише потім вона на підставі мотиву (значимості, цінності, змісту), приймає рішення діяти так, а не інакше. Таким чином, мотив створює психологічну основу безпосереднього управління, регулювання поведінки особистості з погляду добору конкретних поведінкових ліній, як у конкретній ситуації, так і поза нею, як на рівні рефлексії, так і на рівні неусвідомленого [7, 13]. Мотив як психологічне новоутворення є початковим фундаментом для формування громадянських рис особистості за певних педагогічних умов і способів організації пізнавальної діяльності. Мотив включає не тільки значимість, цінність, зміст діяльності, але й стан спонукання, мету дії. Ціль забезпечує напрямок поведінки особи. У процесі усвідомлення мети на підставі мотиву діяльності формується інтерес як тенденція особистості,

що полягає в спрямованості чи зосередженості її помислів на певному предметі [6, 122].

Водночас вчені обґрунтовували підходи щодо розуміння психологічних основ спрямованості особистості, оскільки без цього неможливо знайти підґрунтя для виховання громадянина у демократичному суспільстві. Більшість фахівців вважає, що спрямованість особистості є системою ціннісних орієнтацій, особистісних установок [18, 21]. Їхні думки переграють з окремими положеннями інших вчених: спрямованість — система установок (К. Платонов) [9]; система потреб, мотивів, поглядів, устремлень (Л. Божович) [3]; система ставлень людини до оточуючої дійсності (В. Мясіщев) [8]. Ці та інші автори (Н. Левітов, А. Ковальов) вважають ядром у структурі особистості її спрямованість як зорієнтованість на соціально обумовлену основу особистості, яка характеризує її в цілому.

Автори погодилися в тому, що адекватна зорієнтованість є стрижнем, основою формування особистості, але не єдина у визначенні змісту спрямованості. Так, Л. Божович, Л. Славіна [4], М. Боришевський [5] спрямованість розуміють як мотиви діяльності особистості в їх ієрархічній послідовності. Вибірковою активністю особистості в її ставленні до довкілля вважають спрямованість А. Ковальов, В. Мясіщев [8]. Як активну діяльність, спрямовану на досягнення певних життєвих цілей, розуміють спрямованість Г. Луков і К. Платонов [9]. Як сукупність потреб, ідеалів, установок розуміє її С. Рубінштейн [11, 12].

Отже, мовою соціальної психології громадянськості можна визначити як різновид інтегрованої базової соціальної установки, що виражається у готовності і здатності особистості свідомо приймати на себе обов'язки і відповідально, добровільно (без примусу) дотримуватись законів і вимог держави.

Таким чином, механізм формування громадянськості проявляється через установки, спрямованість особистості на підставі стійких інтересів, що зосереджують увагу на тих властивостях навколишньої реальності, які є для особистості важливими, виходячи із смислоутворюючих мотивів і потреб. З одного боку, потреби і мотиви впливають на весь процес формування громадянськості переважно на рівні підсвідомого. З іншого боку, стійкі інтереси, установки і спрямованість «пронизують» цей процес, усвідомлюючись особистістю.

Отже психологічний механізм формування громадянськості можна представити у вигляді схеми.

Механізм формування громадянськості має власні закономірності. Він передбачає, що дія загальних психолого-педагогічних закономірностей розвитку громадянськості опосередковується впливом конкретно-історичних умов життєдіяльності даного суспільства загалом і кожного з його членів, зокрема.

Таким чином, методика формування громадянськості в процесі навчання в загальноосвітній школі передбачає відбір навчального змісту, спрямованого на засвоєння школярами громадянських знань, організацію пізнавальної діяльності, що орієнтована на опанування громадянських умінь через обов'язкове систематичне застосування інтерактивних технологій, що максимально активізують позицію учня на уроці.

Напрямок подальших досліджень можуть бути: методичні засади формування громадянськості учнів основної школи при вивченні різних предметів, проблеми моніторингу рівнів розвитку громадянськості учнів основної та початкової школи в навчальному процесі, організація виховної роботи в школі у відповідності до обґрунтованого психолого-педагогічного механізму формування громадянськості тощо.

Література

1. Асмолов А. Г. Психология личности. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. — 367 с.
2. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О. В. Сухомлинської. — К., 1997. — С. 8–11.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1968. — 464 с.
4. Божович Л. И., Славина Л. С. Психологическое развитие школьника и его воспитание. — М.: Знание, 1979. — 96 с.
5. Боршевський М. Й. Духовні цінності в становленні громадянина // Психологія і педагогіка. — 1997. — № 1. — С. 144–150.
6. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова и др. — М.: Педагогика, 1991. — 479 с.
7. Имедадзе И. В. Проблема полимотивации поведения // Вопросы психологии. — 1984. — № 6. — С. 28–33.
8. Мясцев В. Н. Проблема отношений человека и его место в психологии // Вопросы психологии. — 1957. — № 5. — С. 3–29.
9. Платонов К. К. Структура и развитие личности. — М.: Наука, 1986. — 255 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — М., 1946. — 704 с.
11. Рубинштейн С. Л. Принципы развития психологии. — М.: АН СССР, 1959. — 420 с.
12. Рубинштейн С. Л. Принципы творческой самостоятельности // Вопросы философии. — 1989. — № 4. — С. 88–96.
13. Столин В. В. Самосознание личности. — М., 1983. — 284 с.
14. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки. — Тбилиси, 1961. — 194 с.
15. Ухтомский А. А. Избранные труды. — Л.: Наука, 1978. — 358 с.
16. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: В 6 т. / Сост. С. Ф. Егоров. — М.: Педагогика, 1990. — Т. 6. — 527 с.
17. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М., 1990. — 368 с.
18. Щуркова Н. Е., Питюкова В. Ю., Савченко А. П., Осипова Е. М. Новые технологии воспитательного процесса. — М.: Педагогика, 1993. — 111 с.

Ю. П. ОЛЕКСІН,

проректор з навчальної роботи Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики та змісту соціогуманітарної освіти, магістр з менеджменту.

СОЦІАЛЬНА ТВОРЧІСТЬ: СУТНІСТЬ І СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ФУНКЦІЇ

Творчість — вид діяльності, яка породжує щось якісно нове, що ніколи раніше не існувало. Творчість як творча діяльність відрізняється неповторністю за характером здійснення, з одного боку, і за отриманим результатом, з іншого боку. Результат творчої діяльності завжди оригінальний. До творчої може бути віднесена лише така діяльність, результатом якої має бути створення речей, що відзначаються великою суспільною значущістю. Не завжди результат творчої діяльності співпадає з результатом його практичної застосовності і значущості.

Науковці виділяють три підходи в дослідженні творчості, які розглядаються як результат діяльності, що пов'язана зі створенням нового; творчий процес; особистісна категорія, пов'язана із саморозвитком. У роботах В. Андреева, Л. Виготського, Ю. Гільбуха, В. Давидова, Н. Кічук, О. Киричука, В. Крутецького, Н. Лейтиса, О. Леонтьєва, О. Лука, В. Моляко, Я. Пономарьова, В. Рибалки, В. Роменця, С. Рубінштейна, О. Савченко, С. Сисоевої та інших висвітлюються психолого-педагогічні фактори, які сприяють формуванню творчих можливостей особистості, мотивів її творчої діяльності, розвитку творчої активності. Значну теоретичну цінність і практичну значущість у розкритті форм і методів розвитку творчої особистості в навчально-виховному процесі становлять роботи Ш. Амонашвілі, І. Волкова, О. Савченко, В. Сухомлинського та інших.

Прояви творчої діяльності різноманітні. Це різноманіття відбиває потребу всіх сфер суспільства в прогресивних змінах, і разом з тим різноманіття проявів творчої діяльності свідчить про багатство сутнісних сил людини. Більшість вчених виділяє чотири групи творчості. Перша група — це творчість у мистецтві (літературна творчість, музична творчість, художня творчість). Друга група — соціальна творчість, яка включає політичну, правову, економічну, педагогічну, управлінську творчість. У широкому розумінні вона охоплює всі види творчості, у вузькому — має своїм предметом удосконалення суспільних стосунків. Третя група — це технічна творчість, до цієї групи належить винахідництво, конструювання, архітектура тощо. Четверта група — це наукова творчість, яка пов'язана з діяльністю людини в певній галузі науки, наприклад, у математиці, фізиці, хімії тощо.

Враховуючи особливий статус соціальної творчості, представники багатьох філософських (Г. Батішев, С. Васильєв, Г. Гіргінов, Г. Давидова, Б. Кедров, А. Коршунов, А. Спіркін, А. Шумілін та інші), психологічних (Д. Богоявленська, Л. Виготський, С. Грузенберг, Я. Пономарьов, В. Моляко, О. Лук, В. Роме-

нець та інші) і педагогічних напрямків (Г. Грибенко, Н. Дудніченко, Н. Кічук, О. Кleshков, І. Кучерявий, М. Костенко, Н. Стельмах, С. Сисоева та інші) займалися вивченням природи соціальної творчості і зробили значний внесок до розробки цієї проблеми. Останнім часом збільшилася кількість досліджень, в яких прослідковується комплексний підхід до вивчення соціальної творчості з позиції різних наукових галузей. Мета даного дослідження: визначити сутність і соціально-педагогічні функції соціальної творчості, проаналізувати значущість соціальної творчості для особистості студента.

Соціальну творчість ми розуміємо як процес, що сприяє здійсненню будь-якої соціально значимої діяльності щодо перетворення довкілля через соціальну взаємодію людей, в результаті якої відбувається розвиток ціннісних орієнтацій на творчість. Соціальна творчість сприяє розвитку в особистості певних соціальних установок, які дозволяють їй бути активним і самостійним, організованим, комунікативним, конкурентоздатним і мобільним членом свого суспільства. Соціальна творчість відбувається в процесі створення нових зразків культури, норм спілкування і діяльності. Існує ряд умов соціальної взаємодії: позитивна мотивація, орієнтація на співпрацю, спілкування.

На сьогоднішній день феномен соціальної творчості найчастіше стає об'єктом вивчення таких наук, як філософія, педагогіка, психологія, політологія, соціологія, і розглядається у зв'язку із соціальними стосунками. У філософії соціальна творчість визначається як некерований природний процес створення людьми нових форм соціальних стосунків [2; 7]. Політологія розглядає феномен соціальної творчості як надання суспільству нових і оригінальних форм творчості — «творчість мас», яка в крайньому разі свого вираження стає революцією [11, с. 10]. Представники соціологічної науки описують соціальну творчість як суспільну самодіяльність і спосіб існування громадських організацій, що виявляється в життєдіяльності суспільних об'єднань [1; 6].

Педагогічний аспект соціальної творчості також представлений в наукових дослідженнях [4; 5; 10]. У педагогіці соціальна творчість визначається як взаємодія дітей і дорослих, які разом створюють те, на що здатні, улаштовують світ за своїм розумінням, стають дбайливими господарями навколишнього і власного життя. Таким чином, можна зробити висновок, що, беручи участь разом з педагогом і під його керівництвом у творчому вирішенні загальних життєво-практичних завдань, вихованці звикають ставитись до себе та інших людей як до творців. При цьому про-

гресивні виховні стосунки можуть існувати в трьох формах — наставництво, або розумна (доцільна) опіка, дружнє спілкування і творча співдружність. Вищою формою прогресивних виховних стосунків в процесі соціальної творчості буде творча співдружність педагогів і вихованців.

Психологи [8; 9] відзначають, що мотивація соціальної творчості може бути внутрішньою (породжується природженими пізнавальними і естетичними потребами) і зовнішньою (мотиви досягнень), завжди простежується в соціальних стосунках і міжособистісних контактах, а також диктується ними. Суть соціальної творчості полягає в можливості самостійно створювати соціально значимий соціальний проект, стати суб'єктом соціальної діяльності. Будь-яка творчість стає соціальною за своєю суттю лише тоді, коли дія особистості виходить за межі задоволення своїх потреб та інтересів і виражається в соціально значимій діяльності, спрямованій на реалізацію цілей, що стоять перед даною соціальною групою (соціумом) або суспільством взагалі. Соціальна творчість відрізняється від індивідуальної творчості тим, що спрямована на суспільні стосунки і не може здійснюватися без узгодження інтересів всіх людей, залучених до цього процесу.

Багатоаспектність підходів до феномена, що вивчається, дозволила зробити висновки про те, що соціальна творчість — це специфічний спосіб життєдіяльності певного співтовариства людей, в основі якого — зміна стосунків, перетворення навколишньої соціальної сфери. Соціальна творчість передбачає постійну установку на незвичність, нетривіальність пропонуваніх ідей, дій, вибір найбільш перспективних шляхів вирішення проблеми.

Суб'єкт соціальної творчості характеризується умінням і бажанням внести щось своє в існуючу систему соціальних стосунків, він прагне не пристосовуватися до соціальної системи, а творчо змінити систему. В результаті перетворюючої, творчої діяльності він реалізує себе як особистість, впливаючи на оточуючих їх людей та їх стосунки. Виходячи з цього, можна охарактеризувати соціальну творчість як перетворюючу діяльність, спрямовану на створення в соціальній групі таких стосунків, які сприяють розвитку кожного члена цієї групи. Таким чином, соціальну творчість можна розуміти як активну життєву позицію особистості, спрямовану на перетворення, благоустрій навколишньої дійсності і самого себе як особистості.

Слід зазначити, що поняття «соціальна творчість» включає два взаємопов'язані аспекти. Зовнішній аспект соціальної творчості включає творчість як збагачення культури, як створення суспільно значимих цінностей. Зовнішній аспект соціальної творчості характеризується дією соціальної групи, що приводить до народження нового об'єкта. При цьо-

му творчість розглядається як критерій новизни по відношенню до продукту діяльності; як процес, що висуває певні вимоги до особистості, середовища, продукту творчості. Внутрішній аспект соціальної творчості включає творчий процес самореалізації особистості в групі, її утвердження у світі, реалізації її здібностей і талантів. Внутрішній аспект соціальної творчості визначає розвиток і зміну особистості в процесі творчої діяльності, при цьому творчість виступає механізмом розвитку.

Особливої уваги потребують результати соціальної творчості. Результат діяльності може характеризуватися з різних точок зору, розрізняють: 1) принципово нове (якісно); 2) нове в часі. Принципово нове — це результат творчої діяльності, який створюється або виникає вперше. Таке нове не має аналогів у попередньому. Нове в часі — це результат творчої діяльності, створенню або виникненню якого передувало існування аналогічного предмета. Новизна — це поняття, що пов'язує суб'єктивні й об'єктивні моменти та відношення людини (суспільства) до результату (продукту діяльності). По відношенню до соціальної творчості новизна класифікується таким чином: 1. Індивідуальна новизна — результат діяльності для суспільства не є новим, таке нове є суб'єктивним, індивідуальним, психологічно новим. 2. Локально-нова (групова) новизна — результат творчої діяльності є новим для групи або колективу людей. 3. Регіонально-нове — новизна поширюється або обмежується рамками окремої країни, держави або певного регіону. 4. Об'єктивно-нова (всесвітня) новизна — новизна визначена для всього співтовариства, людства, всього світу.

Соціальній творчості властивий ряд функцій. Першою серед них слід назвати функцію перетворення. Основна функція соціальної системи полягає в перетворенні середовища і самої себе. Взагалі, соціальні перетворення є заставою прогресивного розвитку, але вимагають певного балансу зі збереженням існуючого порядку речей, інакше настає хаос.

Другою функцією соціальної творчості є комунікативна. Термін «комунікація» використовується як науковий з початку ХХ століття. У сучасному трактуванні «комунікація» — це соціально обумовлений процес передачі і сприйняття інформації в умовах міжособистісного і масового спілкування різними каналами, за допомогою різних комунікативних засобів. Сучасна практика змінює акцент з індивідуального способу акумуляції і формування нового знання на колективний (міжособистісна і міждисциплінарна комунікація). Завдяки комунікації і наявності загальнолюдських цінностей, соціальна творчість об'єднує окремих людей і соціальні групи. У людей формується відчуття приналежності до культурної спільноти, в яку вони входять. Збереження культурної

спадщини, національних традицій, історичної пам'яті забезпечує зв'язок між поколіннями. Саме в цьому аспекті можна розглядати таку суспільну функцію соціальної творчості як комунікативну.

Третя функція соціальної творчості — інноваційна. Інновація розуміється як використання новацій у вигляді нових технологій, видів продукції і послуг, нових форм організації виробництва і праці, обслуговування та управління. Можна виокремити такі напрями інновацій в життєдіяльності групи, як: а) використання нових схем організації колективної життєдіяльності (нові органи самоврядування, принципи створення і роботи); б) новий за змістом вид діяльності; в) нові контакти групи; г) нові ідеї, групові пріоритети, цінності. Особливе значення для групи мають інновації з потужними перетворюючими можливостями. Ці інновації радикально змінюють способи буття співтовариства, його організації, а, отже, ефективність в реалізації групою своїх соціальних потреб.

Четверта функція соціальної творчості — функція відтворення культури. Функція відтворення культури виконується соціальною творчістю по відношенню до групи (співтовариства) за рахунок організації — оформлення спільності, сама по собі організація як форма зберігає і відтворює артефакти культури. Відтворення культури — процес внутрішній, такий, що є трансляцією культурних норм, традицій. Слід зазначити, що зберігаються лише ті культури, ті її форми та культурні цінності, які націлюють особистість на відтворення, збереження, інтеграцію суспільства. Таким чином, можна констатувати, що процес соціальної творчості, заснований на освоєнні культурного змісту і залучення до загальнолюдських культурних цінностей, сприяє не лише формуванню особливого відношення до явищ навколишньої дійсності, яке можна назвати творчим, але й сприяє збагаченню особистісного досвіду.

П'ята функція соціальної творчості — функція організації життєдіяльності. Функція організації життєдіяльності реалізується соціальною творчістю по відношенню до групи відповідно до процесу становлення з малої групи — групового суб'єкта. Група стає суб'єктом лише через усвідомлення себе та інших. Найбільш наочне здійснення даної функції можна виявити на прикладі продуктивного самоврядування в групі, яке здійснюється в режимі соціальної творчості.

У структурі соціальної творчості можна виділити наступні етапи. Перший етап — накопичення знань і формування навичок для з'ясування задуму і формулювання завдання в процесі взаємодії з тими, що оточують. Другий етап — розгляд завдання з різних сторін, побудова різних варіантів рішень. Третій етап — колективна реалізація версій, ідей, образів.

Четвертий етап — перевірка знайдених варіантів та їх відбір. П'ятий етап — накопичення вірних варіантів вирішення завдань, ситуацій, протиріч і відтворення цих варіантів.

З метою визначення значущості соціальної творчості для особистості ми провели дослідження серед студентів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. У дослідженні брали участь студенти факультету дошкільної освіти (95 чоловік), факультету початкової освіти (75 чоловік), інституту фізичної культури та реабілітації (64 чоловік), факультету іноземних мов (37 чоловік), інституту мистецтв (35 чоловік), інституту психології (35 чоловік). Дослідження було проведено в три етапи. На першому етапі за допомогою методики «Хто Я?» ми аналізували динаміку ціннісних орієнтацій студентів. При розробці інструкції, пропонуваної респондентам, ми спиралися на дослідження психологів [3], що дозволило скоротити і внести доповнення до стандартної інструкції методики «Хто Я?». Її остаточний варіант виглядав таким чином:

«Перед Вами порожній аркуш. Цей тест анонімний, тому підписувати аркуш не треба. Будь ласка, напишіть на ньому в стовпчик двадцять займенників «Я». А тепер напроти кожного займенника напишіть відповідь на просте питання: «Хто Я в університеті на своєму факультеті (інституті)?». Напишіть просто двадцять різних іменників (можна іменники з прикметниками, наприклад, «хороша людина»). Відповідайте так, ніби Ви відповідаєте самому собі, а не комусь іншому. Розташуйте відповіді в тому порядку, в якому вони приходять Вам в голову. Не піклуйтеся про їх логічність. Ваш час обмежений 15 хвилинами».

Результати тестування показали, що всі відповіді можна розділити на дві групи: «Я сам» — персональна ідентифікація, «Я і суспільство» — соціальна ідентифікація. До групи відповідей «Я сам» (персональна ідентифікація, що відображає особистісні та індивідуальні властивості) ми віднесли вислови, які характеризували зовнішні дані, демографічні ознаки, здоров'я, рівень матеріального добробуту, освіту, майбутню професію, інтереси, політичні погляди і тому подібне. Чимала кількість відповідей респондентів описували етичні якості, темперамент, риси характеру, здібності, рівень самооцінки («Я — маленька людина»), стиль життя (мало сплю, втомився, багато їм), особливості світовідчуження (естет, філософ, мрійник, нещасний, песиміст) і тому подібне. Сюди ж були віднесені вислови такого типу: «Я не можу сказати «це — Ми», «Я відчуваю себе самотнім», «У мене немає потреби відчувати себе частиною якогось «Ми», «Я живу сам по собі» і тому подібне.

До висловів, що стосуються другої групи, — «Я і суспільство» (соціальна ідентифікація),

ми віднесли відповіді, пов'язані з соціально-груповою ідентифікацією (наприклад, патріот) («Я в групі») і тому подібне. Аналогічно сюди ж ми віднесли ідентифікацію з товаришами по навчанню, зі своїми друзями, з людьми за місцем проживання, з людьми певного статусу, з неформальними групами (хорошим суспільством, хорошою компанією), з учасниками офіційних суспільних акцій (виборець, донор).

Цікаво те, що студенти першого курсу всіх факультетів, які брали участь в опитуванні, більше, ніж всі інші студенти, ідентифікують себе з групою і суспільством, приблизно 65% від загальної кількості висловів соціальної ідентифікації переважають над персональною. Студенти першого курсу давали частіше такі відповіді на поставлене питання: студент, людина, першокурсник, частина колективу, член суспільства, один з багатьох, група, спілкування, організатор, учасник, виконавець, учасник суспільного життя, громадянин, патріот, надія факультету.

У свою чергу в студентів-старшокурсників (V курс) персональна ідентифікація (59,3%) переважає над соціальною (40,7%). У студентів другого — четвертого курсів персональна ідентифікація (53,3%) також переважає над соціальною (46,7%). Старшокурсники в своїх анкетах у більшості випадків відповідали так: цілеспрямований, самостійний, ініціативний, активний, особистість, фахівець, дослідник, обдарована людина, індивідуальність, оптиміст та ін. Результати дослідження за методикою «Хто Я?» показали, що у більшості студентів є потреба до спілкування та ідентифікації себе з групою, суспільством, організацією, що свідчить про готовність до соціальної творчості.

На другому етапі нашого дослідження значущість соціальної творчості для особистості студента вивчалася за допомогою анкетування. Студентам було запропоновано назвати десять характеристик діяльності, відповідаючи на питання: «Діяльність в університеті для мене — це...». Цікаво, що крім позитивних відповідей, таких як «підготовка до педагогічної діяльності» (32%), «розвиток, самостійність, відповідальність» (34%), «самореалізація» (36%), «масштабність» (39%), «найактивніша в університеті діяльність» (48%), «можливість для творчості» (49%), студенти давали такі відповіді, як «непрофесіоналізм» (12%), «одноманітно, марно» (6%), «показуха» (2%), «безвідповідальність, нікому нічого не треба» (3%).

На третьому етапі дослідження на основі отриманих відповідей було створено анкету, що складається з позитивних і негативних характеристик діяльності, отриманих на другому етапі дослідження. Анкета також була доповнена питаннями про характер творчої діяльності між викладачами і студентами на заняттях та в позанавчальний час. В анкетуванні

брали участь студенти першого і другого курсів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (всього 194 чоловіка).

Результати проведеного дослідження продемонстрували досить високі показники таких цінностей, відзначених усіма студентами, що брали участь в анкетуванні, як прагнення до високого рівня якісно організованої діяльності (32,8%), комунікабельність, спрямованість на колектив і суспільство, спілкування з цікавими людьми (41,2%), активність, працездатність, ініціативність, творчість (93,9%). Характеризуючи діяльність в університеті, 68,4% студентів підкреслюють значення спільної з викладачами творчої роботи. Відзначимо, що студенти особливо виділяли роботу педагогічного складу університету, як значимі характеристики діяльності називали наступні: «допомога педагогів» (23,4%), «чуйність з боку викладачів» (36,7%), «авторитет ректора, академіка О. Я. Чебикина» (69,5%). Ці дані свідчать про те, що в університеті реалізується спільна творча діяльність студентів і викладачів. Крім того, вочевидь, що студенти відчувають підтримку з боку керівництва університету.

Отже, можна зробити наступні висновки. По-перше, соціальна творчість пов'язана з потребами людини. По-друге, існує два підходи до аналізу соціальної творчості: за результатом — деяким творчим продуктом, і за процесуальною стороною — механізмом творчості. По-третє, виділяються два аспекти соціальної творчості: зовнішній (творчість як збагачення культури, як створення суспільно значимих цінностей), внутрішній (творчість як самореалізація особистості, як її утвердження в світі, як реалізація її здібностей і талантів). По-четверте, виділяється об'єктивна (нове для людства, таке, що дає соціально значимі відкриття) і суб'єктивна (нове для конкретної людини) соціальна творчість. По-п'яте, організація соціальної творчості пов'язана, перш за все, з умовами середовища. По-шосте, мотивація творчості може бути внутрішньою (породжується природженими пізнавальними і естетичними потребами) і зовнішньою (мотиви досягнень), що завжди виявляється в соціальних стосунках і міжособистісних контактах, диктується ними.

Література

1. Белякович Н. Н. Социальное творчество рабочих. (Проблемы и перспективы развития, теорет.-методол. аспект): Дис. ... д-ра социол. наук. — Мн., 1993. — 37 с.
2. Дербичева С. А. Природа социального творчества и его нормативная регуляция: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук. — М., 2000. — 36 с.
3. Качанов Ю. Л., Шматко Н. А. Семантические пространства социальной идентичности // Социальная идентификация личности / Под ред. В. А. Ядова; Ин-т социологии РАН. — М., 1993. — С. 50.
4. Кічук Н. В. Формування творчої особистості вчителя. — К.: Либідь, 1991.

5. Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Основи творчості особи: Навч. посіб. для студ. вузів. — К.: Вища шк., 1996. — 295 с.
6. Лук А. И. Теоретические основы выявления творческих способностей: Научно-аналитический обзор. — М.: ИНИОН АН СССР, 1979. — 137 с.
7. Миннуллин А. П. Социальное творчество и роль субъект объектной интерференции в развитии общества: Дис. ... канд. филос. наук. — Казань, 2003. — 24 с.
8. Моляко В. О. Психологія готовності до творчої праці. — К.: Знання, 1989. — 44 с.
9. Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посіб. — 2-ге вид. — К.: Либідь, 2001. — 288 с.
10. Сисоева С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія. — К.: Поліграфкнига, 1996. — 406 с.
11. Чижова Ю. А. Социальное творчество как фактор политической трансформации российского общества: Дис. ... канд. политол. наук. — Орел, 2001. — 26 с.
12. Яковлева Е. Л. Развитие творческого потенциала личности школьника // Вопросы психологии. — 1996. — № 23. — С. 28–34.

Анотація

У статті визначаються сутність і функції соціальної творчості, проаналізовано значущість соціальної творчості для особистості студента. Проаналізовані підходи до розуміння соціальної творчості в різних галузях наукового знання. Визначено та проаналізовано два аспекти соціальної творчості: зовнішній і внутрішній. Запропоновано підходи до аналізу результатів творчої діяльності студентів. В роботі наведені результати дослідження значущості соціальної творчості для особистості студента.

Ключові слова: творчість, соціальна творчість, функції соціальної творчості.

Аннотация

В статье определяются сущность и функции социального творчества, проанализирована значимость социального творчества для личности студента. Проанализированы подходы к пониманию социального творчества в разных отраслях научного знания. Определены и проанализированы два аспекта социального творчества: внешний и внутренний. Предложены подходы к анализу результатов творческой деятельности студентов. В работе приведены результаты исследования значимости социального творчества для личности студента.

Ключевые слова: творчество, социальное творчество, функции социального творчества.

Summary

Essence and functions of social creation is determined in the article, meaningfulness of social creation is analysed for personality of student. Going is analysed near understanding of social creation in different industries of scientific knowledge. Certain and analysed two aspects of social creation: external and internal. Offered approach near the analysis of results of creative activity of students. The results of research of meaningfulness of social creation are in-process resulted for personality of student.

Keywords: creation, social creation, functions of social creation.

О. А. ЛИСТОПАД,

кандидат педагогических наук, доцент, докторант Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ

Актуальність проблеми зумовлено загальноноцивілізаційним розвитком, який охоплює економічні, політичні, соціальні, культурні і духовні сфери життєдіяльності людини. Це визначило певні вимоги суспільства до освіти, зокрема до школи, що спрямовані на формування сучасної особистості, яка характеризується ініціативністю, цілеспрямованістю, креативністю, мобільністю, конкурентоспроможністю, соціальною активністю, життєвою компетентністю, лідерським потенціалом, успішністю, здатністю до постійного саморозвитку, самоосвіти і самореалізації. Формування такої особистості, як визнано багатьма науковцями, можливо за умови розвитку мотивації досягнення.

Аналіз літературних джерел свідчить, що мотивація досягнення успіху є одним з найбільш вивчених видів мотивації і актуальна для психологів, педагогів, менеджерів, політологів і для всіх, кого цікавлять методи впливу на особистість і спонукання її до успішної діяльності. Даній проблемі присвячені праці Г. Мюррея, Д. Макклелланда, Х. Хекхаузена, Л. Кемплера, Д. Аткінсона. У вітчизняній психології мотив

досягнення вивчався М. Магомет-Еміновим, Т. Корниловою, І. Палей, С. Канюк та ін.

Метою статті є аналіз проблеми формування мотиву досягнення у молодших школярів. У зв'язку з цим було поставлено *завдання* — виявити вплив мотиву досягнення на властивості особистості та визначити шляхи його формування у молодших школярів.

Ф. Хоппе та Д. Макклелланд визначили мотив досягнення як один з різновидів мотивації, пов'язаної із стійкою потребою індивіда досягати успіху в різних видах діяльності. Ця потреба має генералізований характер і виявляється в будь-якій ситуації, незалежно від конкретного її змісту.

Дослідниками доведено існування тісного зв'язку між рівнем мотивації досягнення успіху та успіхом у життєдіяльності. Так, З. Н. Курлянд на основі своїх досліджень з'ясувала, що люди з мотивацією досягнення впевнені в успішному результаті, готові прийняти на себе відповідальність, рішучі у невизначених, нестандартних ситуаціях, виявляють наполегливість в прагненні до мети, одержують задоволення від цікавих завдань, прагнуть

інформації задля оцінки своїх успіхів, не розгублюються в ситуації змагання, ущільнення часу, показують наполегливість при подоланні перешкод [1].

Мотивація досягнення успіху змушує особистість долати труднощі в ситуації реального розв'язування практичних завдань і домагатися поставлених перед собою цілей. Успішне досягнення цілей призводить до формування високої адекватної самооцінки, яка сприймається оточуючими як упевненість в собі. Переживання успіху має властивість емоційно підсилювання, стимулює людину до повторення такого переживання і врешті-решт перетворює трансформацію мотивації досягнення цілей у мотивацію прагнення до успіху.

Треба зазначити, що мотив не з'являється сам по собі, а має індивідуальні особливості і формується залежно від властивостей особистості. Так, дослідниками визначено, що ті, хто найбільше прагнуть до досягнень у значущій діяльності, схильні виділяти такі свої ділові якості, як практичність, організованість, підприємливість, воля, передбачливість. Реально ці самооцінки підкріплюються відповідальністю і діловою спрямованістю цих суб'єктів. Відтак, дані М. Л. Кубишкіної добре ілюструють положення, що спрямованість мотивації визначається властивостями особистості та їхньою самооцінкою суб'єктом [2, 111]. О. М. Леонтьєв вважає, що головним у формуванні особистості є питання, як мотиви перетворюються в те стійке, що характеризує цю особистість. С. Л. Рубінштейн також стверджував, що закріплені мотиви стають властивостями особистості. Але Є. П. Ільїн вважає, що часто властивості особистості стають закріпленими і віддають перевагу засобам формування мотивів поведінки і діяльності. Ці засоби розподіляються на екстернальні (піддатливість людини до дії ззовні) і інтернальні (протидіяння діям і формування мотиву, виходячи із власних спонукань).

Властивості особистості мають вплив на особливості мотивації, а особливості мотивації, закріплюючись, стають властивостями особистості. У зв'язку з цим О. М. Леонтьєв, Г. Олпорт, П. М. Якобсон відзначають [2, 78], що не всі мотиви є рисами, деякі з рис мають мотиваційне значення, а інші більш інструментальне. Безумовно, до перших можна віднести такі особливості особистості, як рівень домагань, прагнення до досягнення успіху.

З мотивом досягнення успіху пов'язані такі властивості особистості, як наполегливість, цілеспрямованість. Вони відносяться до вольової сфери особистості і формуються під впливом певних психолого-педагогічних умов.

Психологи стверджують, що передумови до формування мотиву досягнення успіху починають складатися у дітей в дошкільному віці. В молодшому шкільному віці даний мотив закріплюється, стає стійкою особистісною рисою і визначає успіхи дитини в різних видах діяль-

ності. Тому формування мотиву досягнення успіху багато в чому залежить від виховання дитини, починаючи з раннього дитинства.

Досвідчені вчителі та вихователі, спостерігаючи за учнями, практично без помилок можуть визначити учнів з мотивацією досягнення. Так, учні, які мотивовані на успіх, дають перевагу задачам завищеної складності. Вони впевнені в успішному рішенні, їм властиві пошуки інформації для підтвердження своїх успіхів, рішучість у невизначених ситуаціях, схильність до розумного ризику, готовність взяти на себе відповідальність, велика наполегливість при прагненні до мети, адекватний середній рівень домагань, який збільшується після успіхів. Дуже легкі завдання не приносять їм відчуття задоволення й справжнього успіху.

Треба зазначити, що процес формування мотивації досягнення успіхів пов'язаний з протилежним мотивом ухилення від невдачі (Д. Аткинсон, Д. Маккелелланд). Коли людина орієнтована на успіх, вона не відчуває страху перед невдачею, а коли орієнтована на ухилення від невдачі, то буде старанно зважувати свої можливості, коливатися під час прийняття рішення. Метою їх діяльності буде ухилення від покарання і критики, а не досягнення високих результатів (А. В. Ярмолін) [2]. Діти, в яких сформовано мотивацію ухилення від невдачі, відрізняються невпевненістю в собі, безініціативністю, прагнуть не виділятися у колективі, не привертати до себе увагу, завжди відповідальність перекладають на інших, вони нездатні прийняти рішення, на прохання виконати певне завдання відповідають відмовою, пояснюючи, що у них все одно не вийде.

Дослідники по-різному розглядають співвідношення між прагненням до успіху та втечею від невдачі. Одні стверджують, що це взаемовиключні полюси на шкалі мотиву досягнення, і якщо людина орієнтована на успіх, то вона не відчуває страху перед невдачею, і навпаки. Інші доводять, що чітко виражене прагнення до успіху може поєднуватися зі страхом невдачі. Мова може йти про наявність переваги одного мотиву над іншим.

Психологи і педагоги відмічають, що провідною діяльністю учнів є навчальна. Гра, спілкування і праця впливають на їх особистісний розвиток. Крім того, в навчанні та інших видах діяльності формуються ділові якості дитини, які вже в підлітковому віці чітко проявляються. Це насамперед комплекс спеціальних особистісних властивостей, від яких залежить мотивація досягнення успіхів [3, 209].

На мотивацію досягнення успіхів впливають такі особистісні утворення, як самооцінка, вольова регуляція, рівень домагань і усвідомлення своїх здібностей і можливостей. Дослідженнями доведено, що особистості, які мають сильну мотивацію досягнення успіхів і низьку мотивацію ухилення від невдач, володіють адекватною або помірно високою самооцінкою,

а також достатньо високим рівнем домагань. Таким чином, в процесі розвитку у дітей мотиву досягнення успіху необхідно потурбуватися про розвиток самооцінки і рівня домагань.

Р. С. Немов відмітив, що особливістю дітей молодшого шкільного віку, як і дошкільників, є безмежна довіра до дорослих, головним чином до вчителів [3, 210]. Діти цього віку повністю визнають авторитет дорослої людини, майже безсуперечно приймають його оцінки. Це безпосередньо впливає на таке важливе особистісне утворення, як самооцінка. Тому коли дорослі, які мають достатньо великий авторитет для дітей, а в нашому випадку, це вчителі і батьки, мало хвалять їх за успіхи і більше карають за невдачі, вони закріплюють мотив втечі від невдачі, який не є стимулом до досягнення успіхів. До речі, саме на цю обставину звертає увагу Ш. А. Амонашвілі в своїх працях, підкреслюючи, що в початкових класах не рекомендовано застосовувати оцінки.

Рівень домагань дитини залежить не тільки від навчальних успіхів, а й від положення, яке вона займає в системі взаємовідношень з однолітками в колективі. Для дітей, які користуються авторитетом серед друзів і мають в групах достатньо високий статус, характерні адекватна самооцінка і високий рівень домагань.

Відзначимо, що ефективність діяльності вчителя щодо формування особистості молодших школярів та формування мотиву досягнення, зокрема, зумовлюється взаємодією і співпрацею зі шкільним психологом, батьками, адміністрацією школи, бібліотекарем, вчителями-предметниками та громадськістю.

Методологічною основою формування мотиву досягнення успіху є:

— *діяльнісний підхід*, головна теза якого щодо розвитку особистості полягає в тому, що людина виявляє властивості й зв'язки елементів реального світу лише в процесі діяльності й на підставі різних її видів;

— *особистісно орієнтований підхід*. Одним із аспектів сучасного реформування національної освіти є опанування нової філософії освіти і методологічна переорієнтація навчально-виховного процесу на розвиток особистості;

— *синергетичний підхід* — науковий напрям теорії самоорганізації, що формулює принципи самоорганізації, які діють на всіх структурних рівнях матерії;

— *компетентнісний підхід* визначає спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових життєвих та професійних компетентностей особистості. Підсилює власне практичну орієнтованість освіти, акцентує увагу на її результатах.

Формування мотивації досягнення успіху потребує від вчителя певного алгоритму дій:

1. Діагностика рівня мотивації в учнів досягнення успіху за допомогою методів спостереження, анкетування, бесіди з батьками та спеціальних методик.

2. Виявлення дітей з мотивацією втечі від невдачі та створення окремої програми корекції.

3. Залучення шкільного психолога до роботи з конкретними учнями і батьками.

4. Залучення дітей до самостійної творчої роботи, а також до роботи учнівського самоврядування та гуртків, клубів і секцій за інтересами.

5. Здійснення постійного моніторингу за рівнем формування мотивації досягнення успіху.

При проектуванні навчально-виховної роботи особливу увагу вчителю необхідно приділити:

— створенню позитивного психологічного клімату в класі, в якому буде комфортно кожному учню;

— вихованню гуманістичних відносин між вчителем і учнями, пріоритетами яких є визнання за дитиною своєрідності, неповторності та її цінності, а головне — поваги до особистості дитини;

— створенню на уроці та у виховній діяльності ситуації успіху;

— використанню прийомів впливу на особистість дитини: спонукати до самостійності, ініціативності, творчості; виявляти до дитини довіру, постійно її заохочувати, хвалити і здійснювати публічне визнання;

— демонстрації результатів діяльності учнів, визначенню їх корисності і значимості;

— створенню програми роботи з батьками, яка передбачає становлення довірливих і щирих відносин, гармонізацію стосунків, визначення єдиних вимог до дитини, організацію для батьків педагогічної освіти, організацію спільних з батьками дитячих свят, екскурсій, колективних творчих і суспільно корисних справ.

Закріплення мотиву досягнення успіхів у молодших школярів відбувається за умов усвідомленості ними своїх здібностей і можливостей.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з дослідженням формування у дітей дошкільного віку мотиву досягнення успіху, визначенням певних психолого-педагогічних умов та розробкою корекційної програми формування мотиву досягнення успіху у молодших школярів і підлітків.

Література

1. Курлянд З. Н. Формування позитивної Я-концепції майбутнього вчителя // Наука і освіта: Наук.-практ. журн. Півд. наук. центру АПН України. — 2004. Спецвип. «Психологія особистості: досвід минулого — погляд у майбутнє». — № 6–7. — С. 149–151.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — С.Пб.: Питер, 2000. — 512 с.

3. Немов Р. С. Психология: В 3 кн. Кн. 2. Возрастная и педагогическая психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. — 4-е изд. — М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006.

4. Meyer W. U., Hechhausen H., Kemmler L. Validierungskorrelate der inhaltsanalytisch erfassten Leistungsmotivation gutter und schwacher Schuler des dritten Schuljahres // Psychol Forschung — 1965. — 28.

В. В. ЯГОДНІКОВА,

канд. пед. наук кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

СЕМЬЯ КАК ПЕРВООСНОВА ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКА

Основные тенденции современности — либерализация, демократизация, глобализация — привели к интенсификации общественных отношений, увеличению многообразия и сложности коммуникаций, размыванию ранее существовавших в обществе формальных и неформальных границ. Решение данной проблемы возможно не только научно-техническими предложениями, но и социально-этическими, так как стало ясно, что для решения глобальных проблем необходимо изменение самого человека, его сознания, морали, образования. В силу этого внедрение в общественное сознание и практику общественных отношений культуры толерантности имеет в настоящее время приоритетное значение. Именно толерантность в этих условиях может стать той основой, которая позволит из совокупности разномыслящих, разноязычных, разноцветных, разноверующих создать общество без конфликтов, где непохожесть станет основой взаимообогащения и равноправия.

Воспитание подрастающего поколения начинается в семье, и этот процесс имеет непрерывный, устойчивый характер. Изменения, происходящие в развитии общества, отражаются на семье, она болеет теми же болезнями и достигает тех же успехов, что и общество.

Цель статьи — раскрыть возможности семьи в воспитании толерантного поведения у детей дошкольного возраста.

При анализе воспитательного потенциала семьи внутрисемейные отношения выделяются как ведущий компонент. В. Я. Титаренко считает, что значение внутрисемейных отношений в становлении и развитии индивида обусловлено тем, что они являются первым специфическим образцом общественных отношений, с которыми сталкивается человек с момента рождения, так и тем, что в них как бы фокусируется и находит своеобразное отражение все богатство общественных отношений, а стало быть, создается возможность раннего включения ребенка в их систему. Внутрисемейные отношения выступают в форме межличностных отношений.

По мнению Л. Ф. Островской «родители — первые воспитатели и учителя ребенка, поэтому их роль в формировании его личности огромна» [3]. Семья, если это сообщество единомышленников, вырабатывает общую направленность, единые жизненные цели, совместные пути и способы жизнетворчества. В семье переплетены супружеские, родительские, детские взаимоотношения, интересы разных поколений, потребности и стремления непохожих индивидуальностей. Этот микроколлектив сосредотачивает в себе, преломляет и отражает противоречия общества, в котором существу-

ет, испытывает влияние тех экологических, энергетических, информационных и других «кризисов» и «революций», которые накопились в нашем обществе. Семья как барометр откликается на всяческие потрясения и перемены, учитывает меняющиеся общественные установки, социальные ожидания.

Семья является исключительно важным фактором формирования основных качеств личности человека, среди которых существенное место занимает толерантность. Многообразие отношений между ее членами, обнаженность и непосредственность чувств, которые они испытывают друг к другу, обилие различных форм проявления этих чувств, живая реакция на мельчайшие детали поведения ребенка — все это создает максимально благоприятную среду для формирования толерантного поведения у дошкольника, которое потом составит основу новой личности.

Главными героями индивидуальной истории маленького члена семьи неизбежно оказываются близкие люди, окружающие малыша с самого рождения. Именно они сопутствуют ему в сложном и неоднозначном взрослом мире, от них зависит избираемый путь, они задают скорость движения, темп развития индивидуальности, их усилиями определяется успешность социализации. Поэтому только саморазвитие, самоусовершенствование, постоянная работа родителей над собой позволяют им организовать воспитание своих детей на основе толерантности и создадут в семье атмосферу, необходимую для нормального развития ребенка.

Формирование толерантного сознания и поведения у детей возможно лишь при условии понимания взрослыми идей, установок толерантности. В научной литературе толерантность рассматривается, прежде всего, как уважение и признание равенства всех и каждого, отказ от доминирования и насилия, признание многомерности и многообразия человеческой культуры, норм, верований и отказ от сведения этого многообразия к единообразию или к преобладанию какой-то одной точки зрения [1; 2; 5].

Толерантность предполагает готовность принимать других такими, какие они есть, и взаимодействовать с ними на основе согласия. В то же время, толерантность не должна сводиться к индифферентности, конформизму, ущемлению собственных интересов. В первую очередь она предполагает взаимную и активную позицию всех заинтересованных сторон. Толерантность является важным компонентом жизненной позиции зрелой личности, имеющей свои ценности, интересы и готовой, если надо, их защищать, но одновременно с уважением относиться к позициям и ценностям других людей.

А. Г. Асмолов [1] дал такое определение толерантности: «Толерантность — это искусство жить в мире непохожих людей и идей». Ним предлагается следующая формула толерантности:

Признание + Принятие + Понимание =
= Толерантность

При этом признание понимается как способность видеть в другом именно другого, как носителя других ценностей, другой логики мышления, других форм поведения, а также осознание его права быть другим, отличным от остальных. Принятие — это положительное безусловное отношение к таким отличиям. Понимание — это умение видеть другого изнутри, способность взглянуть на его мир одновременно с двух точек зрения: своей собственной и другой.

В психологии феномен толерантности дифференцируют по типам толерантности [5]. Толерантность типа «А» — естественная (натуральная) толерантность — открытость, любознательность, доверчивость, свойственная маленькому ребенку и еще не ассоциирующаяся с качествами его «Я». Толерантность типа «Б» — моральная толерантность — терпение, терпимость, ассоциируемая с личностью («внешним Я» человека). Толерантность типа «В» — нравственная толерантность — принятие, доверие, ассоциируемая с сущностью или «внутренним Я» человека. Остановимся на этих типах толерантности подробнее.

Толерантность типа «А» — это естественное и безусловное принятие другого человека, отношение к нему как к самодостаточному и самоценному существу. Такая толерантность имеет место в жизни маленького ребенка, у которого процесс становления личности (процесс персонализации) еще не привел к расщеплению индивидуального и социального опыта, к формированию «персоны» или «фасада», к возникновению «двойного стандарта», к существованию обособленных планов поведения и переживания и т. д. Младенец абсолютно нетерпим к своим нуждам — он не терпит голода, холода, эмоциональной заброшенности. Он готов требовать удовлетворения своих базовых потребностей плачем — тем инструментом, что ему доступен. Если бы ему были доступны другие средства, он бы ими воспользовался (данный феномен Л. Выготский называл «детским солипсизмом»). В этом смысле, действительно — родители учат ребенка терпению. Именно этот тип толерантности ответствен за парадоксальное принятие маленькими детьми своих родителей и дальнейшее развитие толерантности в целом.

Толерантность типа «Б» исследователи предлагают рассматривать с позиции личностного способа существования, которая присуща в той или иной степени большинству взрослых

людей. «Толерантная» личность стремится сдерживаться, используя механизмы психологических защит (рационализации, проекции и т. д.), при этом она скрывает собственную нетерпимость — нарастающее напряжение, невысказанное несогласие, подавленную агрессию. Авторы утверждают, что толерантность типа «Б», по сути дела, есть квази-толерантность — неподлинная, частичная, видимая, условная, искусственная толерантность: «мы терпим вас потому, что...»; «обстоятельства так складываются, что мне приходится вас терпеть, но...»; «в данный момент я не могу быть полностью самим собой и вынужден играть в терпимость...»; «я не думаю о другом, а только о себе, поэтому я терпим к другому только для того, чтобы меня не трогали или для того, чтобы извлечь из ситуации пользу для себя». Данный тип толерантности — это обратная сторона нетерпимости, различных форм насилия и манипулирования человеком, игнорирования его субъектных характеристик, всего того, что так деструктивно действует на отношения между людьми.

Толерантность типа «В» построена на принятии человеком как окружающих, так и самого себя, на взаимодействии с внешним и внутренним миром в принимающей, диалогической манере. В противоположность насилию и манипулированию такое взаимодействие предполагает как уважение ценностей и смыслов, значимых для другого, так и осознание и принятие собственного внутреннего мира, своих собственных ценностей и смыслов, целей и желаний, переживаний и чувств. Для человека, обладающего толерантностью типа «В», напряжения и конфликты вовсе не исключены, можно сказать, что он постоянно живет в ситуации напряженного существования, не боится быть лицом к лицу с этим напряжением, достойно выдерживать и принимать его как безусловную экзистенциальную данность. Это подлинная, зрелая, действительно позитивная толерантность, основанная (в отличие от толерантности типа «А» и «Б») на гораздо более полном осознании и принятии человеком реальности.

Рассмотрим проявления толерантности во взаимоотношениях детей и родителей. Как правило, во взаимоотношениях детей и взрослых происходит своего рода встреча двух качественно различных типов толерантности, их столкновение (взрослый толерантен по принципу «терпения», а ребенок — по принципу «открытости»). В результате такого «столкновения» — развитие изначальной детской толерантности. Именно толерантность типа «Б» составляет основу реальной практики семейного воспитания: «я знаю истину, но ты ведешь себя вовсе не в русле этих ценностей, и я даю тебе это понять», этот же тип толерантности обычно транслируется в культуре (особенно в средствах массовой информации). Скорее всего так происходит потому, что в современном

обществе и в современной массовой культуре доминируют нетерпимость и насилие. Поэтому можно утверждать, что хорошо известный в семейном воспитании конфликт между представителями разных поколений — это, прежде всего, конфликт «ценностных систем», каждая из которых проявляется как толерантность типа «Б» — толерантность-терпимость. Взаимная нетерпимость в детско-родительских отношениях не возникает на пустом месте, она есть следствие толерантности-терпимости взрослых (их терпения и снисхождения), практиковавшейся в семейном воспитании на более ранних возрастных этапах.

На наш взгляд, такая градация толерантности весьма условна, так как термины «мораль» и «нравственность» употребляются в одном значении как слова синонимы. Определяя толерантность типа «Б» как моральную, авторы описывают ее как терпение, терпимость и относят это к «внешнему Я», а к «внутреннему Я» отнесли толерантность типа «В», которая проявляется в принятии, доверии по отношению к другим. Все это две стороны одной медали.

Изучая проблему толерантности взаимоотношений в семье, М. И. Рожков, М. А. Ковальчук [5] рассматривали эти отношения как некоторое интегральное образование, детерминирующее поведение всех членов семьи, индивидуально — своеобразные способы взаимодействия каждого из них вне семьи. Структуру толерантных отношений в семье они представили в виде следующих компонентов:

- базовый (установки, ценностные ориентации каждого члена семьи, обеспечивающие мотивацию на развитие толерантности во взаимоотношениях членов семьи);

- содержательный (система знаний и представлений каждого члена семьи о существенных характеристиках толерантных взаимоотношений между людьми);

- операциональный (индивидуальная техника формирования толерантности во взаимоотношениях между членами семьи);

- рефлексивный (система индивидуальных способов каждого члена семьи осуществлять самонаблюдение и самоанализ, которые являются условиями самосовершенствования в отношениях с другими членами семьи);

- акмеологический (реализация индивидуальной программы формирования толерантных взаимоотношений между членами семьи).

Исследователи выделили три уровня толерантности во взаимоотношениях между членами семьи: слабый, устойчивый и активный.

Слабый уровень означает, что тот или иной член семьи, если и не согласен с другими членами семьи, то на этом и останавливается, не выражая негативных реакций по поводу противоположных точек зрения, позиций, взглядов на решение возникающих проблем. Можно сказать, что в данном случае толерантность во

взаимоотношениях складывается на основе терпения одного или нескольких членов семьи.

Устойчивый уровень предполагает не просто несогласие с другими членами семьи, основанное на терпении противоположных мнений, а позитивную реакцию на иную точку зрения.

Активный уровень — это такой уровень, когда родители не предпринимают запретных действий для предотвращения неодобряемого поведения или убеждений ребенка, не используют родительскую власть, а признают в своих детях право на свободу выбора; любая возникающая проблема обсуждается и решается совместно, причем диалог продолжается до тех пор, пока обе стороны не найдут оптимального и конструктивного решения возникшей проблемы, приемлемого обеими сторонами, такого решения, которое удовлетворяет как детей, так и их родителей. Данный уровень толерантности основан на взаимопонимании, принятии и поддержке всех членов семьи друг другом. Такой уровень во взаимоотношениях членов семьи позволяет говорить о реальных ценностях каждого члена семьи, которое выражается не на словах, а в действиях, в целом — в поведении.

Особенность взаимоотношений дошкольника с членами семьи в том, что он постоянно нуждается в заботе и помощи, воспитательных и обучающих воздействиях взрослых; он не может «на равных» принимать участие в делах семьи, и только взрослым под силу создать толерантные взаимоотношения, которые позволят дошкольнику чувствовать себя равноправным членом семьи.

Влияние различных факторов на воспитание толерантного поведения дошкольника, таких как: климат в семье, атмосфера семейных отношений, нравственные нормы, транслируемые в ней, педагогическая культура родителей, определенные знания по проблеме толерантности и др. являются той основой, на которой должна сформироваться внутрисемейная толерантность. Во взаимоотношениях с родителями ребенок воспринимает семейные ценности, пытается соответствовать определенным условиям, семейным традициям, так как именно в ней создается самая важная «продукция» — сам человек.

В семьях с прочными, тесными контактами, уважительным отношением к детям, у них активнее смогут сформироваться такие качества, как доброжелательность, внимательность, способность к сопереживанию, толерантность, умение разрешать конфликтные ситуации, уважать права других («иных»), уметь мириться с существованием чего-то/кого-то, считаться с мнением других, быть снисходительным к чему-либо/кому-либо. Семья является первоисточником приобщения дошкольников к социальным ценностям, поэтому принимает на себя основную часть ответственности за решение такой общественно важной задачи как воспитание толерантного поведения.

Литература

1. На пути к толерантному сознанию / под ред. А. Г. Асмолова. — М.: Смысл, 2000.
2. Орлова М. Формирование толерантности у дошкольников // Дошкольное воспитание. — 2003. — № 11.
3. Орлов А. Психология толерантности: проблемы и перспективы / А. Орлов, А. Шапиро // Вопросы психологии. — 2006. — № 6.
4. Островская Л. Ф. Педагогические знания родителям / Л. Ф. Островская. — М.: Просвещение, 1983. — С. 8.
5. Рожков М. Воспитание толерантности у школьников / М. Рожков, М. Ковальчук, Л. Байбакова. — М.: Академия, 2005.
6. Шрейдер Л. Семейная психология / Л. Шрейдер. — М.: Академия, 2006.

Резюме

В статье раскрывается значение семьи в воспитании толерантного поведения у детей дошкольного возраста

и выявляются особенности осуществления данного процесса.

Резюме

У статті розкрито значення сім'ї у вихованні толерантної поведінки у дітей дошкільного віку і виявлено особливості здійснення даного процесу.

Summary

In this article opens up a value of the family in education of preschool children tolerant behavior and the features of performing of this process are exposed.

Н. В. СОЛОДОВНИКОВА,

аспирант кафедры дошкольной педагогики Южноукраинского педуниверситета им. К. Д. Ушинского

Науковці – вчителям

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ

Очень важно с самого начала обучения сформировать у студентов правильное отношение к чтению как виду речевой деятельности, имеющей свою коммуникативную функцию — служить средством получения необходимой информации. Как известно, обучение студентов неязыковых вузов на продвинутом и завершающем этапах направлено на формирование умений и навыков самостоятельного (с различной целевой установкой) чтения оригинальной литературы по специальности с целью получения необходимой информации для будущей профессиональной деятельности. Для успешного достижения этой цели преподавателю иностранного языка прежде всего следует определить характер и объем текстового материала, который будет использоваться для формирования вышеупомянутых умений и навыков на данном этапе обучения; наиболее эффективные приемы работы с текстом, способствующие совершенствованию умений и навыков самостоятельного чтения с варьируемыми задачами.

Обычно преподаватели-практики с этой целью широко используют тексты по специальности, выбранные из различных источников (периодические издания, интернет и т. д.). При этом в центре внимания должна быть содержательная сторона текстов. Обязательным является изучение реального информативного потока, необходимого для профессиональной подготовки данных специалистов. В связи с этим главная задача — это ознакомление студентов

со спецификой тематического спектра изданий на иностранном языке. Изучение данных изданий следует осуществлять на основе тех иноязычных источников информации, обращение к которым необходимо для той или иной профессиональной группы.

Согласно данным информатики для передачи и распространения научно-технической информации существуют многообразные как первичные, так и вторичные источники информации, фиксирующие результаты исследований и научно-технических разработок. К разряду первичных источников относятся книги (учебники, монографии, руководства), периодические издания; к разряду вторичных — рефераты, резюме, аннотации, являющиеся результатом переработки уже представленных ранее в первичных информационных документах, материалах.

Практика работы на биологическом факультете ОНУ им. И. И. Мечникова показывает, что наиболее часто используемыми, а иногда и основными источниками научно-технической информации на иностранном языке для обучающихся и специалистов данного факультета, являются интернет и профильные периодические журналы: Science, Microbiology and Biotechnology, Nature, Trends in Biotechnology, Microbial Molecular Review, Journal of Microbiological Methods и др.

Практически во всех специальных профессиональных журналах имеются следующие типы статей: статья-описание, статья-сообщение

ние, статья-рассуждение, статья-обзор, статья — подборка кратких сообщений, статья-реклама. Для того, чтобы приобщить студентов к самостоятельному чтению литературы по специальности, важно включить в учебные материалы по обучению чтению на продвинутом этапе образцы всех основных типов журнальных статей по специальности.

Предлагаемый отбор позволит обеспечить повторяемость терминологического минимума и синтаксических структур, характерных для одного и того же типа текстов научно-технического стиля, организовать целенаправленную систематическую работу по изучению структурно-композиционных особенностей каждого из представленных типов статей.

В соответствии со спецификой материала по научно-технической информации представляется целесообразным содержание невербальных средств информации (графиков, рисунков, уравнений, химических формул, таблиц и др.) в предлагаемых учебно-методических пособиях, а также специальные упражнения по их описанию. При отборе материала необходимо учитывать не только лингвистические, композиционные и информативные особенности структуры текстов, но и уровень профессиональной компетентности обучающихся. В этой связи целесообразно тесное сотрудничество преподавателей иностранного языка с преподавателями специальных кафедр факультета, получение консультаций при подборе материала для чтения в соответствии с прочитанными на данном факультете спецкурсами.

Продвинутый этап обучения иностранному языку в неязыковом вузе отличается от предыдущих не только переходом к новым по содержанию текстам (текстам по специальности), но и использованием новых форм работы над текстами. Это обусловлено тем, что на данном этапе обучения чтение приобретает новую функцию — функцию овладения обучающимися знаниями, связанными с их будущей профессиональной компетенцией. Современные требования, предъявляемые к уровню квалификации специалиста высокого класса, предполагают не только умения и навыки чтения литературы по специальности, но и активное использование полученной информации в учебно-исследовательской и научной работе, в последующей профессиональной деятельности. В связи с этим на биологическом факультете ОНУ им. И. И. Мечникова студенты-микробиологи 3-го курса, обучающиеся в группах с углубленным изучением английского языка, защищают курсовые работы на английском языке; ежегодно на факультете проводится англоязычная научная конференция студентов, аспирантов и молодых преподавателей «English in touch with life» (рабочий язык конференции — английский); кафедра микробиологии проводит международные научные конференции на английском языке, в работе которых принимают

активное участие ученые университета, многие из которых являются выпускниками ОНУ, студенты старших курсов, а также ученые из разных стран мира.

Качество выполнения обучающимися учебно-исследовательских задач зависит от того, в какой мере они умеют пользоваться необходимой литературой не только на родном, но и на иностранном языке, что предполагает достаточно высокий уровень сформированности умения читать на иностранном языке и владения определенными способами обработки полученной информации.

На завершающем этапе обучения перед студентами ставится цель — формирование умений и навыков самостоятельного чтения текстов по специальности с варьируемой целью (просмотр, поиск требуемой информации, ознакомление и углубленное изучение), а также выполнение различных видов работ с оригинальной литературой по специальности в соответствии с заданиями профилирующих кафедр (переводы, доклады, реферативные сообщения, аннотации). Следовательно, в целях совершенствования у обучающихся данных умений и навыков можно порекомендовать следующие формы работы над текстами по специальности.

Прежде всего — это выполнение специальных устных и письменных заданий к текстам по специальности.

Обучение умению читать специальные тексты целесообразно начинать с формирования умений и навыков просмотрового и поискового чтения, поскольку специалисту необходимо уметь быстро знакомиться с большим объемом информации. Поэтому можно рекомендовать следующие задания:

1) просмотреть статьи, включенные в методическое пособие или предлагаемые журнальные статьи, и отобрать из них те, которые: а) относятся к данной теме; б) освещают вопрос о ...;

2) из отобранных статей найти ту, которая информирует о ...;

3) в отобранной статье назвать разделы, которые не соответствуют теме аудиторного занятия;

4) найти новую информацию, сообщаемую в данной статье и т. д.

Для создания у обучающихся общего представления о содержании статьи по специальности и снятии трудностей, которые могут возникнуть при первом просмотре статьи, необходимо обратить их внимание на рисунки, таблицы, графики, цифровые данные, сокращения, библиографию и т. д.

Продолжением работы над статьей могут быть задания на поиск определенной информации: нахождение конкретных данных, фактов и положений.

Более полного получения информации в процессе ознакомительного чтения можно до-

биться путем выполнения ряда заданий, способствующих выяснению деталей, конкретизирующих содержание данной статьи. Так, например: отметить в статье абзацы, в которых передана главная мысль (изложены основные мысли); изложить основные мысли в виде пунктов плана; озаглавить каждый раздел статьи; соотнести все разделы статьи и отметить, правильно ли представлен текст графически; кратко (в объеме 12–15 предложений) изложить содержание статьи.

Для детального изучения статьи обучающимся могут быть рекомендованы следующие задания, например: определить значение терминов в статье; передать на родном языке смысл предложения, содержащего...; перевести отрывок текста на родной язык; составить таблицу характеристик химического элемента, химической реакции, симптомов заболевания, горного пласта и т. д.; заполнить пропуски в колонках предложенной частично заполненной таблицы; составить структурно-логическую карту по теме; заполнить структурно-логическую карту по теме.

Для развития умений и навыков как обучающего, так и ознакомительного чтения на завершающем этапе обучения целесообразно использовать также индивидуальное внеаудиторное чтение. Домашние задания в данном случае могут быть сформулированы следующим образом, например:

1. Просмотрите текст и выберите абзацы, в которых содержится новая информация о каком-то определенном процессе, возбудителе заболевания, лабораторном исследовании и т. д.

2. В отобранных абзацах прочтите предложения №№ и переведите их на украинский язык.

3. Найдите в тексте и расположите в виде плана предложения, в которых говорится о каком-либо определенном процессе, реакции и т. д.

4. Отметьте в тексте предложения, подтверждающие следующую мысль: «...».

5. Просмотрите текст, определите, какой этап научного исследования, отраженного в таблице № ..., описывается в предложенном тексте.

6. Составьте структурно-логическую карту (схему) по теме текста.

7. Подготовьте (на украинском языке) пересказ содержания текста, используя составленную структурно-логическую карту (схему).

8. Подготовьте на английском языке описание заданной таблицы, графика, схемы, используя предложенные термины.

Особенностью завершающего этапа обучения иностранному языку в неязыковом вузе, как уже указывалось выше, является использование специальных форм работы над текстом, таких как: реферирование, аннотирование, составление тезисов (тезирование), рецензирование. Названные формы работы — это способы переработки текста, базой для которых является информативное чтение [6].

Целесообразно на завершающем этапе обучения использовать такую форму работы над текстом по специальности, как реферирование, сущность которого сводится к сжатию, сокращению общего содержания текста.

Процесс реферирования включает в себя несколько этапов, следующих за чтением с установкой на последующее реферирование:

- этап ознакомления и ориентировки в тексте;
- этап выделения логической схемы текста и обобщения многогранной информации в одну или несколько ведущих смысловых вех;
- этап свертывания информации до искомого реферата.

Таким образом, при обучении реферированию необходимо обеспечить выполнение таких заданий:

- разделить текст (статью) на подтемы;
- выделить в тексте основные (ключевые) фрагменты;
- выделить в тексте лексико-тематические цепочки;
- составить логическую схему текста;
- обобщить содержание текста с учетом ключевых фрагментов и логической схемы [7].

Сложным видом компрессии текста является аннотирование. Представляется естественным то, что каждый квалифицированный специалист должен уметь составить аннотацию, зафиксировав в предельно лаконичной форме основное содержание статьи. Из всех типов аннотирования для специалистов разных профилей наиболее важным, имеющим практическое значение, является аннотирование реферативного характера [7].

Для формирования умений и навыков аннотирования рекомендуется выполнение специальных упражнений к определенному тексту. Наиболее эффективными являются такие упражнения: выделение в тексте «смысловых вех»; нахождение предложений, в которых содержится основная информация; отбор клишированных выражений для написания данной аннотации; «сжатие» реферата до аннотации.

Особой формой работы над текстом является составление тезисов (тезирование). Некоторые отечественные и зарубежные методисты считают тезирование недостаточно эффективной формой работы над текстами по специальности. Однако, как свидетельствует практика работы на неязыковом факультете, составление тезисов на базе оригинального текста по специальности имеет большое значение для формирования у обучающихся умений и навыков препарирования текста с целью его значительного сокращения. В качестве основных упражнений для тезирования можно рекомендовать, например, установление самостоятельных фрагментов текста, нахождение в каждом фрагменте средств выражения (предложений, словосочетаний), которые передают главную информацию [6].

Учебное рецензирование является одной из самых эффективных форм работы над текстом на продвинутом этапе обучения иностранному языку в неязыковом вузе. Этот вид работы особенно актуален на старших курсах, т. к. способствует развитию у обучающихся умений и навыков самостоятельной исследовательской работы. Обучение рецензированию можно начинать лишь после того, как обучающиеся овладели соответствующим теоретическим курсом по специальности. Так, на отделении микробиологии биологического факультета ОНУ им. И. И. Мечникова, следуя рекомендациям специалистов кафедры микробиологии, на 3-м курсе для рецензирования предлагаются тексты по бактериологии и систематике; на 4-м — тексты по вирусологии; на 5-м — тексты по иммунологии, экологии.

Для успешного обучения рецензированию рекомендуется предъявлять обучающимся модели рецензии, показывать ее структурно-семантические особенности, обратив особое внимание на ту часть, где содержатся критические замечания. С этой целью широко используются материалы кафедры.

Работу по составлению реферата, аннотации или рецензии рекомендуется завершать анализом готового реферата, аннотации или рецензии, проводимого коллективно в аудитории, используя как материалы специальных кафедр, научных международных конференций, так и материалы, подготовленные самими обучающимися.

Перевод обычно не рассматривается как отечественными, так и зарубежными методистами как основная цель обучения иностранному языку в вузах неязыковых специальностей. На всех этапах обучения перевод служит прежде всего способом контроля за степенью понимания текста. На завершающем этапе обучения перевод приобретает также характер особого вида работы над текстом.

Потребность в переводе возникает у специалиста тогда, когда необходимо с максимальной точностью определить закодированную в тексте информацию, проникнуть в ее детали.

Процесс перевода носит двусторонний характер. Чтобы перевести, необходимо прежде всего понять информацию, с одной стороны, и с другой стороны, необходимо выбрать соответствующие средства для выражения понятого на родном языке [9–14].

Следовательно и процесс обучения переводу должен носить двусторонний характер, то есть должны быть предусмотрены упражнения по развитию, с одной стороны, умений и навыков понимания информации текста оригинала, а с другой стороны, упражнения, направленные на развитие навыков и умений адекватного выражения воспринятой информации средствами родного языка. Другой важный момент, который следует учитывать при обучении переводу, это выбор вида перевода: полный письменный

перевод, реферативный перевод, аннотационный перевод, перевод заголовков [12].

Первой предпосылкой адекватного перевода является знание предмета, о котором идет речь, что, естественно, сказывается на качестве перевода. Поэтому перевод текста по специальности необходимо предварять рядом вопросов к обучающимся, которые бы позволили освежить в их памяти знания соответствующей области науки или техники (или спецкурса на неязыковом факультете). Предварительная работа по обучению переводу должна также предусматривать специальные упражнения на повторение сведений о соответствующем понятийном поле и отражающей его термосистеме на иностранном языке.

При обучении переводу необходимо учитывать его специфику как вида речевой деятельности. Согласно уровневой концепции переводческой деятельности [14] формирование переводческих решений происходит на определенных уровнях, основными из которых являются: 1) первичное осмысление слов и общей структуры текста; 2) достижение углубленного понимания текста (понимание слов, словосочетаний, предложений, абзацев, текста в целом); 3) адекватная передача воспринятой информации оригинала с помощью средств другого языка и соответствующих приемов перевода; 4) окончательный анализ перевода с точки зрения цели коммуникации и других профессиональных требований к переводу. Поскольку в условиях неязыкового вуза от обучающихся требуется в основном передача смыслового содержания, четвертый уровень переводческой деятельности при разработке системы упражнений по обучению переводу обучающихся неязыкового вуза можно не учитывать [9].

Таким образом, работа, направленная на развитие у обучающихся неязыковых вузов умений и навыков перевода, должна включать следующие упражнения: 1) упражнения, целью которых является развитие умений и навыков понимания слов, словосочетаний, структур, предложений, абзацев текста; 2) упражнения, направленные на развитие умений и навыков выражения воспринятой информации средствами родного языка; 3) упражнения, целью которых является развитие умений и навыков различных видов перевода (полного, реферативного, аннотационного и т. д.).

Однако следует отметить, что вышеизложенный подход к отбору и организации текстового материала, а также приведенные приемы работы над текстом при обучении чтению специальной литературы на продвинутом и завершающем этапах, не дадут желаемого результата при решении основной задачи — формирования у выпускников умений и навыков самостоятельного и с различной целевой установкой читать литературу по специальности, если обучение чтению будет осуществляться изолированно от других видов речевой деятельности,

если не будет методически грамотно разработана и внедрена в обучение система использования технических средств обучения, если не будет организована должным образом самостоятельная работа обучающихся.

Литература

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. — М. : Междунар. отношения, 1975. — 170 с.
2. Вейзе А. А. Реферирование текста / А. А. Вейзе. — Мн.: Выш. шк., 1978. — 109 с.
3. Казакова Т. А. Практические основы перевода / Т. А. Казакова. — С.Пб. : Союз, 2002. — 139 с.
4. Коломенская И. Л. К вопросу о реферировании и аннотировании иноязычных текстов в обучении иностранным языкам / И. Л. Коломенская. — М. : Просвещение, 1997. — 139 с.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. — М. : Высш. шк., 1990. — 370 с.
6. Латышев Л. К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Л. К. Латышев. — М. : Просвещение, 1998.
7. Ляховицкий М. В. Методика преподавания иностранных языков / М. В. Ляховицкий. — М. : Высш. шк., 1981.

8. Ляховицкий М. В. О сущности и специфике экспериментального исследования в методике обучения иностранному языку / М. В. Ляховицкий // Иностранный язык в школе. — 1969. — № 4. — С. 23–30.

9. Рушаков В. А. Основания лингвистического перевода и проблемы сопоставления / В. А. Рушаков. — М. : Просвещение, 2001.

10. Скалкин В. Л. Основы обучения устной иноязычной речи / В. Л. Скалкин. — М. : Рус. яз., 1981. — 248 с.

11. Скалкин В. Л. Английский язык для общения / В. Л. Скалкин. — М. : Высш. шк., 1986. — 191 с.

12. Bell T. Better translation for better communication. — Oxford; New York, 1999. — 327 p.

13. Felleppa R. Convention, translation and Understanding. — Albany, 1988. — 117 p.

14. Newmark Peter. F Textbook of Reading. — Prentice Hall, 1988. — 210 p.

Л. Б. КОТЛЯРОВА,

канд. пед. наук, доцент ОНУ имени И. И. Мечникова,

Т. И. ЛЕЩИНСКАЯ,

ст. преподаватель кафедры иностранных языков ОНУ им. И. И. Мечникова.

Сільська школа

СІЛЬСЬКА МАЛОЧИСЕЛЬНА ШКОЛА У ТВОРЧОМУ ПОШУКУ... (з досвіду роботи Слав'яносербського НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — дитячий садок»)

Сільська малочисельна школа відіграє важливу роль в суспільному та культурному житті села. Добре, що сьогодні є спроби розв'язати проблеми сільської школи на державному рівні.

67% загальноосвітніх навчальних закладів нашої області розташовані в сільській місцевості, з них малочисельних шкіл — 40%, в яких навчається 14 671 учень та працюють 2957 вчителів.

Для більшості малочисельних шкіл області характерними є такі проблеми:

- фінансове, методичне та матеріально-технічне забезпечення;
- якість навченості сільського школяра;
- оптимізація процесу навчання, самоактуалізація і самореалізація учасників навчально-виховного процесу;
- упорядкування праці вчителя (викладання кількох предметів, перехід від одного до іншого негативно позначається на якості навчання учнів, здоров'ї та емоційному стані вчителя);
- відтік кваліфікованих педагогічних кадрів із сфери освіти та небажання молодих спеціалістів працювати на селі;

— підготовка і підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів;

— залучення батьків та громади до вирішення проблем школи.

Реально оцінюючи ситуацію, яка склалась в сільській школі, треба чесно сказати: перелік проблем досить великий.

У пошуках вирішення означених проблем на рівні області за ініціативою працівників науково-методичної лабораторії управлінської діяльності кафедри менеджменту і розвитку освіти ООІУВ і небайдужих керівників сільських закладів освіти створена та плідно працює вже декілька років творча група керівників сільських шкіл. До її складу ввійшли:

1. Михальченко Валентина Вікторівна, заступник директора з навчально-виховної роботи Олександрівської ЗОШ І—ІІІ ступенів м. Іллічівська

2. Сортиня Ірина Анатоліївна, заступник директора з навчально-виховної роботи Олександрівської ЗОШ І—ІІІ ступенів м. Іллічівська

3. Коваль Тетяна Григорівна, заступник директора з навчально-виховної роботи Молозь-

кої ЗОШ І—ІІІ ступенів Білгород-Дністровського району

4. Мельник Валентина Сергіївна, директор Заводовської ЗОШ І—ІІІ ступенів Березівського району

5. Чеглатонев Степан Іванович, директор Червоноармійського НВК Болградського району

6. Будковська Світлана Андріївна, директор Слав'яносербського НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — дитячий садок» Великомихайлівського району

7. Грудзевич Галина Карлівна, заступник директора з навчально-виховної роботи Червонознам'янської ЗОШ І—ІІІ ступенів Іванівського району

8. Майданюк Любов Степанівна, директор Михайлопільської ЗОШ І—ІІ ступенів Іванівського району

9. Бурлака Алла Володимирівна, директор Баштанівського НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — ДНЗ» Кодимського району

10. Богаченко Любов Михайлівна, директор Мардарівської ЗОШ І—ІІІ ступенів Котовського району

11. Герасименко Віктор Іванович, заступник директора з навчально-виховної роботи Федорівської ЗОШ І—ІІ ступенів Котовського району

12. Дворник Світлана Анатоліїна, заступник директора з навчально-виховної роботи Ставрівської ЗОШ І—ІІІ ступенів Красноокнянського району

13. Коновальченко Володимир Іванович, директор Новоселівської ЗОШ І—ІІ ступенів Любашівського району

14. Артюх Тетяна Петрівна, директор Настасіївської ЗОШ І—ІІ ступенів Миколаївського району

15. Мочонова Ірина Анатоліївна, директор Новоградківської ЗОШ І—ІІІ ступенів Овідіопольського району

16. Зброжко Віра Петрівна, директор Надлиманської ЗОШ І—ІІІ ступенів Овідіопольського району

17. Созанська Ірина Миколаївна, директор Кошарської ЗОШ І—ІІ ступенів Роздільнянського району

18. Пантелеев Олексій Володимирович, директор Новоселівської ЗОШ І—ІІ ступенів Роздільнянського району

19. Лупу Олена Георгіївна, директор Орловської ЗОШ І—ІІІ ступенів Ренійського району

20. Бадюл Людмила Володимирівна, директор Вільшанської ЗОШ І—ІІ ступенів Савранського району

21. Квашук Дмитро Михайлович, директор Капустянського НВК Савранського району

22. Саламаха Лідія Павлівна, директор Плахтіївської ЗОШ І—ІІ ступенів № 1 Саратського району

23. Натальченко Валерій Григорович, директор Майорської ЗОШ І—ІІ ступенів Фрунзівського району

24. Муцалханов Давлет Солтаналійович, директор Ярівського НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — ДНЗ» Тарутинського району

25. Хамлай Алла Василівна, директор Вознесенського НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — ДНЗ» Тарутинського району

26. Папурова Марія Миколаївна, директор Євгенівського НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — ДНЗ» Тарутинського району

27. Чабан Сергій Олексійович, директор Новопавлівської ЗОШ І—ІІ ступенів Фрунзівського району

28. Івасів Володимир Іванович, директор Жовтневого НВК Ширяєвського району

29. Белінська Олена Григорівна, директор Осинівського НВК Ширяєвського району.

Робота творчої групи здійснюється під керівництвом НМЛ управлінської діяльності кафедри менеджменту та розвитку освіти ООІУВ. Тематика семінарів, «круглих столів», засідань, обмін досвідом планується відповідно до заявок (анкетування, маркетингу) самих членів творчої групи та перспективного плану роботи.

Діяльність творчої групи забезпечує можливість вивчати та розповсюджувати позитивний досвід щодо вирішення основних проблем функціонування малочисельної сільської школи, формування творчого потенціалу керівника, використання надбань сучасної науки і новітніх технологій.

У листопаді 2008 року для творчої групи керівників сільських шкіл на базі Великомихайлівського району відбувся семінар «Уклад сільської школи — основа успішності учня: організація роботи в сільській школі повного дня». Модель перетворення сільської малочисельної школи в школу повного дня презентувала Будковська Валентина Андріївна, учасник творчої групи, директор Слав'яносербського НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — дитячий садок».

Валентина Андріївна — ініціативний, творчий керівник, сильний лідер, яка зуміла у невеликому селі, розташованому в мальовничому куточку Великомихайлівського району, створити світлий, затишний дім — навчальний заклад для дітей, де вони зможуть навчатися із задоволенням.

Цікава історія Слав'яносербського НВК. Вона розпочалася у 1896 році відкриттям земської чотирикласної школи на 40 учнів (33 хлопчика та 7 дівчаток).

1936 рік — реформування початкової школи у семирічну.

1996 — неповна середня школа реорганізована в ЗОШ І—ІІІ ступенів.

29 вересня 2001 року відбулося урочисте відкриття типового двоповерхового приміщення школи на 200 учнів.

28 серпня 2002 року Великомихайлівська районна рада прийняла рішення про реорганізацію Слав'яносербської ЗОШ І—ІІІ ступенів в Слав'яносербський НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — дитячий садок».

У 2005 році колектив НВК став учасником презентаційного альманаху «Діловий імідж України» за досягнення значних успіхів у професійній діяльності, створенні гідного міжнародного іміджу України та сприяння її інтеграції в європейський і світовий економічний простір.

Сьогодні висуває свої вимоги щодо організації навчання в малочисельній школі, яка має свою специфіку, що не дозволяє їй ефективно функціонувати, спираючись на традиційну модель організації процесу навчання. А це, безперечно, потребує певної відповідальності керівника, який має забезпечити успішну реалізацію цілей і завдань загальної середньої освіти; якісне навчання; виховання й всебічний розвиток кожної дитини.

Всі ці завдання досить важко реалізувати в школах сільської місцевості. Слав'яносербська сільська школа — це малочисельна школа, в середньому в класі до 10 учнів. Для неї характерні такі особливості: класи з індивідуальною формою навчання; мала наповнюваність класів; викладання кількох предметів не за фахом; обмежене коло спілкування; класи-комплекти.

Сьогодні в школі працює творчий колектив, зусилля якого спрямовані на вирішення актуальної проблеми «Забезпечення функціонування малочисельної сільської школи в режимі розвитку», яка конкретизується через вирішення науково-методичної проблеми «Створення умов для розвитку людини фізично й психічно здорової, інтелектуально й духовно розвиненої, готової до соціальної адаптації та життя у різних сферах».

Педагогічний колектив, розглянувши і детально опрацювавши досягнення педагогічної науки та освіти, а саме ідеї професора Запорізького інституту післядипломної освіти С. Подмазіна, розробив модель розвитку сільського Слав'яносербського НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — дитячий садок» повного дня.

Основними елементами школи повного дня в Слав'яносербському НВК є:

— блочне викладання матеріалу (предмети, на вивчення яких виділено навчальним планом не менше двох годин на тиждень, викладають парами);

— спарені 35-хвилинні уроки (проведення уроків парами дозволяє учням готуватися до 2—3 предметів в день замість 5—6 в звичайній системі, що знижує психофізичне навантаження);

— додаткові індивідуальні заняття (ДІЗ) (10 хвилин робочого часу учня та вчителя, що залишаються з кожного уроку, використовуються в подальшій роботі у вигляді додаткових індивідуальних занять) (див. «Наша школа», 2009, № 4);

— додаткова освіта.

В залежності від навчальних потреб і завдань, які стоять перед вчителем, він визначає дітей, яких запрошує на ДІЗ і формує мету роботи з ним. Таким чином, ДІЗ — це внутрішня

диференціація, яка набула зовнішню форму. При ефективному використанні ДІЗ відкриваються можливості для подолання неуспішності, для формування у більшості учнів цілісної системи знань.

Необхідні умови для організації та проведення ДІЗ: обов'язковість проведення; проведення відповідно до розкладу; мета ДІЗ; чіткий облік і контроль як з боку вчителя, так і адміністрації.

Відповідно до мети, яку визначає вчитель на конкретному занятті, виділяються такі види ДІЗ:

— навчальні ДІЗ (Н) — проводяться при наявності одного або декількох учнів, які мають з різних причин прогалини в знаннях. Навчальні ДІЗ можуть мати випереджальний характер, тобто готувати учнів до сприйняття важкої теми;

— розвиваючі ДІЗ (Р) — проводяться для поглиблення та розширення знань учнів з предмета, підвищення мотивації до вивчення предмета. Заняття проводяться нестандартно, в ігровій формі. В підготовці і проведенні занять вчитель спирається на активну самостійну роботу учнів;

— корегуючі (КР) — проводяться для усунення невеликих прогалин в знаннях учнів. Зміст цих ДІЗ обирається на основі аналізу контрольних та самостійних робіт;

— контролюючі (КН) — проводяться з метою контролю та аналізу сформованості необхідних знань і навичок учнів у формі контрольної роботи або заліку;

— комбінуючі (КБ) — коли вчитель працює з декількома учнями, ставить перед ними різні завдання і працює індивідуально.

Досвід роботи колективу школи свідчить про те, що:

ДІЗ — ефективний засіб психолого-педагогічної підготовки учнів до навчального процесу.

ДІЗ — забезпечує умови для неформального спілкування між учнем і вчителем.

ДІЗ — це занурення учнів в окремі предметні галузі протягом одного дня, що сприяє ефективній організації навчального процесу.

ДІЗ — здоров'єзберігаюча технологія, яка забезпечує нормативно-психологофізичне навантаження протягом навчального дня.

ДІЗ як елемент семестрово-залікової системи навчально-виховного процесу є частиною річного плану роботи школи та виділений в окремий блок.

Діюча система не тільки не обмежує, а, навпаки, розширює спектр можливих форм проведення уроків: лекції, семінари, практикуми і т. д. Але і в цій системі, як і в звичайній, перевагу має комбінований спарений урок.

Особливості проведення спарених 35-хвилинних уроків:

1. Організаційна частина.

Даються два дзвінки: перший дзвінок — попереджувачий, другий — сигнальний. Після

другого дзвінка НЕ МОЖНА: з'ясовувати, хто відсутній, хто черговий, де крейда, запіюватися.

2. Оголошення мети. Мотивація.

- Тема, мета, план уроку оголошуються учням одразу після сигнального дзвінка як словесно, так і наочно.

- Чітко і впевнено інформувати учнів, чим і для чого вони будуть займатися на уроці, пояснювати значення матеріалу.

- Ставляться проблемні питання.

3. Пояснення нового матеріалу.

Матеріал пари — цілісний інформаційний блок, а не дві окремі теми, що викладаються одна за одною. Пропонується:

- починати перший урок пари з вирішення певної проблеми та закінчувати урок новою проблемою;

- активізувати поставлену в кінці першого уроку і на початку другого проблему або поставити іншу.

4. Міні-самостійні роботи.

Мета самостійних робіт — визначити, кого запросити на ДІЗ.

5. Домашнє завдання.

Домашнє завдання повинно бути диференційованим, може бути досить великим через те, що вивчення предметів здійснюється на спарених уроках за розкладом занять.

Отже, школа повного дня має суттєві особливості:

- поєднання всіх видів діяльності учнів, в тому числі і навчально-пізнавальної, у шкільному колективі впродовж дня під керівництвом вчителів;

- перенесення значної частини дидактичних, виховних і господарчих функцій родини в школу (харчування, відпочинок, прогулянка, самопідготовка);

- максимальне зближення сімейного та суспільного виховання;

- цілісне досягнення мети виховання учнів в школі та за її межами;

- формування колективних якостей особистості учнів під час спільної діяльності;

- побудова оптимального режиму дня учнів;
- підвищення керівної ролі вчителя в навчальному процесі, а класного керівника — у виховному;

- максимальне використання навчально-матеріальної бази школи в усіх видах діяльності школярів [4].

В процесі переходу загальноосвітніх шкіл на 12-річний термін навчання проблеми проведення системної навчально-виховної роботи з дітьми та учнями загальноосвітньої школи І ступеня і забезпечення наступності, неперервності дошкільної та початкової освіти успішно вирішуються педагогічним колективом Слав'яносербського НВК «ЗОШ I—III ступенів — дитячий садок».

Педагогічний колектив Слав'яносербського НВК прийшов до висновку, що учням потрібна школа, яка має своє обличчя, свій імідж, де працюють педагоги, що вирізняються оригінальністю думок, інноваційним підходом до реалізації освітніх завдань і, звичайно, школа, що може запропонувати свої освітні послуги.

Відповідно до плану роботи творчої групи у 2010 році свій досвід має представити педагогічний колектив Кулевчанської ЗОШ I—III ступенів Саратського району.

Література

1. Епшейн М. Педагогічні ефекти і проблеми малих шкіл / М. Епшейн // Освітній дайджест. — 2004. — № 2.

2. Побірченко Н. Малокомплектна школа: сучасний вимір / Н. Побірченко // Освітній дайджест. — 2004. — № 4.

3. Програма обласної творчої лабораторії «Сільська школа»: Проект. — Івано-Франківський ОІППО, 2002. — С. 2.

4. Прохорова С. Ю. Организация работы с одаренными детьми в сельской начальной школе полного дня / С. Ю. Прохорова // Развитие школы. — 2007. — № 4. — С. 42–43.

5. Романенко М. І. Теоретико-методологічні основи управління сучасною сільською школою / М. І. Романенко // Особливості управління сільською школою на сучасному етапі розвитку суспільства : зб. матеріалів конф. / за ред. В. А. Ястребової. — Запоріжжя, 2007.

Л. М. БУРЛАКОВА,

методист науково-методичної лабораторії управлінської діяльності ООІУВ.

ВИВЧЕННЯ СТАНУ ВИХОВАНOSTI ДУХОВНОЇ ЦІННОСТІ РОЗРАДИ У СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ

Динаміка розвитку сучасної цивілізації у ХХІ столітті супроводжується різноманітними екологічними проблемами, стресами, СНІДом, наркоманією, а також різноманітними фобіями, депресіями, «почуттям втрати сенсу життя» тощо. Все це в цілому посилює значення «безмедикаментозної медицини», «душевної терапії», активізує функцію медика, який, передусім, здатний заспокоїти, «розрадити» пацієнта, вселити впевненість, оптимізм, віру у можливість одужання.

Потребу у вихованні в студентів медичних коледжів духовної цінності розради підсилюють ряд протиріч :

— між необхідністю формування позитивного ставлення до пацієнта та готовністю студента до цього;

— між психологічною готовністю до усвідомлення сутнісної характеристики «розради пацієнта» та нерозробленістю даної проблематики в теорії і практиці виховання і медичної етики, а також віковими особливостями студентів;

— між важливістю впровадження даної проблематики в навчальний процес (зміст, методи та форми фахової підготовки медичних працівників) і відсутністю необхідного методичного забезпечення цього завдання;

— між необхідністю підвищення рівня етичної підготовки випускника медичного коледжу до професійної діяльності та неможливістю досягти цього завдання традиційними методами і формами навчання, а також необхідністю застосування нових педагогічних технологій в системі медичної освіти та неналежною розробленістю відповідного науково-методичного забезпечення формування духовних цінностей особистості майбутнього медичного працівника.

Наша стаття ставить за мету вивчення стану вихованості духовної цінності розради у студентів медичного коледжу.

Різні аспекти формування духовної цінності розради досліджували М. Воловська, Т. Дем'янчук, А. Остапенко, Р. Тарасова, А. Ткаченко, М. Шегедин.

Наше дослідження здійснювалося на базі Рівненського державного базового медичного коледжу, Дубнівського медичного коледжу, Рокитнівського медичного училища, Костопільської філії Рівненського державного базового медичного коледжу.

Педагогічна діагностика констатувального експерименту здійснювалася за допомогою розроблених нами критеріїв (когнітивний, емоційний, мотиваційний, практичний) та їх показників.

У ході бесіди зі студентами першого курсу ми спробували з'ясувати, як вони розуміють поняття «духовні цінності». В результаті аналізу 1332 відповідей було встановлено, що вірно розкривають поняття «духовні цінності» через їх значущість для окремої людини, суспільства і людства в цілому 3,7% студентів. Типовим є конфлікт між релігійним і світським тлумаченням поняття «духовні цінності».

Так одна частина студентів (6,5%) розглядає духовні цінності у контексті релігійності, тоді як інша (17,2%), маючи світське бачення цієї проблеми, пов'язує духовні цінності із світоглядом, мораллю, суспільною системою виховання підростаючого покоління, альтруїзмом, самопожертвою, допомогою іншим людям. Ще 3,3% студентів медичних коледжів відзначають кардіоцентричну природу духовних цінностей.

Також 15,5% студентів характеризують духовні цінності як психічне явище, 2,9% — як психічний стан. Однак більшість студентів медичних коледжів (45,7%) не мають чіткого уявлення про духовні цінності, а тому асоціюють їх з окремими якостями, 2,7% помилково пов'язують духовні цінності лише з професійною діяльністю чи користю. Ще 2,5% респондентів так і не змогли розкрити поняття «духовні цінності».

Цікавим є той факт, що 2,3% всіх студентів до духовних цінностей відносять розраду.

Нас цікавило, що студенти медичного коледжу вкладають в поняття «розрада».

Опитування показало, що студенти першої групи вірно розуміють поняття і тлумачать його як уміння заспокоїти (11,6%), співчувати (9,4%), втішати (9,4%).

Студенти, які ввійшли до другої групи, хоча й вірно розуміють поняття, проте мають про нього поверхове уявлення, пояснюють його як здатність підтримати пацієнта за допомогою добрих і теплих слів (4,3%), вселити надію (4,3%), підняти настрої (2,0), вчасно надати пораду (2,8%), духовну (2,0%) та психологічну допомогу (0,6%), як уміння розрядити ситуацію (1,3%), виявити чуйність (0,9%), відвернути увагу від гнітючих думок, проблем (0,6%),

забезпечити доброзичливе спілкування, яке б полегшувало стан хворого (0,4%), турботу (0,4%), співпереживання (0,4%) .

Студенти третьої групи обмежувалися у своїх відповідях лише окремими характеристиками, які стосувалися моральної підтримки (17,8%), невідкладної медичної допомоги (12,1%), розуміння, аналізу і адекватної поведінки в окремо взятій ситуації (6,3%), вміння вислухати пацієнтів (5,2%), впевненості в тому, що все буде добре (1,3%), уваги до людини (0,4%), усвідомлення цінності життя кожної людини (0,4%), терпіння (0,2%), здатності поділитися власним життєвим досвідом (0,2%), віри (0,2%), доброти (0,2%), довіри (0,3%), доброго ставлення до пацієнтів (0,2%), рефлексії (0,1%), поваги до пацієнтів (0,4%), любові (0,1%), самопожертви (0,1%), полегшення страждань (0,1%), підбадьорення (0,1%).

Однак четверта група студентів невірно розкрила поняття розради. На їх погляд, це зневіра у житті (0,9%), матеріальна поміч (0,9%), підлезування (0,2%), розмова про неприємне для обох сторін (0,2%), відсутність єдності дій, думок (0,2%), власні роздуми (0,1%). Не відповідали на запитання 1,4% респондентів. Всього було проаналізовано 828 відповідей, що становить 100%.

Розмірковуючи над тим, в чому полягає духовна цінність розради, студенти звернули увагу на її психологічний і терапевтичний ефект (12,8%), відношення до духовних якостей (10,9%) як вияв духовного рівня особистості, «бо тільки людина з багатим духовним світом здатна розрадити інших» (9,8%), її рідкість «є раритетним явищем у медичних закладах» (9,2%), «бо вона йде від душі, від серця» (9,2%), «заспокоює людину» (5,5%), виявляє зв'язок з духовними потребами особистості (3,8%), залежність від неї стану пацієнта (3,8%), має гуманістичну спрямованість (2,5%), потребує певних професійних і людських навичок (1,9%), свідчить про людське в людині (1,2%), є нематеріальною цінністю (1,2%), мобілізує життєві сили (1,2%), має велике значення для людей (0,9%), є критерієм цінностей людського життя (0,9%), залежить від рівня вихованості (0,9%), виявляється у духовній підтримці (0,9%), «розрада лікує без ліків» (0,6%), «в основному адресується знедоленим людям» (0,6%), формує духовні почуття (0,6%), «розраджуючи когось, ми не очікуємо на винагороду» (0,6%), спонукає людей віднаходити сенс життя (0,4%), це найперший людський обов'язок (0,4%), відображає рівень моральності суспільства (0,2%), розрада спрямована на піклування про духовність людини (0,2%), сприяє встановленню духовних контактів (0,2%). Отже, 53,0% відзначили духовну природу розради.

Водночас викликає тривогу той факт, що 4,8% студентів не вважають розраду духов-

ною цінністю, 4,5% переконані, що вона може зашкодити. Не відповідали ще 10,3%. Всього було проаналізовано 537 відповідей.

На думку студентів медичних коледжів, неприпустимим у розраді є підвищення тону (12,5%), брехня (8,2%), грубість (6,0%), образи (5,4%), навмисні дії, які можуть призвести до погіршення стану (4,9%), байдужість (3,4%), порушення медичної етики (3,4%), скорбота (2,4%), нагадування про можливі негативні наслідки хвороби (2,2%), надмірна пряломініність (2,0%), зверхність (1,9%), глузування (1,9%), безтактність (1,6%), лихослів'я (1,6%), несправедливість (1,6%), драгування хворого (1,6%), нагадування про кількість смертельних випадків (1,6%), ігнорування (1,5%), демонстрація поганого настрою (1,5%), перебільшення проблеми (1,4%), оцінювання стану хворого як безнадійного (1,4%), нервозність (1,3%), панібратство (1,3%), агресивність (0,9%), тиск на хворого (0,9%), зневіра у своїх зусиллях як медика (0,9%), надмірна цікавість (0,9%), нахабство (0,9%), скарги на власне погане самопочуття (0,7%), невірні поради або рекомендації не апробованих методів (0,7%), невпевненість (0,6%), зневажливе ставлення до пацієнта (0,6%), жорсткість (0,6%), жалісливість (0,6%), розповсюдження інформації про незадовільний стан хворого (0,6%), залякування хворого (0,6%), паніка (0,5%), негативне навіювання (0,5%), нечемність (0,4%), нещирість (0,4%), звинувачення пацієнта (0,4%), нетерплячість (0,4%), меланхолійний тон (0,4%), критика (0,3%), метушня (0,3%), пригнічення хворого (0,3%), вульгарні жарти (0,2%), полишення без піклування (0,2%), бажання знайти якийсь зиск з допомоги хворому (0,2%), скарги на життя (0,2%), недовіра (0,2%), розгубленість (0,2%), провокування конфлікту (0,2%), неохайність (0,2%), шкідливі звички (0,2%), неухважність (0,2%), нерозуміння пацієнта (0,2%).

Не визначились з відповіддю 5,0%, не бачать в цьому потреби — 6,2% та не відповідали 2,6% студентів. Всього було проаналізовано 683 відповіді.

Викладачі медичних коледжів не залишаються осторонь, коли студенти мають труднощі з розрадою пацієнтів. У таких випадках вони намагаються бути прикладом для молоді в ставленні до пацієнтів (9,7%), проводять відповідні виховні заходи (7,3%), лекції на етичні теми (7,3%), бесіди (4,8%), співбесіди (2,4%), дискусії (2,4%), тренінги (2,4%), індивідуальну роботу (2,4%), аналізують можливі ситуації (7,3%), діляться зі студентами власним життєвим досвідом (4,8%), нагадують студентам про духовні цінності (4,8%), коригують помилки на початковому етапі (2,4%), запрошують священників (2,4%), намагаються розкрити сутність добра (2,4%), бути поруч (2,4%), наводять різноманітні приклади на за-

няттях (2,4%), знайомлять з доступною інформацією (2,4%), забезпечують педагогічну підтримку і супровід (2,4%), стимулюють до самостійної роботи над собою (2,4%), до пошуків шляхів розради пацієнта (2,4%), до взаєморозуміння (2,4%), виховують відповідальне ставлення до професійного обов'язку (2,4%), звертають увагу на медичну етику (2,4%), на комунікативні здібності студентів (2,4%), демонструють терплячість і уважність (2,4%), реагують на неадекватну поведінку студентів і роблять зауваження (2,4%). Не відповіли 4,8% студентів.

Нас також цікавило, що вкладають у поняття «розрада» викладачі і куратори студентських груп. На думку 14,8% респондентів, це моральна підтримка та допомога, допомога словом чи ділом (11,1%), допомога при різних життєвих негараздах (7,4%), виведення людини з пригніченого стану (7,4%), відволікання, створення позитивних емоцій (7,4%), забезпечення миру в душі пацієнта, створення позитивного настрою (7,4%), допомога у подоланні фізичної чи духовної недуги (3,7%), позбавлення негативних думок (3,7%), моральна підтримка пацієнта (3,7%), заспокоєння (3,7%), розрада людини за допомогою добрих слів (3,7%), усвідомлення проблеми пацієнта (3,7%), психологічна допомога пацієнта, «яка полягає в умінні вислухати пацієнта, дати пораду, підбадьорити, збагнути причини» (3,7%), виявити чуйність (3,7%), співчуття (3,7%), вселити надію (3,7%), вчасно поговорити, розвеселити (3,7%), знайти аргументи, які деякою мірою зменшують душевний біль (3,7%), слова, які надихають на життя (3,7%). Найбільш типовими були відповіді типу: «Розрада є найбільш емоційною стороною роботи медика. Інколи досить просто помовчати, побути поряд з пацієнтом. І йому цього буде досить. У добір методів розради, потрібно звертати увагу на поведінку і дії пацієнтів», «Розрада є основним чинником одужання. Це вміння допомогти пацієнтам повірити у власні сили», «Це допомога людині, яка потребує підтримки у важку для неї хвилину. Для того, щоб розрадити людину, потрібно усвідомити її проблему, розказати, що не все так погано», «Це психологічна допомога людині, яка потребує, щоб її вислухали, дали пораду, підбадьорили, допомогли розібратися у причинах».

Серед чинників, які негативно позначаються на вихованні у студентів духовної цінності розради, викладачі і куратори груп називають байдужість до чужого горя (13,6%), телевізійні програми зі сценами насилля і жорстокості (10,2%), небажання бути розрадником (6,7%), відсутність навичок розради (5,1%), брак виховання (5,1%), брак життєвого досвіду (3,4%), обмеженість ціннісної сфери (3,4%), моральний занепад (3,4%), шкідливі звички (3,4%), нетерплячість (3,4%), черствість (3,4%), неуважність (3,4%), нега-

тивний вплив соціуму (3,4%), погані компанії (1,7%), особисті амбіції (1,7%), агресію (1,7%), пропаганду ЗМІ привабливості стереотипів поведінки протилежних співчуттю (1,7%), розважальні заклади (1,7%), легковажність (1,7%), непослідовність в діях (1,7%), брак часу, відведеного на пацієнта (1,7%), «зрівнялівку» в оплаті спеціалістів з різним ставленням до праці (1,7%), прагнення зробити все швидко, не думаючи про самого пацієнта (1,7%), незабезпеченість (1,7%), непосидючість (1,7%), відсутність життєвого прикладу (1,7%), невміння спілкуватися (1,7%), лінощі (1,7%), принцип «А чого я повинен» (1,7%). Не відповіли 1,7%, виявили зацикленість у власних проблемах 1,7%, не думали над цією проблемою 1,7%. Всього було опитано 118 викладачів, що становить 100%.

В арсеналі методів, які використовують викладачі і куратори груп для виховання духовної цінності, є: втішливі бесіди (12,1%), виховні години етичного спрямування (12,1%), лекції (9,1%), тренінги (7,6%), поглиблене вивчення етики і деонтології (6,2%), приклади (4,5%), залучення до духовних цінностей християнства (4,5%), проблемні ситуації (3,1%), практичні заняття (3,1%), індивідуальні бесіди (3,1%), диспути про призначення людини на землі (3,1%), «круглі столи» (3,1%), групові творчі доробки (3,1%), самостійне читання духовної літератури (3,1%), відвідування дитячих будинків та інтернатів (3,1%), відвідування церкви (3,1%), заняття з психології (1,5%), колективні справи (1,5%), рольові ігри (1,5%), «Мікрофон» (1,5%), конкурси (1,5%), «Брейн-ринги» (1,5%), масові заходи (1,5%), походи в театр (1,5%), робота над собою (1,5%), перегляд кінофільмів (1,5%). Не відповіли 3,1%. Всього було проаналізовано 132 відповіді, що становить 100%.

Серед розповсюджених помилок студентів у розраді пацієнта викладачі і куратори груп назвали нетерплячість (9,1%), грубість (6,8%), брак досвіду спілкування, невміння висловлювати власну думку (6,8%), брак життєвого досвіду (6,8%), несерйозне, легковажне ставлення до чужих проблем (6,8%), безтактність (6,8%), неповагу до пацієнта (4,5%), надмірний інтерес до особи пацієнта (4,5%), перевищення службової компетенції (4,5%), використання загальноприйнятих, а не індивідуальних підходів (4,5%), приділення пацієнту надто мало уваги (4,5%), несформованість професійних навичок (2,6%), нестриманість (2,3%), зверхність (2,3%), надмірна сором'язливість (2,3%), невпевненість у власних силах (2,3%), нерозуміння емоційного стану пацієнта (2,3%). Було також відзначено, що не враховують вікові особливості пацієнта (2,3%), намагаються на практиці застосувати все, що знають, навіть якщо ці знання недоцільні (2,3%), намагаються зняти з себе будь-яку відповідальність (2,3%), розголошують конфіденційну

інформацію (2,3%), надають несвоєчасну допомогу (2,3%), виявляють надмірну жалість (2,3%), нерозуміння пацієнтів (2,3%), нещирість (2,3%), нав'язують хворим свої проблеми (2,3%). Не відповіли ще 2,3% респондентів.

Таку ситуацію викладачі та куратори груп медичних коледжів пояснюють відсутністю у студентів досвіду (24,0%), молодістю (14,0%), браком терпіння (6,0%), нерозумінням сутності обраної професії (6,0%), невмінням спілкуватися з людьми (6,0%), слухати (6,0%) та відчувати чуже горе (4,0%), працювати з пацієнтом (4,0%), співпереживати (2,0%), відійти від своїх проблем (2,0%), незнанням психологічних типів пацієнтів (4,0%) небажанням (4,0%), низьким рівнем загальної культури (4,0%), розгубленістю (4,0%), духовною несформованістю (2,0%), браком співчуття (4,0%), браком психологічних знань (2,0%), знань і навичок (2,0%), психологічною неготовністю студентів, що обумовлено віковими особливостями (2,0%), зверхнім ставленням до пацієнтів (2,0%), байдужістю (2,0%). Всього було проаналізовано 100 відповідей, що становить 100%.

Водночас викладачі і куратори груп вважають за необхідне знайомити своїх вихованців з різними техніками адаптації пацієнтів, які мають патології (10,8%), виховувати у студентів медичних коледжів співчутливість (6,5%), доброту (6,5%), терпіння (5,4%), милосердя (4,3%), прагнення досягти високого професійного рівня (3,3%), щирість (2,2%), стриманість (2,2%), любов до праці медпрацівника (2,2%), відповідальність (2,2%), вміння співпереживати (1,1%), моральність (1,1%), вміння прощати (1,1%), доброзичливість (1,1%), чуйність (1,1%), чесність (1,1%), стриманість (1,1%), коректність (1,1%), терпіння (1,1%), повагу (1,1%), вміння допомагати (1,1%), впевненість у своїх силах (1,1%), довіру до медперсоналу (1,1%), уважність до проблем пацієнта (1,1%), гуманізм (1,1%), бажання справляти гарне враження (1,1%); формувати навички спілкування (4,3%), етичні і духовні цінності (3,3%), загальну культуру (2,2%), навички роботи над собою (1,1%); розвивати здатність думати і приймати рішення (1,1%), бажання допомагати пацієнту (1,1%), бути другом для пацієнта (1,1%), вміння віднайти потрібні слова, жести (1,1%), вивчати особливості різних груп пацієнтів (1,1%), забезпечувати індивідуальний підхід до пацієнта (1,1%), адекватно оцінювати свої можливості (1,1%). Не відповіли 1,1%. Всього було проаналізовано 184 висловлювань.

З цією метою вони рекомендують запровадити спецкурс, який би вели лікарі-практики (2,2%), відвідувати будинки для престарілих (2,2%), церкву (2,2%), знайомити студентів з відповідною літературою, художніми фільмами (1,1%), забезпечувати неформальний підхід до

практики (1,1%), стимулювання студентів (1,1%), звертати увагу на діалог (1,1%), практичні заняття (1,1%), лекції (1,1%), вивчення психології (1,1%), деонтології (1,1%), біоетики (1,1%), проводити бесіди (1,1%), вчити мислити (1,1%), відвідувати дитячі будинки (1,1%), бібліотеки (1,1%), театри (1,1%), пам'ятати про правило «Не зашкодь» (1,1%).

Проведений констатувальний експеримент показав, що в медичному коледжі приділяється недостатня увага формуванню у студентів духовної цінності розради. Незадовільно забезпечуються зворотні зв'язки, відсутній корегуючий вплив на студентів з метою формування в них умінь і навичок розради. Стан вихованості духовної цінності розради у студентів медичних коледжів знаходиться в основному на вербальному рівні.

Дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми. Подальших досліджень потребують методика і технології виховної роботи зі студентами з урахуванням їхнього життєвого досвіду, вікових і психічних особливостей та виховних завдань, які визначають головну мету підготовки студентів в медичних коледжах.

Література

1. Резер Т. М. О воспитании среднего медицинского работника // Медицинская помощь. — 2001. — № 4. — С. 40—41.
2. Мазепа Х. Виховання медичних кадрів // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 1999. — № 4. — С. 167—174.
3. Афанаськина М. С. Формирование у медицинской сестры клинического мышления // Медицинская сестра. — 2001. — № 6. — С. 34.

Анотація

Стаття присвячена вивченню стану вихованості духовної цінності розради у студентів медичних коледжів, визначено основні протиріччя і суперечності виховного процесу, досліджено роль педагогів у вихованні духовної цінності розради.

Анотація

Статья посвящена изучению состояния воспитанности духовной ценности утешения у студентов медицинских колледжей, определены основные противоречия воспитательного процесса, исследована роль педагогов в воспитании духовной ценности утешения.

Summary

The article is devoted to the study of the state of breeding of spiritual value of pleasure in the students of medical colleges, definite basic contradictions and contradictions of educate process, the role of teachers is explored in education of spiritual value of pleasure.

Ключові слова: духовна цінність розради, пацієнт, медична етика, конфіденційність, виховний процес, куратор.

Л. Л. ПРИМАЧОК,

викладач вищої категорії, викладач Рівненського державного базового медичного коледжу, аспірант Інституту проблем виховання АПН України (м. Київ).

ЗУСТРІЧІ В ЛІТЕРАТУРНІЙ КАВ'ЯРНІ (позакласний захід «Література рідного краю — кришталеве джерело, що живить наші серця»)

Класна кімната прибрана осінніми композиціями. Столики застелені білими, жовтими, зеленими та червоними скатертинами, а на них — букетики осінніх хризантем, чорнобривців, айстр, жоржин. За столиками по 4—6 чоловік сидять старшокласники, вчителі. Осінні місяці — Вересень, Жовтень та Листопад — пригощають присутніх чаєм, кавою, тістечками, цукерками.

Ведучі юнак та дівчина:

I ведучий. Ми вітаємо сьогодні всіх у літературній кав'ярні. І хоч до нас не завітали нині одеські поети, але все ж зустріч з ними відбувається, бо звучатимуть їхні поезії.

II ведучий. Ми будемо читати вірші, слухати музику, спілкуватися. Отже, бажаємо всім гарного настрою. Пригощайтеся, будь ласка, кавою.

(Звучить пісня у виконанні Н. Бучинської «Україна»)

Вчитель української мови та літератури Інна Миколаївна читає власні поетичні рядочки:

Осінні листя в лісі, парку, в садочку,
Каштан, береза, ясен золотіють,
І ми у чарівної осені віночку
Кохаєм, усміхаємося, мрієм...

Так затишно, красиво у «кав'ярні»,
А за вікном горіх чомусь сумує,
Мабуть, що скинув листя він прегарне
Й без нього в снах і днює, і ночує.

До нас сьогодні муза завітала.
Одещино, чи треба нам що інше?
Давайте ж вип'ємо смачної кави
Та й будемо слухати чудові вірші.

Мабуть, до кожного з нас сьогодні завітала муза. Та й не дивно: адже тут зібралися шанувальники поетичного слова, яке щиро й відверто звучатиме.

I ведучий. То ж про кого й про що пишуть поети Одещини?

II ведучий. Про це сьогодні говоритимуть вірші.

(Один за одним учні читають напам'ять улюблені поезії, коментуючи своє сприйняття написаного; висловлюються думки, відбуваються розмови...)

Марія. Я обрала поезію Олега Олійникова «Одеса», присвячену рідному місту Одесі. Я вдячна авторові за те, що допоміг мені відкрити нові кольори.

Микита. Прочитаю поезію Віктора Дзюби «В'ється стежечка». Я зачарований поетичним словом. Це пісня про кохання. Я мрію мати щастя кохати по-справжньому, й сьогодні Віктор Дзюба був моїм вчителем.

Тетяна. Рідна природа — це частина нашого життя. Тому, мабуть, не дивно було б знайти на літературній ниві Одещини вірші про природу. Мною обрано вірш Валентина Мороза «Осіння повінь».

Валерія. «Повернення» Станіслава Стриженюка — про рідні місця, домівку, маму... «Є ритуал повернення додому...», — я це запам'ятала назавжди...

Настя. Я читатиму про море. Я закохана в нього, синє, безмежне, грайливе, бурхливе, лагідне... А ось яким його бачить поет Віталій Бошков: «Чорнее море, синії очі...».

Євгеній. Олег Олійників. «Зимовий етюд».

Надворі кружляв лапятий сніг.
Він укривав твої сліди
моїм болем.
Я дивився на тінь минулого
і малював на шибці пальцем
твої очі, уста,
кирпатий ніс...
* * * * *
Не лайте ніч,
що темністю розквітла.
Себе спитайте:
— Чи могли б, як ніч,
із темряви народжувати світло?

Етюди поета навчили мене думати. Дякую поетові.

Ігор. Моя Україна пишається найчарівнішою мовою. Поети Одещини знають про це: Олег Олійників («Рідна мова»), Віктор Дзюба («Слово про мову» («...як навчила мати слово шанувати і не забувати, бо воно святе»)).

Вчитель. Давайте, натхненні чарівним словом, доберемо епітети, які говорять про красу української мови, нашої мови. З кожного слова-перлини складемо дорожочку намисто, яке грою нашої уяви подаруємо красуні — мові.

У В. Дзюби — «ніжнопелюсткова»,

Моє слово — веселкова, а тепер усі:

Барвіста — кольорова — найкраща — милозвучна — чудова — неповторна — красива й чарівна — рідна — мила...

Всім дякую. Я знаю, що це намисто могло б бути ще більшим, але воно й так вийшло чудовим. І добре, що ви такі щедрі на дарунок мові. Любіть її, шануйте, возвеличуйте.

Артур. А мені подобалось те, що наші митці-земляки дарують нам вірші-спогади, присвяти. Отже, поезія Григорія Зленка. Сонети. «На тлі Одеси» — нові зустрічі з Тарасом Шевченком, Лесею Українкою, Іваном Франком...

Ганна. Не можу не згадати героїчної теми, яку порушують поети Одещини. Про це вірш «411-та батарея».

II ведучий. Безумовно, кожен з нас не один раз бував на 411-ій батареї й знає, які почуття охоплювали його при такій прогулянці-зустрічі.

I ведучий. Давайте поділимося один з одним думками.

(У розмові-роздумах беруть участь також запрошені)

Георгій. Посмутніли всі, але це не дивно. Це добре. Хай живе пам'ять про зроблене для нас, про тих, хто пішов у Вічність.

Юлія. Тематика творчості одеських поетів не була б, мабуть, повною, коли б не було гумору. Як без нього? Отож посміємося разом з Костянтином Сергієнком. «Трамвайна пригода», «Осел на раді» (читання гуморесок).

II ведучий. Ось і пролунали в нашій кав'ярні вірші поетів Одещини. Так, не одну тему обіймає наша поезія. Це й патріотичні мотиви...

I ведучий. Тема рідного міста, України, улюбленого куточка.

II ведучий. Кохання, зустрічей...

I ведучий. Найкращі пейзажі...

II ведучий. Дружби, родинних стосунків.

I ведучий. Філософських роздумів.

II ведучий. І все це — для нас усіх. Подякуймо чудовим поетам! (лунають оплески)

I ведучий. Мабуть, сьогоднішня зустріч допомогла й нам стати хоч трішечки поетами, тому пропонується поетичний конкурс на складання власного вірша. На переможців чекають призи.

II ведучий. А найбільш вдалі ми надішлемо до якогось видання. А що? Можливо, нас і надрукують.

(Звучить тиха мелодія, учасники конкурсу займаються віршуванням, присутні розглядають виставку «Література рідного краю»)

Учні читають свої власні поетичні рядочки.

I ведучий. Всім ми дуже вдячні. Ми теж — трохи поети! А за висновками журі, переможцями стають Кравець Георгій та Бевзенко Ганна. Для них — наші призи.

II ведучий. Надворі осінь. Давайте її згадаємо в піснях і віршах. Це буде гра. Назвати

рядок з поезії чи пісні, де говориться про осінь.

(Учні називають)

«...пройде любе літечко,
Повіють холода.
Осиплеться їх листячко —
І понесе вода...»

* * *

«Тихо гаєм ходить осінь...»

* * *

«Скоро вечір. Одинокий лист, гнаний вітром,
пролітає повз мене...»

* * *

«У осінньому лісочку, на старенькому пеньочку,
Танцювали два грибочки...»

(Визначається переможець)

Вчитель. Хотілось би нашим одинадцятикласникам поставити декілька запитань:

— Як ви вважаєте, чи треба знати, вивчати літературу рідного краю? (відповіді)

— Який куточок Одеси ви могли і хотіли б побачити оспіваним у віршах? (відповіді)

— Це остання осінь, яку ви зустрічаєте в рідній школі. Якою вона вам запам'ятається? (відповіді)

Хай кожен обере для себе осінню назву — подарунок — згадку про нинішню зустріч. На виготовлених кленових, дубових, осикових листочках написані ці назви. Дві з них — призові: «Осінь зустріч у літературній кав'ярні», «Осінь у саду 106-ї школи».

I ведучий. До нових зустрічей!

II ведучий. Любіть літературу!

I ведучий. Вивчайте літературу рідного краю!

II ведучий. Віршуйте самі!

Разом. І хай щастить!

Вівіска. Літературну кав'ярню зачинено.

І. М. ШУМОВЕЦЬКА,

вчитель вищої категорії, вчитель-методист, вчитель української (російської) мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів № 106 м. Одеси.

ЩОБ ПАМ'ЯТАЛИ

Знання історії своєї країни — важливий чинник формування суспільної свідомості, виховання любові до рідної землі, народу. Любов до своєї країни, родини робить людину гарною, привабливою, сильною, якщо вона не супроводжується ворожістю до інших народів, шовінізмом.

Історія України багата на приклади високої сміливості, відваги і героїзму народу.

Суттєвим важелем у вихованні патріотизму є історія Великої Вітчизняної війни. В школах, вищих навчальних закладах її вивчення передбачено не в повному обсязі. У посібнику з історії недостатньо висвітлено найбільші битви під Москвою, Сталінградом, Курськом, на Дніпрі, бої за визволення України. Окремі випускники шкіл і вищих навчальних закладів не чули про подвиги бійців танкових армій, якими керували українці Д. Д. Лелюшенко, П. С. Рибалко, про льотчиків 17-ї повітряної армії, якою командував В. А. Судець також українець, про героїв-партизан з'єднань С. А. Ковпака, А. Ф. Федорова та інших.

Від вступаючих до вищих навчальних закладів на екзаменах не вимагають знань про героїчну боротьбу народу проти фашистських окупантів. Це великий гріх перед пам'яттю загиблих борців з фашизмом.

Практично немає жодної сім'ї, в якій би не було втрат у тій страшній війні. Україна стала ареною запеклих боїв. Це 73-денна героїчна оборона Одеси, битва за Дніпро, 250-денна оборона Севастополю та інші.

Особливо слід пам'ятати про такі військові операції Великої Вітчизняної війни, як «Кілія-Векс». Вона була підготовлена штабом 5-ї ударної армії (начальник штабу генерал-майор Захаров М. В.) і здійснена в той час, коли на всіх фронтах частини Червоної армії відступали. На третій день війни з'єднання 14-го стрілецького корпусу і 25-ї Чапаєвської дивізії за допомогою кораблів Дунайської військової флотилії стрімко провели форсування річки Дунай, і за 3 тижні успішних бойових дій на території Румунії ворог втратив значну частину своїх військ та військової техніки. Під загрозою виявилися нафтові вишки Плоєшті. 23 липня 1941 року, щоб не допустити оточення радянських військ на території Румунії, командування 5 ударної армії негайно вивело свої війська під Одесу для підготовки її захисту.

Учні повинні знати правду про те, яку мету переслідували керівники фашистської Німеччини на території поневоленої України. В Україні було збудовано 230 концтаборів. За час окупації України з 1941—1944 рр. знищено більше 5 млн громадян, в тому числі — 3,8 млн мирних жителів, майже 1,5 млн військовослужбовців. З України німці вивезли в рабство 2 млн 400 тисяч жінок, юнаків і дівчат, багато

з яких загинуло внаслідок захворювань, рабської праці і голоду.

Вивчення історії Великої Вітчизняної війни вимагає об'єктивного висвітлення справжньої ролі України. Україна зробила більший внесок в спільну перемогу, ніж багато держав Європи. У лавах Радянської армії воювали 8 млн синів і дочок України, більше половини мільйона партизанів і підпільників вели боротьбу на окупованих ворогом територіях. За роки війни з окупантами близько 2,5 млн українських солдат були нагороджені орденами і медалями, з них — 2146 стали героями Радянського Союзу, але чомусь автори посібників замовчують про це, а таким чином заважають формуванню історичної свідомості і здійсненню патріотичного виховання. У підручниках їх автори не сказали жодного слова про те, що села і міста України стали близькими і дорогими всім народам колишнього СРСР.

У боях за визволення України брали участь мільйони військовослужбовців всіх національностей Радянського Союзу. Близько 4000 радянських воїнів, представників 40 національностей, удостоєно звання Героя Радянського Союзу за мужність і відвагу, виявлені в бойових діях на території України. У незліченних братських могилах вічним сном сплять сини народів нашої Батьківщини.

Автори посібників з історії приховують від сьогоденішнього покоління правду про те, що в тій війні держава була міцна дружбою народів. В дружбі народів — джерело Перемоги, сили Радянської Армії. А «нововідверті історики» запевняють теперішнє покоління в тому, що Радянська Армія була «армією окупантів-«москалів», що суперечить правдивій історії. Радянська Армія за своїм складом і місією була армією інтернаціоналістів, армією визволителів, що відстояла незалежність Батьківщини, визволила від коричневої чуми одинадцять держав Європи. Міністрами оборони в різні часи були українці С. К. Тимошенко, Р. Я. Малиновський, А. А. Гречко. Українець К. С. Москаленко був головним інспектором і заступником міністра оборони СРСР. Талановитий син українського народу І. Д. Черняхівський став наймолодшим командуючим фронту. Сотні генералів і офіцерів командували арміями, корпусами, дивізіями, полками і підрозділами, проявляли високу військову доблесть, відвагу в боях за визволення України та Європи. Вони визволили свою землю, і називати їх окупантами можуть лише люди непорядні, фальсифікатори історії. На жаль, на прізвища визнаних українців — борців проти фашизму, за незалежність своєї Батьківщини чекає забуття. Це великий гріх перед Богом і пам'яттю доблесних синів Батьківщини.

Безперечно, педагоги намагаються заповнити прогалини, допущені в навчальних планах,

програмах і підручниках. У річницю Перемоги в школах плануються і проводяться зустрічі з ветеранами війни, уроки мужності, вечори пам'яті.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 24.02.2009 р. за № 166 «Про відзначення 65-ї річниці пам'ятних дат Великої Вітчизняної війни і планом заходів Міністерства» Інститут інноваційних технологій і змісту МОН України розробив і надіслав до навчальних закладів освіти методичні рекомендації, де визначено основні напрямки роботи щодо підвищення рівня військово-патріотичного виховання учнівської молоді. Керівники навчальних закладів на чергових педагогічних радах мають розглянути стан військово-патріотичного виховання учнівської і студентської молоді та шляхи його поліпшення, внести зміни до

планів з виховної роботи, активізувати роботу шкільних бібліотек у зв'язку зі святкуванням пам'ятних дат, присвячених 65-й річниці Перемоги над фашизмом.

На жаль, з кожним роком ряди ветеранів війни рідіють, але пам'ять про героїчне покоління переможців над фашизмом не повинна мати терміну. Ніхто не забутий, нічого не забуто. Теперішнє покоління повинно знати і пам'ятати тих, хто зі зброєю в руках відстоював незалежність Батьківщини. Їх подвиг, історія Великої Вітчизняної війни — це невичерпне джерело патріотичного виховання учнівської молоді.

Б. І. ШЕСТАКОВ,

методист науково-методичної лабораторії творчого розвитку особистості ООІУВ.

МЫ БУДЕМ ПОМНИТЬ ВАШИ ИМЕНА (литературно-музыкальная композиция, посвященная Дню освобождения Одессы и Дню Победы)

Принимают участие ученики 10, 6 и 2-х классов.

Все участники одеты в военную и морскую форму военных лет.

Черное море шумит за кормой,
Плещет и слева, и справа.
Черное море играет волной, —
Здесь родилась наша слава.

Корабли — их видно издали —
День и ночь в порту дымят,
Чередой подходят к пристани,
Цепью якорной гремят...

В эту бухту в дни далекие,
В стародавние года
Заходили одинокие
Наши русские суда!

Скажи, беспокойное море,
О чем ты сегодня шумишь?
Чью память в бескрайнем просторе
Ты свято и верно хранишь?

Орел распластал свои крылья
Над солнечной бухтой морской,
Здесь бьется прибой изумрудною пылью,
И высится город-герой!

Учитель. В Одессе стало традицией отмечать знаменательные даты в жизни города, связанные с его историей и Великой Отечественной войной. Память о героях обороны и освобождения Одессы всегда живёт в мирном труде граждан нашего города.

Представление гостей праздника:

Антон Спиридонович Васильев, полковник, участник боевых действий

Василий Григорьевич Петров, майор ракетных войск, участник боевых действий

Евгения Харитоновна Григорчук, вете-

ран войны, выращивала зерно в тылу для фронта, бабушка ученицы 6-го класса

Валентина Григорьевна Делестьянова, блокадница города Ленинграда

Николай Григорьевич Дубенко, майор авиации, и его жена Инна Александровна (верная спутница в течение 50 лет), дедушка и бабушка ученика 6-го класса, служили в одном полку с Алексеем Маресьевым и Александром Покрышкиным

Валерий Филиппович Токарев, дитя войны, директор нашей школы

Михаил Михайлович Ушканов, дитя войны, учитель нашей школы

Виктор Иванович Чернов, дитя войны, учитель нашей школы

Игорь Иванович Носок, дитя войны, учитель нашей школы

Александр Иванович Чернышов, ветеран войны, дедушка ученицы 10-го класса.

22 июня 1941 года. Мирную жизнь граждан в одно мгновение перечеркнула война.

Не стало слышно детского смеха, посуровели лица мужчин, жены провожали мужей, а матери своих как-то сразу повзрослевших сыновей на фронт. Многие ушли прямо со школьной скамьи. Все, как один, поднялись на защиту Родины!

Под звуки песни «До свидания, мальчики» старшеклассники показывают пантомиму «Прощание».

Булат Окуджава

ДО СВИДАНИЯ, МАЛЬЧИКИ

Ах, война, что ж ты сделала, подлая:
стали тихими наши дворы,

наши мальчики головы подняли —
повзрослели они до поры,
на пороге едва помаячили
и ушли, за солдатом — солдат...
До свидания, мальчики!

Мальчики,
постарайтесь вернуться назад.

Вы не прячьтесь, вы будьте высокими,
не жалейте ни пуль, ни гранат.
И себя не шадите вы!

И все-таки
постарайтесь вернуться назад.
Ах, война, что ж ты, подлая, сделала:
вместо свадеб — разлуки и дым,
наши девочки платица белые
раздарили сестренкам своим.
Сапоги — ну куда от них денешься?
Да зеленые крылья погон...
Вы наплюйте на сплетников, девочки.
Мы сведем с ними счеты потом.

Пусть болтают, что верить вам не во что,
что идете войной наугад...
До свидания, девочки!

Девочки,
постарайтесь вернуться назад.

Как далеко от нас война.
О ней мы узнаем теперь из книжек.
Блестят у ветеранов ордена,
У прадедов сегодняшних мальчишек.

Мы узнаем их в скверах и садах.
В дни памяти и праздничные даты.
По блеску в нестареющих глазах.
Они по-прежнему — отважные солдаты.

Как дороги им встречи в дни побед.
Воспоминанья, крепкие объятья.
Пускай не виделись они помногу лет
Ведь ветераны все — родные братья!

Послушаем их тихий разговор,
Их песни, что они тогда певали.
О чем мечтали и как шли в бой,
Когда страну родную защищали.

Бессмертен подвиг героических защитников
Одессы в годы Великой Отечественной войны.

Звучат позывные города Одессы.

Август 1941 года. Бои с гитлеровцами раз-
вернулись на Одесском направлении. Враги
надеялись захватить город в течение 2–3 дней,
но просчитались.

Это были самые суровые, самые тяжелые
недели и месяцы великой войны. Несмотря на
огромный перевес врага в технике и неожидан-
ность нападения наши граждане героически
сражались.

*Перестройка в 2 линии, инсценировка
группой детей песни «Священная война».
Ансамбль поет песню «Священная война».*

Вставай, страна огромная,
Вставай на смертный бой
С фашистской силой темною,
С проклятою ордой!

Пусть ярость благородная
Вскипает, как волна!
Идет война народная,
Священная война!

Одесса была одним из первых городов, пре-
градивших на длительное время путь врагу.

Летом 1941 года враг сосредоточил под
Одессой 18 дивизий, много танков и самолетов.

Прижатая неприятелем к морю, оказавшись
в глубоком тылу врага, Одесса стойко и само-
отверженно отражала натиски количественно
превосходящих (в 3–4 раза) вражеских сил.

Гитлеровское командование понимало, что
немецкие войска не смогут закрепиться на юге
до тех пор, пока не будет взята Одесса.

Враг стремился к Одессе, не считаясь с
большими потерями.

Многие из тех, которые защищали Одессу,
погибли. Летчики 69-го полка сбили под Одес-
сой 115 фашистских самолетов. 15 летчиков
получили звание Героя Советского Союза.

В боях под Одессой своей снайперской вин-
товкой Людмила Павличенко уничтожила
187 фашистов. Ей присвоено звание Героя Со-
ветского Союза.

За мужество и отвагу при обороне Одессы
орденом Красного Знамени была награждена
Нина Онилова.

Чудеса героизма проявили воины Примор-
ской Армии, бойцы 25-й Чапаевской дивизии.

Морские пехотинцы «Первого полка», кото-
рым командовал подполковник Яков Осипов,
по несколько раз в день ходили в атаку и на-
носили врагу большой урон.

Отмытые волной тельняшки
Возникнут грозно у прибоя.
Все в этом дорогом уборе
Знакомо и обыкновенно:
Полоски синие, как море,
Полоски белые, как пена.
Они летят огнями молний
Навстречу выстрелам и мраку,
И вместе с ними волны, волны.

Бои шли за каждую улицу, за каждый дом.
И многим бойцам в осажденных городах помо-
гали мальчики, юные разведчики.

*Инсценировка стихотворения А. Твардов-
ского «Рассказ танкиста».*

Танкист
Шел бой за улицу.
Огонь врага был страшен,
Мы прорывались к площади вперед.
А он гвоздит — не выглянуть из башен, —
И черт его поймет, откуда бьет.
Тут угадай-ка, за каким домишкой
Он примостился, — столько всяких дыр.
И вдруг к машине подбежал парнишка.

Парнишка
Товарищ командир, товарищ командир!
Я знаю, где их пушка. Я разведаль...
Я подползал, они вон там, в саду...

Танкист
Да где же, где?..

Парнишка
А дайте я поеду
На танке с вами. Прямо приведу.

Танкист
Что ж, бой не ждет. — Влезай сюда, дружище! —
И вот мы катим к месту вчетвером.

Стоит парнишка — мины, пули свищут,
И только рубашонка пузырем.
Подъехали.

Парнишка
Вот здесь.

Танкист
И с разворота
Заходим в тыл и полный газ даем.
И эту пушку, заодно с расчетом,
Я вытер пот. Душила гарь и копоть:
От дома к дому шел большой пожар.
И, помню, я сказал: — Спасибо, хлопец! —
И руку, как товарищу, пожал...
Был трудный бой. Все нынче, как спросонку,
И только не могу себе простить:
Из тысяч лиц узнал бы я мальчонку,
Но как зовут, забыл его спросить.

*Привал. Сидят на плащ-палатках, ку-
рят, пьют чай. Привезли почту из дома.*

Всех, кого взяла война,
Каждого солдата,
Проводила хоть одна
Женщина когда-то.
Не подарок, так белье,
Собрала, быть может,
И чем дальше от нее,
Тем она дороже,

И дороже этот час,
Памятный, особый,
Взгляд последний этих глаз,
Что забудь, попробуй.
Когда в боях случалась передышка,
Или затишье, как не назови,
Листок заветный доставал парнишка,
Что бережно хранил он на груди.

И на письмо из дому от любимой,
Которое читал уж сотню раз,
Ответ писал, и в том ответе были
И ласка, и надежда, и наказ.

Жди меня, и я вернусь,
Только очень жди,
Жди, когда наводят грусть
Желтые дожди.
Жди, когда снега метут,
Жди, когда жара,
Жди, когда других не ждут,
Позабыв вчера.

Жди, когда из дальних мест
Писем не придет,
Жди, когда уж надоест
Всем, кто вместе ждет.
Жди меня, и я вернусь
Всем смертям назло.
Кто не ждал меня, тот пусть
Скажет: — Повезло, —

Не понять не ждавшим им,
Как среди огня
Ожиданием своим
Ты спасла меня.
Как я выжил, будем знать
Только мы с тобой,
Просто ты умела ждать,
Как никто другой.

Многие женщины не только провожали бой-
цов на фронт, но и воевали рядом, плечом к
плечу, разделяя все тяготы фронтовой жизни.

Встретились подруги фронтовые,
Через всю прошедшие войну,

Вспомнили, как Родине служили,
Боевую молодость свою.
Я столько раз видала рукопашный.
Раз — наяву. И сотни раз во сне.
Кто говорит, что на войне не страшно,
Тот ничего не знает о войне.

Медсестра
Не знаю, где я нежности училась, —
Об этом не расспрашивай меня.
Растут в степи солдатские могилы,
Идет в шинели молодость моя.
Когда склонялась я над раненым солдатом,
Он не стонал, а тихо говорил:
— Считайте, что на тур победный вальса
Я Вас уже, сестричка, пригласил.

*Старшеклассник становится перед медсе-
строй на колено, приглашает ее на вальс.
Вальс «В лесу прифронтовом». Танцуют по
две пары из 10-го, 6-го, 2-го классов. На фоне
последних аккордов вальса раздается грохот
орудий, взрывающихся бомб, гул самолетов.*

Война — это грохот орудий. Это кровь и
боль, это потеря бойцов. Это изнуряющие до-
роги и очень редкие привалы. Как нужна была
уставшим бойцам передышка! Как ждали они
тишины!

*Под тихую мелодию бойцы устраивают-
ся на привал.*

Наступила долгожданная тишина.
Не рокотали стайки Яков
Над запывавшею зарей.
И кто-то пел,
И кто-то плакал,
А кто-то письмо писал домой.
Вдруг тишь нахлынула сквозная
И в полновесной тишине
Спел соловей, еще не зная,
Как нужен отдых на земле.

*Песня «В тесной пещурке». Исполняет ан-
самбль.*

— А что же наш город? Наша родная Одес-
са? Что было с ней?

Вот как вспоминает об этих днях почетный
гражданин города-героя Одессы вице-адмирал
И. И. Азаров: «С 8 августа 1941 г. город был
объявлен на осадном положении. Трудно было.
Мы имели 4 дивизии, а противник 18, у нас
было 5–6 орудий на 1 км фронта, у противни-
ка — 80. Враг рвался к городу. Были дни,
когда в госпитали осажденной Одессы за сут-
ки поступало до 2000 раненых — мирных
жителей, солдат, матросов и офицеров».

Сражаясь до конца с врагом,
Изранена в борьбе неравной,
Она свершила все, что свершить могла,
Но, не сгибаясь под светом принуждения,
Она уверенно ждала
Дня своего освобождения!
И этот день пришел!

— Стойкость и самоотверженность защитни-
ков Одессы сорвала планы гитлеровского ко-
мандования захватить город. Город стоял на-
смерть. 73 героических дня удерживали бойцы
оборону.

АЛЛЕЯ СЛАВЫ, ПАМЯТНИК НЕИЗВЕСТНОМУ МАТРОСУ, ПОЧЕТНЫЙ КАРАУЛ

Мы здесь с тобой не потому, что дата
Как злой осколок память жжет в груди.
К могиле Неизвестного солдата
Ты в праздники и в будни приходи.
Он защитил тебя на поле боя.
Упал, ни шагу не ступив назад.
И имя есть у этого героя —
Великой армии простой солдат.
Есть военные герои
И герои есть труда.
И еще у нас на карте
Есть герои — города.

УКАЗ

Президиума Верховного Совета СССР
За выдающиеся заслуги перед Родиной,
мужество и героизм, проявленные трудящи-
мися города Одессы в борьбе с немецко-фа-
шистскими захватчиками, присвоить городу
Одессе звание Города-Героя.

Рисуют мальчишки войну.
Рисуют танки и «Катюши».
Висят во всю листа длину
Снаряды толстые, как груши.
Рисуют мальчишки бои,
Что им по счету незнакомы.
И берегут они свои
Огнем кричащие альбомы.

Как хорошо проснуться на рассвете!
Как хорошо, что ночью снятся сны!
Как хорошо, что кружится планета!
Как хорошо на свете без войны!

ПЕРЕСТРОЙКА: 2 линии: 1 — ученики младших классов; 2 — ученики старших классов.

Нам нужен мир!
Навек, повсюду.
Нам нужен мир
Для счастья и труда.
Нам нужен мир,
Как свет и воздух.
Нам нужен мир,
Как солнце и вода!
Нам нужен мир,
Чтоб крепла дружба.
Нам нужен мир
Сейчас, как никогда!

Песня «Солнечный круг» (поют участники и весь зал)

Солнечный круг,
Небо вокруг —
Это рисунок мальчишки.
Нарисовал он на листке
И подписал в уголке:
Пусть всегда будет солнце,
Пусть всегда будет небо,
Пусть всегда будет мама,
Пусть всегда буду я!
Против беды,
Против войны
Встанем за наших мальчишек.
Солнце навек,
Счастье навек —
Так повелел человек!

Играют дети всей земли в войну,
Но разве о войне мечтают дети?
Пусть только смех взрывает тишину
На радостной безоблачной планете!
Над вьюгами и стужами седыми
Вновь торжествует юная весна
И как огонь с водой
Несовместимы,
Несовместимы,
Дети и война!

Мы пушки сохраним, чтоб дать салют,
Стволы их станут трубами органа,
И в дружном хоре голоса сольют
Под мирным небом в песне мира страны!

Чтоб без войны все в мире жить могли,
Пусть льдины злобы и вражды растают!
Дружить давайте, дети всей земли!
Пусть наша дружба с нами вырастает!

Песня «На улице мира» (поют ученики 2-го класса)

Весь под ногами шар земной.
Живу. Дышу. Пою.
Но в памяти всегда со мной
Погибшие в бою.
Пусть всех имен не назову.
Нет кровнее родни.
Не потому ли я живу,
Что умерли они?
Чем им обязан — знаю я.
И пусть не только стих
Достойной будет жизнь моя
Солдатской смерти их.
Всех, за Отчизну жизнь отдавших,
Всех, не вернувшихся домой,
Всех воевавших и страдавших
Минутой обниму одной.
Пусть все замрет в минуту эту.
Пусть даже время промолчит.
Мы помним вас, отцы и деды,
Одесса, Родина вас чтит.

Учитель. В память о тех, кто освобождал наш город от немецко-фашистских захватчиков, в память о 27 миллионах погибших на войне, в память о тех, кто навеки остался лежать в земле в чужих городах и странах, объявляется **МИНУТА МОЛЧАНИЯ**.
ЗВУК МЕТРОНОМА ОТСЧИТЫВАЕТ УДАРЫ СЕРДЦА — МИНУТЫ ЖИЗНИ.

Мы будем помнить ваши имена
И память завещать
Грядущим поколениям.
Герои не уходят навсегда,
Им не грозит холодное забвенье.
Синеглазый мирный город,
Пускай твой воздух был штыком распорот,
Здесь начинался подвиг городов.
И мы наследники великой славы этой,
Встречая мирные рассветы,

Клянемся быть достойными отцов!

Пусть будет мир!
Пускай сады цветут!
За это жизнь отдали наши деды.
Вам посвящаем песнь свою,

Всем, кто приближал День Победы!

День Победы, как он был от нас далек,
Как в костре потухшем, таял уголек.
Были версты, обгорелые в пыли, —
Этот день мы приближали, как могли.

П р и п е в:
Этот день Победы
Порохом пропах,
Это праздник
С сединою на висках.
Это радость
Со слезами на глазах.
День Победы! День Победы! День Победы!

Дни и ночи у мартеновских печей
Не смыкала наша Родина очей.
Дни и ночи битву трудную вели, —
Этот день мы приближали, как могли.

П р и п е в.

Здравствуй, мама, возвратились мы не все...
Босиком бы пробежаться по росе!..
Пол-Европы прошагали, полземли, —
Этот день мы приближали, как могли.

Эту песню поют все стоя. Под последний припев, который повторяют 2 раза, участники подносят ветеранам цветы и подарки.

Н. А. КОВТУН,

отличник образования Украины, учитель-методист Одесской общеобразовательной частной I—III ступеней художественно-эстетического профиля школы «Костанди».

Эстетичне виховання

МУЗЫКАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ВАЛЬДОРФСКОЙ ШКОЛЕ

Уроки музыки в общеобразовательных школах, к сожалению, чаще всего считаются второстепенными. Но это не правильно. Ведь кроме того, что занятия музыкой оказывают огромное воспитательное влияние на ребенка, они также помогают осваивать другие предметы.

Еще в 1951 году по инициативе талантливого музыканта и педагога Золтана Кодай в Венгрии появились первые школы с углубленным изучением музыки (ежедневный урок музыки). Эксперимент оказался весьма успешным. Выяснилось, что успеваемость по всем предметам в указанных школах была гораздо выше, чем в других. И примечательно то, что объем преподавания других предметов пришлось сократить в пользу музыки.

В 1988—1991 годах эксперимент Золтана Кодай был повторен в Швейцарии. Положительные результаты трехлетнего опыта были зафиксированы в работе «Музыка делает школу» Эрнста Вальдемара Вебера, Марии Шпингер и Жана-Люка Патри.

Выдающиеся педагоги, руководители хороших коллективов и композиторы Бела Барток, Карл Орф, Эйтор Вила-Лобос, Георгий Струве уделяли музыкальному образованию детей большое внимание, доказывая своей деятельностью несомненное положительное влияние занятий музыкой на личность ребенка.

Но, невзирая на статистические доказательства, на усилия педагогов, общая политика в вопросах школьного образования не меняется. Живопись, музыка, прикладные искусства в школах по-прежнему считаются «второстепен-

ными». А ведь будущая жизнь школьников предполагает наличие таких душевных способностей во взаимоотношении с другими людьми, с природой, которые не даны изначально, но которые нужно развивать. И именно музыка может помочь развить эти способности, ведь музыка оказывает непосредственное влияние на внутреннее развитие человека, на сферу его чувств.

Занятия музыкой также влияют на социальное поведение и даже на дисциплину. Это происходит в совместном музицировании, когда каждый голос или каждый инструмент в равной степени важен для общего звучания, для единого ансамбля. И, наконец, не будем забывать, что занятия музыкой доставляют радость, хотя и требуют большого труда. И эта радость только усиливается по мере преодоления трудностей и достижения результатов.

В вальдорфских школах уроки музыки имеют большое значение. На них происходит не пассивное слушание музыки, а активное занятие музыкой, знакомство с ней через собственную творческую деятельность.

В первом и втором классах обучение на уроках музыки, как и других предметов, основано на подражании. Это богатый источник обучения, ведь маленький ребенок весь как бы находится «во вне». Так, наблюдая за занятием работой взрослым, движениями этого человека, ребенок сопереживает внутренне, вплоть до своей мышечной системы в виде некоего жеста. Поэтому все виды музыкальной и любой другой учебной деятельности основаны на подражании учителю.

Ребенок дошкольного возраста избегает «сидения на месте», он всегда в движении. С наступлением школьного периода дети учатся сидеть спокойно во время уроков. Задача учителя музыки в том, чтобы прежнее внешнее движение постепенно перешло во внутреннее движение, например, в пение. Для этого подбираются песни с мелодической и ритмической линией, передающей движения и образы птиц, зверей, явлений природы, о которых поется в этих песнях. И на первом этапе эти движения выполняются одновременно с пением. Но постепенно движение становится все более внутренним, что способствует в дальнейшем развитию творческого мышления, фантазии, а также активному восприятию музыки.

Активный слух как способность, столь необходимая для общения людей, не является нечто само собой разумеющимся. Если эту способность не поддерживать, то она может совсем не развиваться. Поэтому так важно развивать у детей активный слух. Делается это с помощью большого количества игр на слушание звуков как музыкальных, так и немusикальных, а также попеременного слушания и пения.

У детей этого возраста совершенно нет страха перед импровизацией. На уроках они много импровизируют, чаще с помощью музыкальных пентатонических инструментов. Пентатоника не имеет четко выраженной тоники. Поэтому мелодии, придуманные детьми, всегда хороши, независимо от того, с какой ноты начинаются и какой заканчиваются. Для импровизации используются сказки и истории, красочно описывающие явления природы, времена года, зверей, т. е. все, что имеет яркие образы.

С первого класса начинается обучение детей игре на продольной флейте. Это развивает дыхание, мелкую моторику, что очень важно для процесса мышления, а также помогает постигать с третьего класса нотную грамоту. В средних и старших классах овладение сопрановыми, альтовыми, теноровыми и басовыми блок-флейтами позволяет играть многоголосые произведения различных жанров и эпох, что помогает лучше постичь жанры и стили, познакомиться на практике с музыкой разных композиторов.

При переходе в третий класс переживания детей уже не так сильно направлены «во вне», а становятся все более обращенными к внутреннему пространству. В 3–4-м классе ребенок в состоянии отделить себя от внешнего мира, быть «внешним наблюдателем». Он также в состоянии отделить себя и от других учащихся, которые поют иной голос. Поэтому вводятся каноны, а позже — простое двухголосье. Начинается обучение нотному письму по принципу «от практики — к теории», «от письма — к чтению». Дети вначале учат песню на слух, поют ее и играют на флейтах, затем записывают, снова поют и играют, но уже по нотам.

С усвоением понятия дистанции по отношению к окружающему миру пропадает ощущение наличия в нем некоей гармонии. Эта гармония предстает отныне перед детьми разделенной. Поэтому ученик четвертого класса в состоянии пережить соотношение частей. В связи с этим изучаются дроби на уроках математики и длительности на уроках музыки. Соотношение дыхания и пульса в этом возрасте приближается к соотношению взрослого человека (1/4). Поэтому на уроках музыки выполняется много упражнений, связанных с ритмической пульсацией и размером, а также вводятся понятия метра, ритма, темпа, такта. Все понятия и термины по-прежнему опираются на образы. В этом возрасте у детей воспитывается ладовое чувство, но преобладает мажорная музыка, т. е. это соответствует душевному состоянию детей. Много внимания уделяется народной музыке и народным инструментам.

В 5–6-х классах музыкальные переживания более привязаны к гармонии, ведь в это время в дыхании души, в пронизанности элементами мажора и минора, рождается богатый «ландшафт чувств».

В 7-х и 8-х классах, когда мышечная система приспособляется к росту скелета подростка, появляется потребность в сложных ритмических упражнениях и артистической виртуозности, что и реализуется на уроках музыки.

В средних классах также углубляются музыкально-теоретические знания детей. Вводятся понятия ладов, интервалов, тональностей, основных ступеней лада, состава гаммы, аккордов и т. д. В обучении теории важно, что вначале переживается явление в целом (собственный опыт ребенка), а затем уже дается определение.

Музыка исполняется в 2–3 голоса. Большое внимание уделяется гармонии. Используется музыка различных стилей и эпох — Возрождения, барокко, классицизма, романтизма. Это дает ребенку возможность почувствовать наполнение, красоту и гармонию внешнего мира, что так важно для душевного становления подростка. Большую роль играет классный или школьный оркестр, который развивает у ребят социальное чувство. Ведь игра в оркестре требует определенного равновесия в группах, уважения к другим партиям, умения их внимательно слушать.

Сообщаются сведения из истории музыки, яркие биографии композиторов, что является еще и воспитательным моментом. Учащиеся знакомятся со средневековой церковной музыкой, музыкой трубадуров и менестрелей, народной музыкой, музыкой Возрождения, барокко, классической и романтической музыкой, что расширяет их кругозор, способствует формированию хорошего музыкального вкуса.

Ученики получают различные по степени трудности индивидуальные задания. Хорошо, если более одаренные дети помогают тем, кто слабее.

Учащиеся должны понимать, что музыка — тоже труд, и подчас тяжелый. Зато как велика радость преодоления! Как воодушевляет красота, отшлифованная трудом и многократным повторением!

Соблюдение строгих музыкальных законов (музыкальных форм, размеров, гармоний и т. д.) воспитывает внимание и дисциплинирует.

Учитель музыки в вальдорфской школе находится в постоянном контакте с основным учителем, преподающим в классе многие предметы.

В старших классах на занятиях музыкой, как и на других уроках, формируются суждения, что является потребностью детей этого возраста и зачастую выглядит как критика. У занятий музыкой в этот период задача особая, состоящая в том, чтобы душевные процессы были восприняты с участием суждения.

Ведь в музыке затрагиваются глубинные пласты ощущений, душевная сфера, область чувств, где все неопределенно и многозначно. В музыкальном плане это находит свое выражение в богатом разнообразии модуляций, хроматизмов, которые присутствуют в музыке XIX—XX в., что изучается и исполняется в этот школьный период. Импровизационные и ритмические упражнения остаются актуальными.

Из всего вышесказанного следует, что музыка сопровождает душевное развитие ребенка, формирует в нем необходимые для дальнейшей жизни силы, которые наделяют его способностью к свободе. Поэтому ее роль в школе так велика.

А. Н. ДОВГАНЮК,

учитель музыки школы «Ступени»,
зам. директора по учебно-воспитательной работе.

Дошкільне виховання. Початкове навчання

КРАСИВЕ ПИСЬМО — ЦЕ ЧАСТИНА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Каліграфія — це мистецтво писати чітким і красивим почерком. Заглядаючи в зошити учнів, ми з кожним днем все більше переконуємося в тому, що в більшості з них, як і в більшості з нас, далеко не каліграфічний почерк.

Що трапилось з почерком, чому так багато помилок у накресленні літер, чому навчання письма викликає найбільші труднощі в початковій школі? Ці питання все більше хвилюють вчителів і батьків. Кількість дітей з труднощами навчання письма збільшується з кожним роком, і за загальним підрахунком складає 25–30%.

Причин для виникнення цих труднощів досить багато: суто педагогічні, медичні та фізіологічні, а системи корекції не існує. Вчитель же просто «не бачить», коли і де почалися труднощі, й дуже часто намагається скорегувати не причину, а результат, і тому, витративши багато зусиль (своїх і учня), не отримує бажаного результату.

Проблема навчання письма була і залишається актуальною. Такою ж актуальною вона є й для вчителів багатьох шкіл м. Одеси, а також вчителів спеціалізованої загальноосвітньої школи № 99 I ступеня з поглибленим вивченням англійської мови.

Як вийти з цього складного положення? Як допомогти дітям навчитися охайно і розбірливо писати? Щоб вирішити ці проблеми, ми згідно

з наказом управління освіти і наукової діяльності Одеської обласної держадміністрації від 05.10.2007 р. № 3552-ОД «Про проведення в закладах освіти експерименту «Каліграфія та розвиток мовлення» та відділу освіти Малиновської райадміністрації від 06.11.2007 р. № 516 «Про проведення в закладах освіти Малиновського району експерименту «Каліграфія та розвиток мовлення» розпочали експеримент.

Як пропонували автори експериментальної програми [2; 3], з 2007/2008 н.р. всі другі класи нашої школи розпочали поглиблену роботу щодо формування у молодших школярів каліграфічних навичок. Робота здійснювалася за двома напрямками:

1) проведення каліграфічної хвилини на кожному уроці з мови;

2) проведення в 2-х класах спеціальних занять (одна година на тиждень. Всього 35 уроків).

Для цього ми користувалися друкованими зошитами «Робочий зошит школяра» [3], які використовували на уроках рідної мови, і звичайними зошитами на уроках каліграфії та розвитку мовлення, посилаючись на програму «Каліграфія та розвиток мовлення» [2]. Крім цього, ми ще користувалися навчально-наочним посібником «Вчимося правильно писати» [1].

Заняття з каліграфії та розвитку мовлення спеціально проводили один раз на тиждень за рахунок годин, виділених для індивідуальних занять.

Основний напрямок уроків каліграфії — це більш детальна робота над формами всіх літер алфавіту, різними видами їх з'єднань по мірі складності написання (на основі генетичного методу написання літер), удосконаленням якостей письма (нахил, лінійність, рівномірність елементів...), а також розвиток швидкості письма, пов'язаного з формуванням безвідривного і ритмічного написання складів, невеликих слів і речень.

На відміну від усних форм мовленнєвої діяльності, якими людина може оволодіти й поза навчанням (до певного рівня), писати потрібно вчитися. Причому цей процес довгий і складний. Вчені відносять графічні навички письма до сенсорних, але на відміну від сенсорних, графічні навички письма пов'язані з навчальною діяльністю і розвитком писемного мовлення. Саме в цьому специфіка і складність їх формування. Зазначимо, що навички писемного мовлення мають формуватися не ізольовано, а разом з читанням, орфографією, розвитком зв'язного мовлення.

Робота над розвитком мовлення здійснюється за трьома основними напрямками:

- збагачення й уточнення словника дітей, вправлення в правильному вживанні форм слова;

- робота над реченням, зв'язком слів у реченні відповідно до граматичних правил;

- уміння користуватися зв'язним мовленням, викладати свої думки в певному порядку, в логічній послідовності.

Слід констатувати, що після уроків каліграфії та розвитку мовлення учням стало легше формулювати свої думки, будувати зв'язні розповіді, добирати влучні слова для характеристики предметів чи подій, вони стали швидше писати.

В процесі проведення уроків каліграфії та розвитку мовлення в 3-х класах ми збільшили кількість фізкультхвилинок, які були спрямовані на зміцнення м'язів руки. Це повороти навколо осі і проти осі, згинання-розгинання кисті, напруження-розслаблення, імітація рухів птахів, звірів, комах. Ми пам'ятали, що наші діти мало малюють, вирізають, ліплять, майструють, а тому рука втрачає свою рухомість. Звідси впливає завдання — повернути природну рухомість руки. Навчання письма розпочинали з детального аналізу елементів, потім вчитель писав зразок на дошці, далі учні виконували письмо в повітрі (при можливості), згодом — письмо в зошитах. Представляємо фотофрагменти уроків, проведених під час міського семінару-практикуму на тему «Втілення в практику роботи шкіл інтегрованого курсу «Каліграфія та розвиток мовлення», який відбувся 15 квітня 2009 р. в школі № 99 м. Одеси.

№ 1. Урок каліграфії та розвитку мовлення (2-й клас). Проводить В. А. Візніак.

№ 2. Урок каліграфії та розвитку мовлення (3-й клас). Проводить Т. І. Вачева.

№ 3. Урок української мови (3-й клас). Проводить Ж. А. Задорожня.

№ 4. А так пишуть діти в класі Т. І. Вачової.

Процес письма дуже складний і охоплює різні сфери розумової діяльності людини. Письмо, як по пам'яті, так і під диктовку, за словами Є. В. Гур'янова, пов'язано з різними анатомо-фізіологічними структурами мозку, а тому за почерком, як відомо, можливо ідентифікувати людину [4].

Вчений зазначав, що «провідна роль у здійсненні рухів спершу належить зоровим подразненням (під впливом рухів дорослої людини протягом процесу письма) та кінетичним, які з'являються при рухах руки дитини і які виникають в процесі спостереження за відбитком від олівця, що залишився на папері. Після цього у дитини виникає ряд асоціацій. Вона починає словами визначати сполучення штрихів. Потім в дію вступають зворотні зв'язки — дитина називає образ і відображає штрихами...» [4, 34].

Отже, наші спостереження свідчать, що в розвитку в учнів навичок письма відбувалися певні зміни. В більшості учнів почерк змінився на краще, букви стали мати однаковий розмір і нахил, збільшилася, що особливо важливо, швидкість письма. Завдяки вправам, які подані в друкованих зошитах, дітям доводилося виконувати декілька процесів одночасно: слідкувати за зразком, дотримуватись повторюваності елементів, вміти їх аналізувати і самостійно відтворювати. Дуже добре, що в зошитах подаються вільні від зразків рядки. Це дає змогу індивідуально підходити до кожного завдання. Інколи у вільних рядках діти повторювали зразок, якщо його було складно виконувати, інколи вчитель давав індивідуальні завдання — створити «нові зразки» як на дошці, так і в зошитах. Найбільше учням подобалося створювати власні «орнаменти» із відомих елементів. Позитивним є те, що зразки в друкованих зошитах поєднані в певні групи — написання букв за складністю і схожістю, від найпростіших до найскладніших.

Для розвитку і удосконалення графічних навичок велике значення має дотримання принципу повторюваності, а також безвідривного написання цілого рядка. Це добре видно на зразках в зошиті з друкованою основою. Виконання останньої вправи сприяє навчання дітей вміння пересувати ручкою по рядку, не відриваючи пера. А це вже «гарантія» швидкого письма.

Формування каліграфічних навичок письма має велике виховне значення. Так, привчаючи учня до охайного і чіткого письма, турбуючись про сталість їх почерку, вчитель виховує

в учнів охайність, працелюбність, відповідальне ставлення до виконання будь-якої роботи, шанобливе ставлення до людей, до їх праці, сприяє естетичному вихованню.

Проводячи таку роботу протягом двох років, ми переконались ще й в тому, що каліграфічне письмо значною мірою залежить від якості письмового приладдя. Як відомо, до письмового приладдя відносять дошку, крейду, зошит, ручку. Творчо працюючий вчитель знає, що дидактичний принцип наочності найбільше використовується під час навчання учнів каліграфічного письма, оскільки необхідність наочного навчання диктується не лише віковими особливостями, а й самим предметом.

Навчання першокласників письма розпочинається з письма вчителя на класній дошці. Це допомагає, по-перше, розвивати у дітей мислення та вміння читати з рукописного тексту, по-друге, діти набувають граматичних знань і орфографічних навичок, по-третє, в учнів формується вміння правильно, точно і змістовно висловлювати свої думки як в усній, так і писемній формі.

Виходячи з вищезазначеного вважаємо, що навчання дітей каліграфії має здійснюватися за зразками написання літер вчителем на класній дошці й у зошитах. Вчитель повинен дати зразок написання тих чи інших літер і їх з'єднань, чітко пояснити дітям послідовність написання. На основі зразка в учнів формуються навички письма. Вчитель стикається з багатьма труднощами, що пов'язані головним чином з різним розумовим розвитком дітей, з неоднаковою дошкільною підготовкою. Тому слід враховувати рівень розвитку сприймання, уваги, пам'яті, вміння слухати, бачити та спостерігати. Недоцільно вважати, що лише зошити з друкованою основою та таблиці є основним джерелом навчання письма. Незважаючи на те, що навчально-дидактичні матеріали відіграють значну роль в навчанні дітей письма, все ж таки зразок письма вчителя на класній дошці має велике значення і тому повинно бути бездоганно правильним.

Доцільно звернути увагу на наочність з каліграфії. Відомо, що процес письма значною мірою залежить від демонстраційного матеріалу, якості його виконання і використання вчителем. Крім обов'язкового навчального посібника, зошитів з друкованою основою, є ще декілька інших, які виготовляються в друкарнях на замовлення навчально-педагогічних видавництв України. Це, насамперед, плакат, на якому показано правильну позу учня під час письма й правильне тримання ручки. Так, на плакаті видавництва «Ранок» показано позу для праворуких і ліворуких дітей. Зображення праворуких дітей відтворено неправильно: дитина тримає кулькову ручку, але вона розміщена не так, як потрібно. В тому положенні, на плакаті, кінець ручки закидається вгору, а тому дитина не бачить нижнього її кінця. До

того ж, ліворука дитина неправильно тримає зошит: не треба його перевертати! Отже, колеги, при виборі наочності звертайте увагу на те, чи всі зображення на ньому точні, чи правильно зображені пози дітей, чи відповідають ручки державним стандартам.

Навчальне значення мають також саморобні наочні посібники, які можна використовувати на уроці, але, готуючись до уроку, вчитель мусять чітко визначити в робочому плані призначення таблиць, їх місце в структурі уроку та методику використання. Так, для проведення занять в першому класі потрібно обов'язково мати демонстраційні картки, виконані на великому аркуші паперу розміром 30×20 см, на яких зображено друковані і рукописні малі та великі літери. Для їх виготовлення радимо скористатися посібником «Вчимося правильно писати» [1].

Звертаємо увагу, що наочність сприяє кращому запам'ятовуванню та закріпленню знань і вмінь. І головне — вчитель має дотримуватись рішення колегії МОН України від 18 липня 2003 р. «Про розроблення єдиних зразків каліграфічного письма...».

Наочність в навчанні слід застосовувати не тому, що за її допомогою легше пояснити дітям, як правильно писати. Вона потрібна, щоб знання, засновані на спостереженні, були найглибшими, адже вона (наочність) відповідає природі дитячого мислення. К. Д. Ушинський писав: «Дитяча природа виразно вимагає наочності»; «...дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі...» [5].

Щоб письмо було красивим, радимо подбати про ручку. Так, можна писати чорнильною чи кульковою ручкою. Кулькові ручки — різноманітні за своєю конструкцією і відповідають вимогам дорослих. Недоліком кулькових ручок є великий діаметр кульки та недоброякісний метал, з якого їх виготовляють. При користуванні такими ручками діти, які допускають помилки, пропуски і змушені повторно писати елементи та букви, повинні докладати значних зусиль, що зрештою негативно впливає на темп і якість письма. Дуже часто учень, користуючись кульковою ручкою, повинен мати промокальний папір або невеликий аркуш чистого паперу, бо трапляється неякісна паста, яка витікає з ручки і забруднює зошит.

Звертаємо увагу, що для учнів початкових класів випускаються спеціальні шкільні кулькові ручки типу РШ-49. Виготовляють їх з пластмаси різного кольору. Довжина такої ручки 14–16 см, діаметр — 7 мм. Для зручності тримання ручки в руці вона має 6–8 подовжніх граней. Такі ручки в цілому відповідають вимогам, але також мають недоліки: вказівний палець сповзає вниз, що заважає спостереженню за процесом письма. Тому тим, хто опікується випуском цих ручок, рекомендуємо прислухатись до наступних порад:

1) бажано, щоб нижня частина ручки на відстані 13–15 мм від краю мала тонкі попе-

речні насічки, які запобігатимуть сповзанню пальців донизу;

2) на відстані 10 мм від нижнього кінця треба мати одну грубішу (до 1 мм) поперечну насічку, за допомогою якої можна було б контролювати положення вказівного пальця під час написання.

Якщо учні пишуть автоматичною ручкою, то її щодня потрібно заповнювати чорнилом. Така ручка пише добре тоді, коли чорнила набрано не більше норми. Ними можна користуватися в навчанні за наявності спеціального фіолетового або синього чорнила. Дослідження показали (паралельний клас), що використання автоматичної ручки прискорює процес формування графічних навичок, забезпечує дотримання вимог гігієни письма.

Практика свідчить, що учні пишуть красиво у того вчителя, який сам дає правильні зразки письма на дошці, бо писати на дошці набагато складніше ніж у зошиті. Від чого ж залежить якість письма на класній дошці?

1. Від уміння вчителя тримати крейду та правильно її повертати під час письма.

2. Від правильного положення біля дошки.

3. Від того, як сам вчитель пише літери та їх елементи і на дошці, і в зошиті.

Велике значення має якість дошки. Значимо одразу, що якість дошок залежить від адміністрації школи. У нашій школі в усіх класах дошки зеленого кольору, мають розліновку відповідно до класу (про це подбала Репецька Алла Олексіївна — наш директор).

Нагадаємо основні умови підготовки дошки до писання:

— класна дошка має бути гладенькою, бо від її якості залежить написання зразків літер. Бажано, щоб вона була темно-зеленого або коричневого кольору;

— дошка має бути розкреслена за зразком зошита відповідно до класу, із збільшенням графічної сітки в 10 разів, щоб учням, які сидять за останніми партами, було добре видно зразки. Зразки, написані вчителем, мають бути такими, як і в зошиті. Це полегшує дітям сприймати конфігурації літер за допомогою зорового фактора, а отже вони правильніше відобразять зразки у зошитах;

— вчитель повинен сам добре знати назву ліній зошита, навчити цьому дітей;

— підготувати крейду до писання на дошці, щоб вона не ламалась. Для цього її слід висушити, а кінчик прямокутника застругати ножем (як олівець);

— крейду треба тримати трьома пальцями: великим, вказівним і середнім;

— вчитель мусить сам підготуватися до письма, тобто потренуватися на класній дошці: на око визначити пропорцію елементів літер, встановити постійне положення корпусу під час написання зразків;

— стояти треба лише лівим боком до дошки, злегка спираючись на неї лівою рукою, а пра-

вою писати трохи вище рівня своїх плечей. Крім цього, вчитель мусить стежити, як учні сприймають написання; вимагати, щоб вони обов'язково стежили за рухом руки вчителя та слухали пояснення; писати в середньому темпі.

Вслід за вчителем учні можуть повторювати таке письмо в зошитах. Зразок написання слід показувати на уроці, щоб учні мали можливість спостерігати за процесом письма. Таке спостереження разом з коментарем сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу; при писанні на класній дошці вчитель має пам'ятати, що це зразок для запису в зошиті. Тому порядок розміщення літер, слів, речень на дошці і в зошиті має бути бездоганим. Техніка каліграфічного письма на дошці потребує від вчителя значних зусиль, наполегливої й тривалої підготовки, виконання великої кількості тренувальних вправ, а також знання їх варіантів.

Для того, щоб переконатись в глибокому засвоєнні учнями накреслення літер, радимо викликати учнів до класної дошки. Вони мають повторити те, що написав вчитель, і прокоментувати написане. Учні всього класу в цей час повинні уважно стежити за процесом письма і поясненням свого однокласника. Вчитель вказує на помилки і поряд повторно пише сам. Такий прийом дуже корисний, бо він активізує роботу всього класу і одночасно сприяє запобіганню помилок, спонукає дітей до свідомого засвоєння письма.

Спостереження за уроками та аналіз написаного учнями дають підстави вважати, що специфіка роботи вчителя і учня біля класної дошки — це процес навчання каліграфічного письма на уроках граматики і правопису. Він є нероздільним, відбувається в тісному взаємозв'язку між вчителем і учнями класу, що є запорукою успіху в навчанні каліграфічного письма.

Щоб досягти хороших результатів, радимо не нехтувати зошитами: папір має бути достатньої щільності, злегка глазуrowаним, але не блискучим, добре проклеєним, бо учні пишуть з деяким натиском. На недоброякісному папері під час письма з'являються різні дефекти, які не залежать від учнів, але негативно впливають на ставлення їх до самого процесу письма.

Розліновка учнівських зошитів має здійснюватися відповідно до методики навчання дітей письма в різних класах. Так, зошити 1 класу мають співпадати з букварем, за яким проводяться заняття в школі. А тому саме вчителів треба про це подбати. Невідповідність книжки до зошита веде до формування звички «зробити як-небудь». Зошитів друкують багато, та далеко не всі з них придатні до роботи. Так, є навіть зошити з густою сіткою, але ці зошити непридатні для письма, бо густа сітка обмежує розв'язок координації рухів кисті та пальців правої руки, знижує зір дитини. Внаслідок цього письмо в зошиті з густою сіткою буде

занадто складним, діти на око не визначають ширину букв, а також не буде плавного сполучення елементів і літер між собою. Тому повернення нині до густої сітки (зошит під редакцією В. Федієнка) вважаємо недоцільним. На нашу думку, для першого класу нормам відповідають зошити авторів О. Прищепи і М. Вашуленка або К. Прищепи, тобто авторів букваря. Для другого класу найкраще підходять зошити В. Трунової та Н. Боднар.

У 1-му класі арабські цифри слід писати заввишки в одну клітинку в напрямі від верхнього правого кута клітинки до середини нижньої її частини. У 2-му класі розміри цифр доцільно зменшувати. Це дає можливість значно прискорити математичні записи. Крім того, запис чисел у стовпчик дозволить розташовувати цифри в клітинці, «не зміщуючи» записи. Такий розмір цифр залишається стабільним в усіх наступних класах.

До того ж, папір в зошитах має бути злегка жовтуватим, бо білий колір негативно впливає на зір. Глянцевий папір також непридатний для письма, бо учневі треба докладати значних зусиль, щоб писати кульковою ручкою, внаслідок чого відтиски від ручки помітні на наступних 2–3 сторінках зошита.

Отже, каліграфія — це вміння писати чітким, рівним, гарним почерком, дотримуючись правильної форми літер і цифр. В. О. Сухомлинський підкреслював, що «витоки здібностей і обдарованості дітей на кінчиках їхніх

пальців. Від них йдуть тонькі струмочки, які напувають джерело творчих думок. Чим більше впевненості та винахідливості в рухах дитячої руки, тим точніша взаємодія руки зі знаряддям праці; чим складніші рухи, які потрібні для цієї взаємодії, тим яскравіша творча стихія дитячого мислення. Чим майстерніша рука дитини, тим дитина розумніша» [6].

Література

1. Трунова В. А. Вчимося правильно писати: навч.-наоч. посіб. — 3-тє вид. — К.; Ізмаїл: СМІЛ, 2008. — 132 с.
2. Трунова В., Боднар Н., Їовчева В. Каліграфія та розвиток мовлення: додаток до програми для середніх загальноосвітніх шкіл (2–4 класи). — К.; Ізмаїл: СМІЛ, 2007. — 28 с.
3. Трунова В. А., Боднар Н. М. Зошит школяра (для проведення каліграфічних хвилинок у 2 класі 4-х річної початкової школи). — 3-тє вид. — Ізмаїл, 2009. — 24 с.
4. Гурьянова Е. В. Психология обучения письму: формирование графических навыков письма. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959.
5. Ушинський К. Д. Вибрані твори. — К.: Рад. шк., 1954. — Т. 2.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 3 т. — М.: Педагогіка, 1979. — Т. 2.

Т. І. ВАЧЕВА,

вчитель-методист, вчитель початкових класів ЗОШ № 99 м. Одеси,

Т. Г. ШЕВЧЕНКО,

заступник директора з навчально-виховної роботи ЗОШ № 99 м. Одеси.

УРОК РУССКОГО ЯЗЫКА В 3-М КЛАССЕ

Тема. Слова, близкие по значению. Практическое ознакомление с устойчивыми словосочетаниями (фразеологизмами).

Цель: продолжать формировать представление о синонимах как словах, близких по значению, на практике знакомить учащихся с фразеологизмами (без введения термина), учить подбирать к ним синонимы; развивать умение правильно и целесообразно использовать в речи наиболее употребляемые устойчивые словосочетания; воспитывать интерес к изучению устойчивых словосочетаний и богатства родного языка.

Оборудование: карточки с индивидуальными заданиями, фразеологический словарь («Школьный фразеологический словарь...» В. П. Жукова или «Учебный фразеологический словарь» Е. А. Быстровой), рисунки к фразеологизмам, рисунок с изображением радуги или модель радуги, жетоны для игры, раздаточный материал (тексты с устойчивыми словосочетаниями).

ХОД УРОКА

I. ПРОВЕРКА ДОМАШНЕГО ЗАДАНИЯ. АКТУАЛИЗАЦИЯ ОПОРНЫХ ЗНАНИЙ

1. Работа с карточками (отдельные ученики).

Карточка 1

1. Прочитай слова.
Лежать, бежать, смотреть, полеживать, сажать, валяться, глядеть, вертеть.
2. Выпиши слова, близкие по значению (синонимы).

Карточка 2

1. Спиши предложения, вставляя пропущенные буквы.
1. Я см...трел интересный фильм. 2. Много занимательного материала напеч...тали в журнале. 3. Оригами — очень увлекательное з...ня...тие. 4. Нам расск...зали о любопытном случ...е.
2. Подчеркни в предложениях слова, близкие по значению (синонимы).

Карточка 3

- Подбери к словам синонимы (слова, близкие по значению).
*Маленький — ... . Печальный — ... .
Видеть — ... .*

Карточка 4

Из ряда слов, близких по значению, выбери и вставь в предложения наиболее подходящие по смыслу.

1. На востоке небо стало ... . 2. Щечки у девочки были ... . 3. Лес осенью стал ... .

Слова для справок: багряный, красный, розовый, малиновый.

2. Фронтальная проверка выполнения упражнения № 225.

а) Консультанты проверяют наличие выполненного упражнения.

б) Ученики зачитывают словосочетания, близкие по значению.

3. Фронтальный опрос.

— Как называются слова, близкие по значению? Приведите примеры таких слов.

— Для чего нужны синонимы?

4. Игра «Найди брата».

На доске — рисунок с изображением радуги или полоски цветной бумаги, повторяющие порядок цветов радуги.

Задание. К каждому слову, обозначающему цвет, подобрать слово, близкое по значению, его «брата». За каждое верно подобранное слово ученик получает жетон. В конце игры — подсчет жетонов, определение победителя.

Красный — (рубиновый, кумачовый, гранатовый, вишневый, багряный, пунцовый, алый и т. д.)

Оранжевый — (апельсиновый и т. д.)

Желтый — (золотой, лимонный, канареечный, янтарный, яичный и т. д.)

Зеленый — (малахитовый, травяной, изумрудный и т. д.)

Голубой — (лазурный, лазоревый, бледно-синий, небесный и т. д.)

Синий — (васильковый, индиговый, ультрамаринный, сапфировый и т. д.)

Фиолетовый — (фиалковый, сиреневый и т. д.)

5. Выборочный диктант.

— Послушайте стихотворение. Выпишите слова, близкие по значению слову «дорога».

Подумайте только, как много
Значений у слова дорога.
Дорогой зовут автостраду,
И тропку, бегущую рядом,
И шлях, что лежит на равнине,
И путь каравана в пустыне,
И шаг альпиниста на круче,
К вершине, упрятанной в тучах,
И след корабля над волнами,
И синие выси над нами...

В. Остен

II. МОТИВАЦИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Послушайте стихотворение.

Замолчи, Петрусь, говорят!
Прикуси язык, говорят!
Он языка прикусил
И сильнее заголосил.

Н. Силков

— Что случилось с Петрусем?

— Как вы понимаете значение слова «заголосил»? Почему это произошло?

III. СООБЩЕНИЕ ТЕМЫ И ЗАДАЧ УРОКА

Сегодня на уроке мы поговорим о таких выражениях, как «прикуси язык» и ему подобных, а также будем учиться подбирать к ним синонимы, постараемся ответить на вопрос, для чего же нужны такие выражения в нашей речи.

IV. ПЕРВИЧНОЕ ВОСПРИЯТИЕ И ОСОЗНАНИЕ НОВОГО МАТЕРИАЛА

1. Ознакомление с устойчивыми словосочетаниями.

Ошибка Петруся заключалась в том, что он понял выражение «прикуси язык» буквально: прикусил свой язык зубами.

— А как вы понимаете значение этого выражения? (*Замолчи*).

(Если учащиеся затрудняются дать ответ, то значение данного выражения объясняет учитель).

В русском языке, как и в украинском, существуют такие словосочетания, в которых каждое слово не имеет собственного значения, но вместе эти слова образуют устойчивые выражения с определенным значением. В таких словосочетаниях нельзя одно слово заменить другим. Отсюда и их название — *устойчивые*. А еще их называют *крылатыми выражениями*: они «перелетают» из предложения в предложение, не меняя своего состава. Такие крылатые выражения нужно запоминать. Ведь чем больше вы будете их знать, тем ярче, красочнее и выразительнее ваша речь.

Выяснить значение устойчивых словосочетаний можно с помощью специальных словарей (демонстрация фразеологического словаря).

2. Определение значений некоторых фразеологизмов в контексте. Работа с раздаточным материалом.

Прочитайте стихотворение под номером 1.

№ 1

За домом едва пожелтела трава,
Два брата рубили дрова.
Один это делал спустя рукава.
Другой — засучив рукава.

В. Викторов

Как вы понимаете значение подчеркнутых выражений? Как работали братья?

Эти выражения появились в давние времена, когда люди носили одежду с очень длинными рукавами: у мужчин длина рукава достигала 95 см, а у женщин — на 45 см длиннее. Попробуй поработать с такими рукавами! Чтобы дело продвигалось, приходилось рукава подворачивать — засучивать. А о ленивых работниках стали говорить, что они работают спустя рукава.

Прочитайте стихотворение под номером 2.

№ 2

Вешать можно на гвоздь
Полотенце и трость,

Лампу, плащ или шапку,
И веревку, и тряпку...
Но никогда и нигде
Не вешайте носа в беде!
Ю. Коринец

Как вы понимаете значение выражения «*повесить нос*»? (*Приуныть, загрустить*).

Что советует автор стихотворения? (*Никогда не грустить, не унывать*).

В каком значении, прямом или переносном, употреблено выражение «*не вешайте носа*»?

V. ЗАКРЕПЛЕНИЕ И ОСМЫСЛЕНИЕ ЗНАНИЙ

1. Каллиграфическая минутка

И пошли домой, дрожа, очень ежась, два ежа.

2. Работа с учебником. Выполнение упражнения № 221 (с. 102).

3. Тренировка в подборе синонимов к фразеологизмам.

Прочитайте устойчивые словосочетания, записанные на доске. Спишите их, выбрав из слов для справок слова или словосочетания, близкие по значению.

Проглотить язык — ... . Разделить под орех — ... . Зеленая улица — ... . Яблоку негде упасть — ... . Обвести вокруг пальца — ... . После дождика в четверг — ... . При царе Горохе — ... . Прокатить с ветерком — ... .

Слова для справок: *обмануть, очень тесно, неизвестно когда, очень давно, сильно ругать, свободный путь, очень быстро, перестать говорить.*

Устно составьте предложение с одним из устойчивых словосочетаний.

4. Упражнение-игра «Что это значит?»

— Объясните, что означают данные выражения.

а) Выполнение упражнения № 222.

б) Демонстрация рисунков к фразеологизмам:

- рукавица в виде ежа — *в ежовых рукавицах (строго, сурово);*
- рыба в воде — *как рыба в воде (свободно, непринужденно);*
- ребенок между двух костров — *меж двух огней (трудное положение, опасность со всех сторон).*

(Если учащиеся затрудняются объяснить значение какого-либо выражения, учитель помогает им, вводя данное выражение в контекст).

5. Дополнение предложений фразеологизмами.

Прочитайте записи на доске.

Мы долго спорили и, наконец, ... Бить тревогу.
Ручеек высох, деревья засохли, ... Находить общий язык.
и люди...

В каком столбике, правом или левом, записаны устойчивые словосочетания?

Замените каждое устойчивое выражение словом-синонимом. (*Беспокоиться, договориться*).

Спишите предложения, дополняя их подходящими по смыслу устойчивыми словосочетаниями.

IV. ОБОБЩЕНИЕ И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ НОВЫХ ЗНАНИЙ

1. Составление диалогов с использованием фразеологизмов.

Прочитайте устойчивые выражения, записанные в правом столбике. Объясните их значение. Составьте ответы на вопросы правого столбика, используя эти выражения.

1. Сережа, ты быстро справился с контрольной работой?	Краем уха (невнимательно, урывками), в два счета (очень быстро, без промедления), время от времени (иногда, нерегулярно), рукой подать (очень близко, рядом), промокнуть до нитки (насквозь, полностью промокнуть), от корки до корки (от начала до конца, целиком), душа в пятки ушла (испытать сильный страх, ужас).
2. Далеко ли от вашей школы до площади Свободы?	
3. Ты часто бываешь в театре?	
4. Анюта, тебя очень испугала гроза вчера вечером?	
5. Разве ты, Юра, читал эту книгу?	
6. Лена заболела, потому что попала под дождь?	
6. Ты думаешь, Дима внимательно слушал объяснение учителя?	

Примерные диалоги

- I. Первый ученик:
— Разве ты, Юра, читал эту книгу?
Второй ученик:
— Конечно. Прочел от корки до корки.
- II. Первый ученик:
— Лена заболела, потому что попала под дождь?
Второй ученик:
— Да, она промокла до нитки.

2. Восстановление устойчивых словосочетаний.

Спишите словосочетания, вставляя вместо точек названия животных.

Голоден, как ...; хитер, как ...; труслив, как ...; надут, как ...; болтлив, как ...; изворотлив, как ...; нем, как ... .

Слова для справок: *волк, рыба, сорока, уж, заяц, индюк, лис.*

Закончите крылатые выражения, взятые из сказок (устно).

1. Поди туда — не знаю куда, (принеси то — не знаю что). 2. Скоро сказка сказывается, (да не скоро дело делается). 3. Это все присказка, (сказка будет впереди).

3. Работа с раздаточным материалом. Выборочное списывание.

Прочитайте текст № 3.
Текст № 3

Как работает слово

Бывает частенько, что слово одно,
Но очень по-разному служит оно.

Примеры тут можно найти без труда.
Возьмем хоть короткое слово ВОДА.
Вот я был мальчишкой, да детство прошло.
С тех пор уж немало воды утекло.
О смелом мы вправе сказать наперед:
«Такой сквозь огонь и сквозь воду пройдет!»
А гуси и утки — сухие всегда.
Заметили люди: как с гуся вода.
Случалось с тобою:

Ты правил не знал,
Молчал при опросе?

Воды в рот набрал!
Лентяй отдыхает, а время идет —
Под камень лежащий вода не течет.
Сказать болтуну мы порою не прочь:
«Довольно, мол, воду-то в ступе толочь!»
Не прочь и другому сказать невзначай:
«Довольно лить воду! Ты дело давай!»
Работать впусую!

Что скажут потом?
Не дело, мол, воду носить решетом!
Стихи я пишу, не жалея труда,
Чтоб вы не сказали:

«В стихах-то вода»...
В. Суслев

Подумайте, почему стихотворение имеет такое название.

Когда употребляются в речи вышперечисленные устойчивые выражения?

Выпишите те устойчивые словосочетания, значение которых вы можете объяснить.

VI. ИТОГ УРОКА

1. Беседа.

Почему рассмотренные на уроке словосочетания называются устойчивыми? Приведите примеры таких словосочетаний.

Помогите Незнайке объяснить значение словосочетаний из упражнения № 223 (с. 103).

Послушайте стихотворение. О каком устойчивом словосочетании идет речь?

С виду мы не очень схожи:
Петька толстый, я худой,
Не похожи мы, а все же
Нас не разольешь водой!..
Дружба дружбою однако
И у нас случилась драка..
Скоро в ход пошли портфели,
Книжки в воздух полетели,
Словом, скромничать не буду —
Драка вышла хоть куда!
Только смотрим — что за чудо?
С нас ручьем бежит вода!
Это Вовкина сестра
Облила нас из ведра!
С нас ручьями льется,
А она еще смеется:
— Вы, действительно, друзья!
Вас водой разлить нельзя!

Б. Заходер

Как вы понимаете значение выражения «*друзья не разлей вода*»? (Очень дружные, неразлучные).

Я и вам желаю таких верных друзей, с которыми бы вас не могли разлить водой. И еще хочу посоветовать вам, как можно больше знать и употреблять в своей речи устойчивые, крылатые выражения. Ведь с ними наша речь становится более образной, эмоциональной и яркой.

2. Оценивание ответов учащихся, комментирование оценок.

VII. ДОМАШНЕЕ ЗАДАНИЕ

Повторить правила на с. 101; упражнение № 224 на с. 103.

И. Н. МОРОЗКИНА,
учитель начальных классов ООШ
I—III ст. № 38 г. Одессы.

Література рідного краю

УРОКИ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ (8-й клас)

БЛОК 1. Світ української поезії

Бойко В. Г.
Савранська ЗОШ
Савранський р-н

Одещина поетична Образ України в творчості письменників рідного краю

Мета. Ознайомити учнів з поезіями творців літератури рідного краю; розвивати почуття гордості за славне минуле рідного народу, національної самосвідомості та грома-

дянської активності; виховувати любов до України, до її працелюбного народу, віковічних традицій та звичаїв, виховувати прагнення примножувати своєю працею здобуток українського народу.

Обладнання: український рушник, калина, колосся пшениці, магнітофон.

Епіграф:

І я в своїй святій гордині
В тисячоліття на крилі
Молюсь як Богу — Україні —
Мой стозмученій землі!

Г. Могилянська

Вчитель. Як називає поет таких дітей?
(«Нерозважні діти — потерчата»)

— Чи знаєте ви, хто це такі — «потерчата»? Це діти-безбатченки, такі казкові істоти, що народились в болоті від дівчат-утоплениць. Вони в казках так і живуть у болоті й шкодять людям.

Щоправда, в одній із казок потерчата виявились добрими... Пам'ятаєте, в якій? (У Василя Короліва-Старого, в казці «Потерчата»). Але Віктор Нарушевич вчився в радянській школі й цієї казки не знав, бо твори Короліва-Старого тоді були заборонені.

Це ще одна трагедія України, що найкращих, найталановитіших її дітей або порозстрілювали, або вони мусили тікати зі своєї Батьківщини. А твори їхні були сховані від народу, щоб люди не знали свого минулого. Тому-то у нас так багато отаких «потерчат», безбатченків, які навіть рідної мови цураються, бо їх навчили, що все чуже краще, ніж своє рідне.

Про це з великим болем пише поет Віктор Вовк, вчитель за фахом.

Учень читає вірш. Вчителька тим часом пише на дошці:

Триптих — твір, що складається з 3-х частин, об'єднаних спільною ідеєю.

Учень.

По кому дзвін?

(триптих)

1

Українонько, нене моя...
Вороння розкльовує груди.
Вкруг жалобно — чорна рілля.
Чийсь руки в крові і бруді.

В тих руках, просяклий слізьми,
Шмат злиденного хліба черствий...
Лине дзвін (По тобі? По мені?)
З-під руїн Десятинної церкви.

Учень.

2

Неначе Вкраїна...
Й не схоже неначе.
Суцільна руїна.
Такі ось дива.
Он — підступність регоче,
А воленька плаче.
А доля риди,
Як за мужем вдова.

Учень.

3

Україно, агонь!
Де ж ти так забарилась?
Чи покриткою знову —
Під тиним чужим?
Сподівалася (вкотре)
На ворога милість?
А сини ж твої де?
Не соромся, кажи.
На чужому весіллі
повпивались нездари

І уклалися спати,
бо не ждали біди?
Ох, сердешна небого,
не край серця задарма,
А шукай тих нездар
і хутчіше буди!

Вчитель. Як ви розумієте назву триптиха «По кому дзвін?». Коли б'ють дзвони «по комусь»? (Коли хтось помре)

— Про що ж попереджає поет і кого? (Про те, що по кожному з нас і по нашій незалежності може вдарити дзвін, якщо ми не станемо справжніми дітьми України).

— А чому він «б'є з-під руїн Десятинної церкви?» Що це за церква була і що вона, на вашу думку, уособлює у вірші?

(Якщо учням буде важко відповісти на це запитання, то їх треба поетапно підвести до розуміння наступного:

1. Десятинна церква — перший на Русі цегляний храм, споруджений Володимиром Великим після об'єднання всіх князівств довкіл Києва, тобто після створення могутньої централізованої держави.

2. Отже, Десятинна церква — це символ державної могутності України.

3. Сьогодні, коли ми знову будуємо нашу державність, дзвін з-під руїн Десятинної церкви має нагадати кожному, як легко втратити Державу, якщо пропівати її «на чужих весіллях», спати, а не дбати про неї).

Вчитель. Ви бачите, яким насиченим є слово у справжнього поета? Він сказав одну фразу: «Б'є дзвін з-під руїн Десятинної церкви», а за цією фразою — і наша історія, і пересторога сучасникам. Такий самий багатий зміст має фраза «На чужому весіллі повпивались нездари», де слова «чуже весілля» означає зраду інтересів своєї країни й народу, відсутність власної гідності, довірливість до тих, хто позбавляє тебе волі й гідності, «обпоює» облудними словами й ідеями. Скільки їх? Таких «п'яних від чужої «горілки»» вистачає й сьогодні, від яких можна почути, що «український язык — это испорченный русский, деревенский язык», що «никакой Украины никогда не было», що слово «Україна» означає «окраина России».

Цим «п'яним на чужому весіллі» від чужих отруйних напоїв відповідає поет Олекса Різників, що за українську ідею відбув майже дев'ять років ув'язнення, своїм віршем-казкою «Наш край — це Рай». Я вам прочитаю його сама.

Діялось давно це — на початку світу:
Став своїм народам Землю Бог ділити.
Кожному відкраяв щедро його долю,
Та й присів собі спочити на престолі.

Глип — а осторонь вусаті та косаті
Чемно так чекають небожата.
— Ох ти, Боже! — охнув Бог і так промовив:
«Що ж це ви занадто чемні, га, панове? —
Я ж всю землю поділив уже, покраяв,
Ні шматочка в мене вільного немає».

А вусаті і косаті кажуть: «Боже!
Лізти в очі сперед інших нам негоже.
Та й про землю нащо нам переживати:
Неможливого нема для тебе, тату!»

«Що ж це діять? — Каже Бог. — Ви гарні діти...
Де ж мені вас поселити? Де вас діти?
От що зроблю: вкраю вам я свого Раю —
Там і гори, і річки, і степ без краю!
Нате срібний ключ вам — відмикайте!

А іще —
Ці золоті гостинці майте!
Ось ярмо — волів сивеньких запрягати.
Плуг, щоб землю пооравши, обробляти.
Ось сокира, щоб хати і храми ставити.
Чаша, щоб вином святкові дні пожвавить.

З того часу не один вже вік пролинув —
Ми ж свій край зовемо досі — Україна.

Орем землю, зводим храми і заводи
І боронимо Вітчизну від заброди,
Бережем, лелієм Божого гостинця
І пишаємось, що всі ми — українці.

Бесіда.

1. Які почуття викликає цей вірш?
2. Як сказано у вірші про красу нашої землі, Матінки-України?
3. Чим можна довести, що мова тут йде саме про українців?

Вчитель. Сподіваюсь, ви зрозуміли, що Україна означає просто окрему країну. Взагалі слово «країна» (будь-яка) походить від слова «краяти», «відрізати». Тобто будь-яка країна — це шматок землі, відкрайний від інших, або інакше — «самостійний», «не з'єднаний з іншими шматок землі».

А раєм нашу землю називають всі, хто побачить її красу і природні багатства. От тільки нищили цю красу всілякі зайти. Про це говорять, зокрема, і поет-одесит Антон Михайлевський у своєму вірші «Україна», який ви зараз прослухаєте. Але спершу скажіть, чи знаєте ви, що це за країна така Атлантида? (Учні чи вчитель дають пояснення).

Учень.

Україна

На дальніх просторах, на дальніх,
Де вишнями червень воскрес,
Велика, як тисяча Даній,
Лежить вона ширша небес.

Хто дав їй ім'я це жіноче?
Заплів у волосся гаї?
Купається місяць щоночі
У хрещених водах її.

Наснилась, моя ти єдина,
Коли і не спав взагалі.
Квітуха моя Україна —
Півонія в чаші Землі.

З тобою, як човен з причалом,
Як вічно з присягою полк...
І шелестом весен прощальним,
І срібним шептанням тополь.

Вже гояться рани поразок,
І хмари висять, як бинти.

А хто тебе гірко образив —
Ти їх нерозумних, прости.

Нема ні вини, ні провини,
Ні зла на душі, ні гріха.
Нехай же тебе, Україно,
Обходить година лиха.

Бо нікуди нам відлетіти
Від чорних чорнобильських стін.
Молодша сестра Атлантиди,
Хоч ти, ради Бога, не згинь.

Вчитель. Про свою світлу Батьківщину писав і Борис Мозолевський. Він закінчив Одеську спецшколу Військово-повітряних сил та історико-філософський факультет Київського університету. Служив військово-морським льотчиком. Всесвітньо відомий археолог, що знайшов і розкопав неподалік Мелітополя поховання скіфського царя з безліччю високомистецьких прикрас, серед яких небачена доти в світі знаменита золота пектораль — нагрудна оздоба осіб царського сану. (Показує кольорове зображення пекторалі). Через все своє життя проніс любов до України, її природи і виспівав її в своїх поезіях художнім словом.

Учень.

Світла моя Батьківщино!
Спасибі за все, що є.
Мальви сухими очима
Дивляться в серце мое.
В ясных полях південних,
В хаті окрай села
Дивно і незбагненно
Доля моя зійшла.
Хмелем перепелелось
Все, що із серця росте.
Гладжу коханій волосся —
Згадую скіфський степ.
Спасибі, життя, що вчило!
Спасибі, що ти — моє!
Світла моя Батьківщино,
Спасибі, що ти в мене є.

Вчитель. Валентин Мороз — поет Одещини. Закінчив філологічний факультет Одеського державного університету. Працював в редакції газети, на Одеському облдержтелерадіо, головним редактором альманаху «Літературна Одеса». Лауреат премії Павла Тичини. У своїй поезії про Україну він вбачав себе невід'ємною її частиною і невід'ємною частиною свого народу.

Учень.

Україна

Я жив усе життя, щоб нині
Пізнати істину просту:
Я міст до тебе, Україно,
І перехожий на мосту.
Я йду до тебе і сьогодні,
І завтра також буду йти
З щемливим відчуттям безодні
Й немислимої висоти.
Я — міст. І мною, і зі мною
Іде мій український люд.
Надії сповнившись святої
І рабства скинувши хомут.
Несем свою щасливу долю,
Й вогонь свободи, що не згас.

І золота стріла тополі
Летить, пронизуючи нас...

Вчитель. У кожному з наших письменників-земляків говорить патріот, громадянин, який своїми справами, художнім словом вчить нас розумінню незамінності рідної Вітчизни, невід'ємності кожної людини від рідної землі. Що їй добробут і щастя для кожного з нас, і кожен з нас повинен вболівали за її долю.

Учень.

Володимир Гетьман

Слов'янської пісні окраса,
Земля солов'їна Тараса,
Слов'янської пісні перлина,
Співуча моя Україна.
Впади ж їй на трепетні груди,
Вдихни їй силу цілющу —
На пісню заждалися люди,
Гаї, і діброви, і пущі.

Учень.

Анатолій Бортняк

Ліс, блакить, сивина споришу,
Дружній сміх чи активні Афіни...
Все, про що я писав й напишу —
Це синонім до України.
Все, що тільки в душі ожива, —
Це вона, незабутня, нетлінна.
І не серце і не голова,
А болить мені вся Україна.

Вчитель. Тема любові до України, до рідного краю, як молитва звучить в поезіях письменників Одещини. Тому й взяли ми епіграфом до нашого уроку слова поетеси Галини Могильницької з її історичної поеми «Рогніда», в якій мова йде про непростий час утворення Київської централізованої держави та прийняття християнства — зміну віри, тобто відречення від старих богів і старих традицій та заміна їх новими. Поетеса, озираючись в минуле, твердить, що, незважаючи на всілякі зміни правителів чи ідеологій, найсвятішими цінностями є рідна земля та її волелюбний народ. Цей уривок з поеми прочитає... (*ім'я, прізвище учня*).

Учень читає:

...Сніг і тиша...
Змигне теплом — і знов зима...
Нема кумирів на узвишсях,
Та й Бога поки що нема.

Та є гординя й непокора,
Сильніша страху і скорбот.
І є Дніпро.
І Руське море.
Є Русь і вічність.
Є народ!

Що оре землю, сіє злаки,
Будує, бортнякує, тче,
І родить славних Кожум'яхів,
І булавою та мечем
У ратях, що трудні без міри,
Нешадно ворога разить.

Князі міняються.
І віри...

А Русь стоїть
А Русь — стоїть!

І я в своїй святій гордині
В тисячоліття на крилі
Молюся їй — Русі-Україні —
Моїй стозмученій землі.

Молюсь тобі, народе можний,
На твій нелегкий хресний шлях —
Мій символ віри непреложний
І нині й прісно й у віках

Хай не зміліє та криниця,
Що духу міць тобі дає!
Нехай ім'я твоє святиться
І зійде царствіє твоє
Над росянистим буйнотрав'ям,
Над клечанням садів і врун,
Над марнотою й суєслав'ям
Столів і тронів, і трибун!

Понад шляхами, де стікали
З твого чола і кров, і піт,
Де віхи у віках лишали
Твоє орало, меч і щит!

Не буде нічого ріднішого в світі за рідну землю, на якій ми народились і живемо, де поховані наші предки, на якій житимуть наші нащадки.

Учень.

Валерій Виходцев

Затихнуть завії, посходять сніги —
І березень брунькою сонце засвітить
Птахам перелітнім. Далекі привіти
Вони принесуть на свої береги.
Немає ріднішого берега в світі,
Нема і не буде ні пціям, ні нам.
Цей берег залишим у спадок синам,
Де березень брунькою весну засвітить.

Підсумок уроку.

Вчитель. Ми ознайомились сьогодні з поезіями митців Одещини, в яких вони оспівують рідну землю, її природу. Свою любов до України, як молитву, передають вони нам через художнє слово.

Помолімося ж і ми за неї, нашу рідну землю, разом із співаком Тарасом Петриненком! (Звучить пісня Т. Петриненка «Молитва за Україну»).

З. Варатик
Борисівська ЗОШ
Татарбунарський р-н

Література рідного краю на уроках української мови.

Слова покличні — прості й величні

Тема. Звертання непоширені й поширені. Розділові знаки при звертанні.

Мета уроку: поглибити знання учнів про звертання, сформувати вміння вживати розділові знаки при звертанні, використовувати їх у зв'язному мовленні; за допомогою відповідно дібраного дидактичного матеріалу виховувати в учнів почуття любові до людей, до землі.

Обладнання уроку: підручник, журнал «Дивослово», № 1, 1997 р., фотоальбом «Одеса»,

ТЗН (магнітофон), картки з індивідуальними завданнями, антологія-довідник «Письменники Одещини — на межі тисячоліть».

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Форма уроку: урок-мандрівка.

Девіз уроку:

Одвертий кличний — немов дитинний,
музичний, зичний та ще й гостинний.
Вживеш ти усно чи на папері —
мов у світлицю відчиниш двері —
Звертання шире, душевне, щедре...

Д. Білоус

Хід уроку

1. Організаційний момент.

Підготовка класу до сприйняття нового матеріалу.

• Вчитель рвучко заходить до класу, кидає на стіл портфель:

— Ну, чого порозсідалися? Ото вже після вихідних днів привітатися чемно лінуєтесь? Що це ти там крутишся (до учня), як дзига? Що? Вам щось не подобається?

• Вчитель різко повертається і швидко виходить з класної кімнати. Учні, звичайно, здивовано переглядаються... Відчиняються двері — і вчитель заходить вдруге:

— Доброго дня, дорогі діти! Мені дуже приємно зустрітись з вами після вихідних днів. Бачу, що ви добре відпочили і, сподіваюся, старанно підготувались до уроку.

• Після короткої паузи вчитель продовжує:
— Скажіть, яке привітання вам сподобалось і чому? (Відповіді та пояснення дітей)

2. Актуалізація опорних знань.

— Звертання відіграє значну роль у нашому повсякденному житті. Без нього було б важко спілкуватися. Чи помітили ви, що останнім часом у нашій мові з'явилися нові форми звертань і виключно у кличному відмінку? Якщо раніше вживали «товариш», «товаришко», «громадяни», то зараз чуємо «пане», «пані», «панянку» або «добродію», «добродійко». Як ви гадаєте, чи може людина, яку назвали добродієм, у чомусь відмовити вам?

3. Повідомлення теми і мети уроку; мотивація навчальної діяльності учнів.

— Ви вже, напевне, здогадалися, що сьогодні на уроці йтиметься про звертання. Цей матеріал знайомий вам із попередніх класів: у початковій школі вивчалися непоширені звертання, що стоять на початку речення і виражені власними іменами. А пригадайте з 5-го класу, які розділові знаки вживаються при звертаннях, що стоять у різних частинах речення? Які особливості інтонування речень із звертаннями?

На сьогоднішньому уроці попрацюємо над удосконаленням навичок правильного вживання розділових знаків при непоширених і поширених звертаннях, навчимося обґрунтовувати пунктограму за допомогою правил, використувати звертання у зв'язному мовленні.

Пропоную провести урок у формі мандрівки до головного міста нашої області — Одеси, де на нас чекають зустрічі не тільки зі славетними архітектурними пам'ятниками, а й з нашими відомими письменниками.

Поїзд наш уявно-символічний, але без квитків їхати не зможемо. Виникає питання: де ж взяти гроші? Домовимося так: зараз ви самостійно опрацюєте відомий вам матеріал, що міститься в підручнику, а ваші відповіді і будуть умовними грошми, за які ви зможете придбати квитки. Щоб зекономити час на підготування до подорожі, клас поділимо на групи. Представники кожної з груп-«купе» відповідатимуть на запитання. Якщо в них не вистачить «грошей», тобто відповідь буде неповною чи неточною, хтось з інших груп зможе внести свою «пайку» (доповнити відповідь товариша).

4. Вивчення нового матеріалу.

4.1. Робота з підручником. Самостійне опрацювання.

Для самопідготовки пропонується кілька запитань, що в роздрукованому варіанті є на кожній парті.

1. Що називається звертанням?
2. Чим виражається звертання?
3. Які є види звертань за будовою?
4. Як інтонаційно виділяється звертання в реченні?
5. Як виділяється звертання на письмі?
6. Яку роль відіграють звертання в мовленні?
7. В яких стилях мовлення вживаються звертання?

4.2. Бесіда з учнями (групами-«купе») за питаннями.

5. Закріплення набутих знань.

— Отже, ви здобули право на проїзд. Однак без пісні дорога може видатися довгою й нудною. Якщо їдемо до «столиці» області, маємо знати пісню про Одесу. Текст пісні у вас на партах. (Текст додається). Це пісня із оперети Дунаєвського «Белая акація», що стала музичною візиткою міста Одеси. А переклала цю пісню українською мовою наша землячка, поетеса Галина Могильницька.

Ваше завдання: знайти в пісні непоширені й поширені звертання, записати речення з ними в зошит, розставивши необхідні розділові знаки. Пояснити (по черзі) сусіду по парті їх розстановку.

(Негучно вмикається грамзапис музики «Пісні про Одесу», на тлі якої учні виконують завдання).

Після завершення роботи викликаються декілька учнів, які зачитують речення із звертаннями та пояснюють розділові знаки.

— Наш потяг уже прибув до Одеси, але у нашого провідника розболілося горло, і він просить когось з нас оголосити у вагоні про прибуття потяга. (Пропоную комусь з учнів зробити оголошення. Якщо оголошення буде зроблене невдало, то прошу дітей виправити недоліки).

— Ми в центральному залі вокзалу. Тут є довідкове бюро, де ми можемо запитати, як дійти до центра міста чи отримати будь-яку іншу інформацію.

(Спеціально підготовлена учениця піднімає навпроти обличчя рамку з написом «Довідкове бюро». Учні, за бажанням, підходять і ставлять запитання, вживаючи звертання «Шановна пані», «Шановна добродійко» та слова чемності: «скажіть, будь ласка», «прошу пояснити», «скажіть, дуже прошу...»)

Учениця. Шановні гості нашого міста, повідомляю вас, що довідкова служба у нас платна. Дорослі платять грішми, а учні — знаннями.

Роздає картки із завданнями для кожної з груп-«купе».

Учні повинні розставити й обґрунтувати розділові знаки при звертаннях, а також пояснити зміст написаного на картках. Разом з картками вручається відсканований портрет письменника, якому належить текст.

Картка № 1 та портрет В. Мороза

Ламаються і мруть світи,
Несуть вітри первісну глину.
І залишилась тільки ти
У мене в серці, Україно.
Живи, іскриночко моя,
Пульсуй, пульсуй в мені зорею.
Тоді і я, тоді і я
Горіти буду над землею.

Картка № 2 та портрет Віктора Вовка

1. Плодяться й плодяться Каїни.
О Земле,
Авелів роди!
2. Україно,
Чого над тобою
Чужі небеса?

Картка № 3 та портрет Віктора Вовка

1. Навчи нас, Господи,
Хоч трохи
Буть людьми.
2. О глиняна пташко,
Нам не судилося —
В небо!

Картка № 4 та портрет Віктора Вовка

1. О Чеченіє, Чеченіє,
Ми так нічому
Й не навченії.
2. Кажете, люди, в пекло попаду?
А до цього
Де я був?

(Учні виконують завдання, відповідає один учень від групи, розкриває своє розуміння вірша В. Мороза та хоку В. Вовка. Підкреслюю, що всі ці твори об'єднані тривогою і вболіванням за негаразди в світі й, зокрема, в Україні та прагненням досконалості в світі і людських стосунках. Пояснюю, що записані твори В. Вовка — це **хоку** — жанр японської

поезії, лаконічна форма якого (три неримовані рядки) дозволяє стисло й чітко передати ліричне переживання).

Учні здають картки з виконаним завданням у «Довідкове бюро», й вчитель отримує «Маршрутний лист».

Вчитель. Ми йдемо вулицею Пушкінською. Повз музей Західного та Східного мистецтва, музей Пушкіна. Он збоку Археологічний музей, а ми піднімаємось до архітектурної перлини Одеси — Оперного театру. Але стійте! Хто це йде? (Показую портрет В. Гараніна). Впізнали? (Учні відповідають, що це письменник-одесит В. Гаранін).

Вчитель. От було б цікаво з ним познайомитись! Знаєте, що я придумала?

— Ми ж біля театру! То давайте розіграємо в особах одну чи дві притчі письменника про козака Мамаю. Він обов'язково зацікавиться й підійде до нас. А заодно й інтонацію при звертаннях повторимо. (Заздалегідь підготовлені учні інсценують кілька притч письменника. Інші коментують їхню гру, звертаючи увагу на інтонацію при звертаннях, жести, міміку).

Вчитель. Як ви думаєте, а якби й справді сталася така зустріч, про що б у вас запитав письменник?

(Діти конструюють можливі форми звертання, запитання та відповіді на них).

Вчитель. А зараз, після такої тривалої мандрівки, час на відпочинок. А щоб вам вистачило на воду й морозиво, я додам до вашого бюджету ще певну суму відповідно до вашої активності під час нашої мандрівки. (Виставляються бали).

До наступної зустрічі й продовження нашої мандрівки прошу підготувати твір з елементами роздуму «Що б я сказав письменнику Віктору Вовку, зустрівшись з ним».

Додаток

Пісня про Одесу

Коли я співаю про дальні простори,
Про море, де в хвилі хлюпоче зоря,
Коли я про щастя співаю і горе —
Співаю про тебе, Одесо моя.

Я бачу завжди твої лагідні зорі, Одесо.
Зі мною завжди твоє небо і море, Одесо.
Ти світиш душі в найдальших краях,
Одесо кохана моя!

Коли про кохання співаю безмірне,
Про білих акацій духмяний розлив,
Коли про чекання співаю і вірність,
Тобі я, Одесо, дарую цей спів!

Я бачу завжди твої лагідні зорі, Одесо.
Зі мною завжди твоє небо і море, Одесо.
Ти в дальніх краях зориш, як маяк,
Одесо, кохана моя!

БЛОК 3. Гумор і сатира

К. Лаптієнко
Новопетрівська ЗОШ
Великомихайлівський район
Г. Могильницька
Одеський ОІУВ

Одещина сміється. Урок-гуморина

Мета уроку: познайомити учнів з творчістю представників гумористичного цеху Одещини: С. Олійника, В. Івановича, Є. Бандуренка, К. Сергієнка, В. Гараніна; вдосконалювати навички аналізу та виразного читання гумористичних творів; виховувати почуття гумору, іронічне ставлення до ледарства, недбалства, недотепності.

Обладнання уроку: портрети письменників-гумористів.

Форма уроку: урок-гуморина.

Хід уроку

По обидва боки від дошки стоять 2 скоморохи.

I скоморох.

В превеселім нашім краї
Сміхом день розпочинаєм.

II скоморох.

Веселяться мама й тато
І хлоп'ята, і дівчата.
Дід, бабуся, дядько й тітка
Й навіть тітчина сусідка!

I скоморох.

Швидко всі заходьте в клас —
Гуморина буде в нас!

II скоморох.

Захопіть великий міх,
Щоб туди збирати сміх!

I скоморох.

Є в нас гумор і сатира,
І примовка, й байка щира.

Разом.

Гумористи-одесити
Всіх зуміють розсмішити!

Вчителька. Доброго дня вам, дорогі друзі! Вітаємо вас на нашій гуморині! Провести її весело й повчально допоможуть нам гумористи нашого краю Степан Олійник (*скоморох кріпить портрет письменника*), Володимир Іванович (*другий скоморох кріпить портрет*), Кость Сергієнко (*скоморох кріпить портрет*), Євген Бандуренко (*кріпиться портрет*).

(*Раптом різко відкриваються двері, і в клас звучким кроком входить козак Мамай, мовби відмахуючись від Султана, що біжить слідом і тягне до нього руки, просячи про щось. Мамай, опинившись посеред класу, зупиняється, а Султан, користуючись його розгубленістю, починає обнімати його за плечі, термосити за рукав, примовляючи.*)

Султан.

Я ж сто разів тобі вже обіцяв:

Якби з донькою мою одружився,
То враз поважним серед турків став,
І збагатився б, і озолотився!

Мамай (з досадою).

О царю! Й я не раз казав тобі:
Донька твоя і злюща й препогана...
А я не звик лукавить, далебі,
Хоч це стосується й могутнього султана.

Султан (облесливо заспокоює його):

Це — не біда, і не твоя вина...
А ти смикни горілки через міру —
Й красунею покажеться вона!
Я в це, Мамаю, дуже широко вірю.

Мамай.

Ідїть ви к бісу — ти й донька твоя!
Хоч я тебе, султане, й розумію,
Та скажу чесно, що ніколи я
Горілки стільки випить не зумію.

(*Султан хитається, охопивши голову руками: «О, Аллах! О, Аллах!»*)

Вчителька (що досі здивовано спостерігала за Мамаєм та Султаном). Послухайте, шановні! Що це за розмови в школі про горілки? У нас же урок! Звідки ви тут взялися?!

Мамай. Та мене якраз на урок до вас і послав ось цей чоловік (*показує портрет Володимира Гараніна*), казав, що я тут зараз потрібний. А Султан за мною прибіг... Дістав уже мене з тою своєю донькою!..

Вчителька. Так це ж Володимир Гаранін, той що про секрети слова книжки пише...

Мамай. В саму точку влучили, шановна вчителька! Ось я вам і книжки його приніс в дарунок (*шукає в кишенях шароварів, дістає десь аж із штанини*). Ось — «Ну що б, здавалося, слова...» — тут він про слова наші українські розповідає: і що яке означає, і звідки походить, і до якого стилю підходить. А ось це — книжечка! «Еней був парубок моторний» називається. Всі слова із «Енеїди» Котляревського, які можуть бути незрозумілі, ну хоч би й нашим учням..., — всі пояснено. От, приміром, хоч би й таке (*розкриває книжку на стор. 14. «Паріс, Пріамове дитятко, путивочку Венері дав...» До учнів*). От ви можете сказати, що це дав Паріс Венері? Що це воно таке, ота «путивочка»? А в цій розумній книжці написано: «путивочка — сорт яблука», і все стає зрозумілим, бо Паріс і справді дав Венері оте яблуко розбрату. Отаку-от цікаву й корисну справу робить Володимир Гаранін, який прислав мене на ваш урок.

(*Султан, що був відійшов набік, потер руки, промовивши: «От я йому зараз допечу, щоб не був такий гордий!..» — і рушив до Мамає.*)

Султан (згорда дивлячись на козака):

Оце, Мамаю, я тебе
Хотів би запитать...
Я чув, що вчора ти осла
Узявся лікувать?
Від радості аж серце враз
Забилося мое:

Тепер серед моїх гостей...
 Ослячий лікар е!!!
Мамай (*заклопотано*):
 О, дуже-дуже радий я
 Султану прислужить.
 Лише скажи мені мерщій
 Що й де тобі болить?
 (*Султан ображено відходить, а тоді, ніби щось згадавши, веселенько повертається*).
Султан (*на ходу до учнів класу*):
 Нічого! Я його дійму!
 Ось тільки подивіться...
 (*Підходить до Мамаю, звертається до нього*)
 — Скажи, Мамаю, між розумним
 І дурнем є якась різниця?
 (*Підморгує до класу*)
Мамай (*почухав потилицю*):
 То річ, Султане, не проста...
 (*Султан поглядає на клас, киває, що, мовляв, бачите, не вміє відповісти...*)
Мамай (*продовжує*):
 Одне я добре знаю,
 Що ні один розумний в світі
 Про це ніколи не питає!
 (*Султан вдарив руками об поли, зняв чалму. Беруться з Мамаєм за руки*)
Мамай. Ми з (*ім'я учня, що зображав Султана*) розіграли перед вами інсценівки з книжки Володимира Гараніна «Притчі про козака Мамаю», в яких уславлюється козацький розум, винахідливість, сміливість і патріотизм.
Султан. Володимир Гаранін, поет і дослідник-мовознавець, окрім гуморесок пише також лірику.
Разом. Дякуємо за увагу. (*Вклоняються, займають місця за партами*)
 (*На клас виходить Дядько в брилі і дві Тітоньки, запнуті хусточками. Всі регоцуть, аж за животи беруться*)
Вчителька. Доброго дня вам, люди добрі!
 (*Дядько й Тітоньки хочуть відповісти, але захлинаються від сміху. Виходить щось типу: «Доб... ха-ха, доб... ха-ха!..»*)
Вчителька. Та годі сміятися! Розкажіть і нам, що сталося? (*Ті поволі перестають сміятись*)
Дядько. Та то давно вже було, ще за колгоспів...
1-ша Тітонька. Та хоч і давно, а все одно смішно... (*сміється знов*)
2-га Тітонька. Можна подумати, що тепер таких ледачих і хитрих нема...
Вчителька. Та розкажіть ж бо!
Дядько.
 Ото діло було так:
 Жив в артілі у одній
 Чоловік — Карпо Крутій.
 Чолов'яга, глянуть збоку,
 При здоров'ячку, нівроку,
 Щоб схотів — звернув би гору...
1-ша Тітонька.
 «От кому в гарячу пору

Заробляти трудодні» —
 Всі казали...
2-га Тітонька.
 Але — ні-і-і-і!
 Мав Карпо той хитру вдачу
 І возив молоко в здачу.
Дядько.
 За селом Карпо Крутій
 В лісосмузі молодій
 Як годиться, на хвилинку
 Кожен день робив зупинку.
 (*Тітоньки сміються*)
1-ша Тітонька (*сміючись і показуючи*).
 Злізе верхи на фургона,
 Встромить голову в бідона...
2-га Тітонька (*сміючись*).
 І тихцем сметанку п'є!..
 Норми з три бува дає!
Дядько.
 Через хитру вдачу ту
 Й втрапив ледар у біду.
 І недавно в лісосмузі
 З ним біда случилась, друзі.
1-ша Тітонька (*сміється і все показує*).
 Шпарко скочив він на віз
 У бідон по плечі вліз,
 А назад смикнув... ой Боже!!!
 А назад — ніяк не може!
2-га Тітонька (*сміючись і показуючи*).
 Довго смикався... і вщух.
 Не пускає коло вух!..
 Смикав рівно, й з вихиласом...
 А воли собі тим часом (сміється)
 Відпочили — та й пішли!
 Шлях той знали-бо вони...
1-ша Тітонька (*хитає головою, охопивши її руками*).
 Чим скінчиться це могло-о-о!..
2-га Тітонька.
 Та Карпові повезло:
 Стрівсь якраз на цьому ділі
 Голова його артілі.
1-ша Тітонька.
 Хутко дав Карпові лад,
 Завернув воли назад —
 Й на току при цій нагоді
 Так страмив при всім народі,
 Що котився полем сміх!..
2-га Тітонька (*крізь сміх*).
 А Карпо сказав при всіх:
Дядько (*надувся, голова — вниз, косує очима на клас*).
 Відтепер я, громадяни,
 Вік — не їстиму сметани!
 (*Сміються*)
Вчителька. Та цього ж не було насправді!..
Дядько й Тітоньки (*до неї*): «Як не було? Отут було, в наших краях!»
Дядько. Казали, що либонь у Балтському районі, в селі Пасицели...
1-ша Тітонька. Та ні! То в Пасицелах той чоловік народився, що про це розказував.

А пригода ця була в Левадівці, в Миколаївському районі!

2-га Тітонька. А їй-бо, правда!.. Які Пасицели, яка Левадівка?! Той чоловік із самого Києва приїжджав, що оце розказував...

Дядько й 1-ша Тітонька махають на неї руками, перебувають: «Який Київ?!», «У Києві що — колгоспи були?!», «Ото вигадала — Київ!..»

Вчителька. Та не сперечайтесь! Ми вас зараз помиremo. (До класу). Є у нас у класі хтось, хто хоче помирити наших гостей?

(Учні, які готували повідомлення про творчість Степана Олійника, виходять на клас. Дядько й Тітоньки сідають)

1-й учень. Мушу сказати, що всі троє наших гостей не помилилися: і Пасицели, і Левадівка, і Київ мають відношення до чоловіка, що розповів цю та безліч інших смішних пригод. Бо чоловік цей — наш земляк (підходить до портрета, показує), поет-сатирик Степан Іванович Олійник, що народився в селі Пасицели Балтського району нашої області. А от дитячі та підліткові роки його пройшли в селі Левадівка Миколаївського району. Слід сказати, що обидва села він вважав рідними і згадував у своїх творах.

Можливо, я прагну
Писать щось веселе,
Тому що родився
В селі Пасицели,

— жартував письменник. І вже зовсім не жартома писав:

Те рідне село,
Як дитинства окрасу,
Згадаю завжди,
Як пишу щось веселе.
Уклін і привіт вам,
Мої Пасицели.

2-й учень. Зростаючи серед простих сільських людей, хлопчик наслухався найрізноманітніших народних приповідок, смішних історій, народних анекдотів, тому й мова його творів по-народному колоритна, а самі твори часто базуються на якійсь приказці чи анекдоті.

3-й учень читає та коротко аналізує гумореску «В Одесі на привозі».

4-й учень — гумореску «Нічний дзвінок».

5-й учень. Степан Олійник закінчив Одеський кооперативний технікум, а потім Одеський педагогічний інститут. Вчителював, працював у газетах, воював з фашистами. Написав 23 збірки віршів та гуморесок, книгу біографічних оповідань. Обирався депутатом Верховної Ради СРСР, але завжди пам'ятав про рідний край, батьків і сільських людей, що давали йому приклад чесності й порядності. Тому-то, каже поет, «в ім'я добра, супроти зла я в руки взяв перо сатири».

Зараз у нас в області щорічно проводяться Олійниківські свята, що розпочинаються в

Одеському педагогічному інституті, а продовжуються в Левадівці та Пасицелах. В Левадівці, біля пам'ятника письменнику, вручаються свідоцтва лауреатам обласної премії імені Степана Олійника за кращі гумористичні твори.

1-й учень. Від його сатиричного пера дістається не тільки дорослим ледарям і нехлюям, а й школярам, як, наприклад, такому собі «Петі Боровику», який, почувши, ніби п'ятак, покладений під ліву п'яту, приносить вдачу, вирішив зовсім не вчити уроки. Справа, ясна річ, скінчилась тим, що:

П'ятак у черевіку
Відіграв одну лиш роль —
Надавив йому мозоль.

...

Під п'ятою — п'ять копійок,
А у сумці — повно двійок!

(Сідає за парту)

Вчителька. Коли ми вже торкнулися шкільної тематики в творчості гумористів і сатириків Одещини, то давайте й продовжимо її, тим більше, що група учнів мала дослідницьке завдання: «Шкільна тематика в творчості майстрів сміху Одещини». Прошу членів групи доповісти про своє дослідження.

Четверо учнів розповідають про Євгена Федоровича Бандуренка, читають та розігрують гуморески зі шкільного життя («Кому радість — кому сум», «Петрусь відповів», «Домашнє навчання», «Не бачив теж» тощо).

Вчителька (до групи дослідників): Як вам здається, чи займає шкільний гумор велике місце серед гумористичних творів письменників? (Ні, не дуже. Про школу та учнів не дуже багато творів).

Вчителька. Зате самі учні іноді пишуть такі гумористичні твори, що жоден письменник-гуморист не вигадав би. Не вірите? Я вам зараз дещо зачитаю, а ви спробуйте згадати про що йде мова та вказати, чому створюється комічний ефект. (Читає).

1. Князь наступив на череп коня, який його в ту ж мить укусив.

2. Ярославна так любила свого мужа, що полізла на кришу брами розмовляти з вітром і сонцем.

3. Батько Тараса Григоровича Шевченка помер, коли йому було тільки 9 років.

4. Коли Толя після смерті Федька крутнувся на одній нозі, то я подумав, що хіба хороша людина, як хтось помре, буде на одній нозі крутитися?

5. Коли людина слухає натхненний спів, то вона розташовує вуха так, щоб запам'ятати це все назавжди.

6. Великий Каменяр казав усім письменникам, щоб вони лупали цю скалу так, щоб їм не було ні холодно, ні жарко.

(Відповіді учнів)

Вчителька. Отже, якщо говорити про школу та про наших учнів-«гумористів», то дорослі письменники поряд з ними, як кажуть, можуть відпочивати й «розташовувати вуха» так, щоб той наш «шкільний гумор» назавжди запам'ятати...

А які ж теми найбільше хвилюють сьогодні наших гумористів та сатириків? (Бюрократизм чиновників, хабарництво, моральні проблеми: невдячність, брехливість, нечесність, пияцтво, сварки в сім'ях, розпуста, подружня невірність).

Вчителька. А як ви думаєте, ці проблеми мають настільки велике значення, щоб про них писати? (Так, адже бюрократи, хабарники не вирішують справ своєчасно, або вирішують їх несправедливо, а від цього страждає все суспільство. Невдячні люди відбивають в інших бажання робити добро. Подружня невірність розвалює сім'ї, а діти стають напівсиротами чи й сиротами при живих батьках...)

Вчителька. На сьогодні одна з груп мала завдання дослідити творчість одеського сатирика, на жаль, нині вже теж покійного, — Костя Сергієнка. Перш за все, я хочу запитати в учнів цієї групи: чи проблеми, про які ми щойно говорили, відображені в його творчості? (*Четверо учнів, які досліджували творчість Костя Сергієнка, виходять до класу*)

Учень. Саме ці проблеми й хвилювали письменника найбільше, і ми це продемонструємо в наших виступах. Але спершу я хочу коротко розповісти про самого письменника.

(*Робить коротке повідомлення про К. С. Сергієнка. Інші учні читають твори («Мораліст», «Страшний знак», «Обізнаний піаніст», «Вибаглива дружина»), коротко аналізують їх.*)

Вчителька. А зараз слово надається дослідникам творчості Володимира Ієронімовича Івановича, чий щирий гумор багато років смішив не тільки Одещину, а й усю Україну, а в'їдлива сатира й досі допікає не досить чесним і порядним членам суспільства.

(*Виходять два учні.*)

Перший учень розповідає про письменника, висвітлює основні теми його творів, наводячи характерні короткі цитати з них. Згадає про дитячі твори Івановича, зокрема казку «В білу сніговицю» (переробка народної), з якою учні знайомилися в 5-му класі на уроках літератури рідного краю.

Другий учень аналізує та зачитує окремі гуморески В. Івановича («Качать і величать», «Колобок-женишок»). Після прочитання останньої має прозвучати фраза:

— Дістається від пера сатирика не тільки колобок-парубкам, а й нерозважним дідкам та надто хитрим дівчатам і молодикам.

(*Входить пишнотіла, повновида молодичка. Учні, які робили повідомлення, сідають за парти. Молодиця милується собою, причепурюється. За нею, підкручуючи вуса,*

підтюпцем поспішає старий, згорблений дідок з цівком)

Молодиця.

Де за тином лобода,
Я — вдовиця молода,
Повнотіла (*показує*) й пишновида,
Зараз заарканю діда!
(*До діда*) Ой, ти, дід,
Ой, Свирид,
Вже пройшло багато літ,
А в душі моїй обида,
Що не вийшла за Свирида...

Свирид (*гладить її по щоках*).

То виходь!

Молодиця (*грайливо*).

А запиши на мене хату
І оту свиню кирпату...

Свирид (*рішуче*). Запишу!

Молодиця (*лащиться*).

І бджоли, й гуси,
Й всі індики...

Свирид. Буде все — твоє навіки!
(*Обнялися, пішли*)

Молодиця (*повертається, підтанцюючи, насмівує*).

Полюбовно, все як слід,
Записав на мене дід! (2 рази)

Свирид (*підходить до неї, підкручуючи вус*).

Ну, кохана, хи-хи-хи!
Чи не звариш ти юхи?

Молодиця (*грізно*):

Геть! Бо вхоплю коцюбу
Та як свисну по горбу!

(*Вихопила в діда цівок, жене його геть*)

Геть іди з моєї хати!

Онде Гриць мене посватав.

(*Входить Гриць. Свирид збоку дивиться злякано*)

Молодиця (*кидається до Гриця*).

Йди скоріш, коханий Грицю!

Є для тебе паляниця,

Сало, м'ясо й, хи-хи-хи,

Горщик доброї юхи,

Ще й сметанка дорога.

А Свириду — кочерга!

(*Забирає Гриця, виходять*)

Свирид (*виходить з кутка, чухає потилицю*):

Що ж мені тепер робити?

Ані хати, ані свити,

Ані грошей, ані вида...

(*до глядачів, безпорадно розводячи руки*)

Отака любов у діда...

(*Пішов. На клас виходить учениця*)

Учениця. Ви дивились інсценівку за гуморескою Володимира Івановича «Де за тином лобода» у виконанні членів нашої групи (*називає імена та прізвища учнів*).

Вчителька. Наша гуморина закінчується. На завершення, як і годиться, ми роздамо «призи» її учасникам. «Призи», як ви, мабуть, здогадуєтесь, будуть у вигляді балів. Але спер-

шу я б хотіла почути вашу думку про урок, про виступи на ньому ваших товаришів і довідатись, що саме ви запам'ятали та зрозуміли на цьому веселому уроці.

Проводиться бліц-інтерв'ю за питаннями:

1. Чи сподобався вам урок? Чим саме?
  2. Назвіть майстрів сміху, про яких йшла мова на уроці.
  3. Хто автор гумористичних притч про козака Мамаю?
  4. Де народився і жив Степан Олійник?
  5. На честь якого з гумористів Одещини встановлено літературну премію?
  6. Хто автор гуморески про колобка-женишка?
  7. В чийй гуморесці й чому піаніст не зміг зіграти краков'як?
  8. Чому султан впевнений, що після горілки його донька здасться Мамаєві красунею? (Бо п'яні втрачають розум і перестають розбирати, що добре, гарне, а що погане).
  9. Хто з гумористів-одеситів написав найбільше гуморесок про школу і учнів?
  10. Що треба зробити і як жити, щоб не стати «героєм» сатиричного твору?
- УВАГА! Одному учневі можна поставити не більше 2 запитань!

Підведення підсумків, «роздача призів» (тобто оцінювання).

(На клас виходять скоморохи)

Скоморохи (разом співають)

Збіг урок, немов хвилинка —
Закінчилась гуморина.

1-й скоморох.

Та, збагачений знанням,
Гумористом стану сам!

Разом.

Ми веселі скоморохи —
Пожалійте нас хоч трохи,
Бо на фізиці, здається,
Нам сміятись не прийдеться.

2-й скоморох.

Купа жартів, сміху фура —
Хай живе література!

Разом.

Хай довіку не згасе
Гумор в нашій рідній краї!

С. А. СВІТКОВСЬКА,

завідувачка НМЦ української мови
та літератури, українознавства,

Г. А. МОГИЛЬНИЦКА,

старший викладач НМЦ української
мови та літератури, українознавства.

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

ВИВЧЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ ЧИСЕЛ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Метою курсу «Математика» в школі є не тільки повідомлення учням визначеної кількості власне математичних знань та формування умінь ними користуватися при розв'язуванні задач, але й розвиток мислення учнів. Зауважимо, що сьогодні педагогічний процес все ж таки не в повній мірі зорієнтований на особистість учня, а є, так би мовити, зв'язуючим ланцюгом в їх діяльності. У навчальному процесі досить часто застосовуються інформаційно-ілюстративні методи навчання, які перетворюють учня на об'єкт впливу. При інформаційно-ілюстративному навчанні особистість учня розвивається односторонньо, працюють лише пам'ять та сприйняття, а інтерес до вивчення математики в першу чергу залежить від того, наскільки глибоко учні оволоділи прийомами творчо-практичної діяльності, в процесі якої активізуються всі сторони особистості. Отже, сьогодні відправною точкою при оновленні математичної освіти є визнання розвитку особистості, розвитку мислення, навчання

уміння думати та продуктивно вивчати математику і творчо працювати [2; 3].

Розвитком математичних здібностей займалися В. В. Давидов, З. Ш. Калмикова, В. А. Крутецький, Н. Ф. Тализіна. Одним з результатів їх дослідження був висновок про те, що творчі здібності можна розвивати практично в усіх учнів. Благодатний матеріал для загальноінтелектуальних міркувань учня являє собою введення в теорію комплексних чисел [1].

Поняття числа є основною змістовною лінією шкільного курсу математики, причому в 7—9-х класах, по суті, завершується формування поняття дійсного числа. До відомих учням числових множин долучається множина ірраціональних чисел. Подальше розширення множин дійсних чисел вивчається лише в профільних фізико-математичних класах та в класах з поглибленим вивченням математики. Між тим, вважаємо можливим та навіть доцільним вивчення елементів комплексних чисел у загальноосвітньому курсі математики.

Така думка ґрунтується не тільки на суттєво математичному значенні комплексних чисел.

Одним з коректних способів введення поняття комплексних чисел учням старшої школи під час обов'язкових або факультативних, гурткових та інших занять є розглядання їх як упорядкованих пар дійсних чисел.

Основна ідея побудови комплексних чисел має за мету дати якомога більш змістовне означення комплексного числа, показати учням, що нічого дивного у таких числах немає — це всього лише звичайні вектори або пари дійсних чисел. Бажання до змістовного введення нових об'єктів, що спирається на вже побудовані об'єкти та поняття, зміст яких зрозумілий, є природним. При цьому можна вважати, що такий підхід до введення нових понять робить їх засвоєння більш легким. Корисно попередньо «розкрити карти» та вказати, що саме необхідність розв'язувати рівняння $x^2 + 1 = 0$ і буде орієнтиром введення цих нових означень. Тобто маємо необхідність розширити множину дійсних чисел наступним чином:

— відома множина дійсних чисел має увійти як підмножина у нову множину чисел;

— у розширеній множині чисел означення дій потрібно дати таким чином, щоб мали місце відомі закони дій, що встановлені у множині дійсних чисел та результати дій у новій множині чисел були б точно такими, як і у множині дійсних чисел;

— у новій множині чисел має виконуватися операція, яку не можна було виконувати у множині дійсних чисел.

Упорядковану пару дійсних чисел $(a;b)$ назвемо комплексним числом, якщо при цьому виконуються такі властивості:

— комплексне число $(a;0) = a$, тобто кожне дійсне число є комплексним, і множина дійсних чисел є підмножиною комплексних;

— два комплексних числа вважаються рівними тоді і тільки тоді, коли їх відповідні елементи рівні, тобто $(a;b) = (c;d) \Leftrightarrow a = b, c = d$.

У множині комплексних чисел поняття «більше», «менше» не встановлено.

Дія додавання комплексних чисел позначається таким чином:

$$(a;b) + (c;d) = (a + c; b + d).$$

Тоді ця дія завжди виконується однозначно. При такому означенні виконуються відомі закони додавання, наприклад:

$$(a; b) + (c;d) = (c;d) + (a;b).$$

Дійсно,

$$1) \quad (a;b) + (c;d) = (a + c; b + d) \quad \text{та} \\ (c;d) + (a;b) = (c + a; d + b);$$

$$2) \quad ((a;b) + (c;d)) + (f;g) = (a;b) + ((c;d) + (f;g)) = (a;b) + (c;d) + (f;g).$$

Зрозуміло, що $(a;b) + 0 = (a;b) + (0;0) = (a;b)$ та $(a;0) + (0;b) = (a + b; 0) = a + b$.

Відняти від одного комплексного числа інше — означає знайти третє комплексне число, яке, як додане до другого, дає перше комплексне число. Дійсно, припустимо, що існує різниця:

$$(a;b) - (c;d) = (x;y) \quad \text{і} \\ (x;y) + (c;d) = (a;b) \quad \text{або} \\ (x + c; y + d) = (a;b).$$

Звідси: $x + c = a, y + d = b \Rightarrow x = a - c, y = b - d$. Тобто,

$$(a;b) - (c;d) = (a - c; b - d).$$

Дія віднімання завжди однозначно виконується.

Помножити одне комплексне число $(a;b)$ на друге комплексне число $(c;d)$ означає отримати третє комплексне число:

$$(a;b)(c;d) = (ac - bd; ad + bc).$$

Дія множення завжди однозначно виконується. Легко довести, що при такому означенні мають місце закони дії множення, що виконуються у множині дійсних чисел. Крім того,

$$(a;b) \cdot 1 = (a;b), \\ (a;b) \cdot c = (a;b) \cdot (c;0) = (ac; bc), \\ (a;b) \cdot 0 = 0, \\ (0;1)^2 = (0;1) \cdot (0;1) = (-1;0) = -1.$$

Комплексне число $(0;1)$ позначимо через « i ». Маємо: $i^2 = -1$; « i » називають уявною одиницею.

Комплексному числу, яке записано у вигляді пари, можна надати алгебраїчного вигляду:

$$(a;b) = (a;0) + (0;b) = a + b(0;1) = a + bi.$$

Розділити одне комплексне число на інше — означає знайти третє комплексне число, яке, будучи помноженим на друге, дає перше. Припустимо, що існує число $(x;y)$, що

$$(a;b):(c;d) = (x;y) \\ (x;y)(c;d) = (a;b) \\ (xc - yd; dx + cy) = (a;b) \\ x = \frac{ac + bd}{c^2 + d^2}; \quad y = \frac{bc - ad}{c^2 + d^2}.$$

Дія ділення завжди однозначно виконується, якщо $c^2 + d^2 \neq 0$.

$$(a;b):(c;d) = \left(\frac{ac + bd}{c^2 + d^2}; \frac{bc - ad}{c^2 + d^2} \right).$$

Ділення на нуль у множині комплексних чисел неможливе.

Дії над комплексними числами, які задані в алгебраїчній формі, можна виконувати за такими ж законами, як і з алгебраїчними виразами.

$$1) (a + bi) + (c + di) = a + bi + c + di = (a + c) + i(b + d).$$

Таким має бути результат, якщо виконувати дію відомим чином. З іншого боку,

$$(a; b) + (c; d) = (a + c; b + d) = (a + c) + i(b + d);$$

$$2) (a; b)(c; d) = (a + bi)(c + di) = ac + adi + bci - bd = (ac - bd) + i(ad + bc).$$

Таким має бути результат, якщо виконувати дію відомим чином. З іншого боку,

$$(a; b)(c; d) = (ac - bd; ad + bc) = (ac - bd) + i(ad + bc).$$

3) Аналогічно,

$$\frac{a+bi}{c+di} = \frac{(a+bi)(c-di)}{(c+di)(c-di)} = \frac{ac+bci-adi+bd}{c^2+d^2} = \frac{ac+bd+i(bc-ad)}{c^2+d^2} = \frac{ac+bd}{c^2+d^2} + i \frac{bc-ad}{c^2+d^2};$$

$$\frac{a+bi}{c+di} = \frac{ac+bd}{c^2+d^2} + i \frac{bc-ad}{c^2+d^2}$$

$$(a;b):(c;d) = \left(\frac{ac+bd}{c^2+d^2}; \frac{bc-ad}{c^2+d^2} \right) = \frac{ac+bd}{c^2+d^2} + i \frac{bc-ad}{c^2+d^2}.$$

У записі комплексного числа в алгебраїчній формі $a + bi$, a — дійсна частина, b — уявна.

Якщо поставити задачу про обчислення степенів числа « i », то маємо:

$$i^1 = i; i^2 = -1; i^3 = i^2 \cdot i = -1 \cdot i = -i; i^4 = 1; i^5 = i; i^6 = -1; i^7 = -i; i^8 = 1, \dots$$

Тобто, якщо показник степені числа « i » є число кратне 4, то степінь числа « i » дорівнює 1, ($i^{4k} = 1$); якщо показник степені числа « i » є число, що при діленні на 4 дає остачу 1, то степінь числа « i » дорівнює i ($i^{4k+1} = i$); якщо показник степені числа « i » є число, що при діленні на 4 дає остачу 2, то степінь числа « i » дорівнює -1 ($i^{4k+2} = -1$); якщо показник степені числа « i » є число, що при діленні на 4 дає остачу 3, то степінь числа « i » дорівнює $-i$ ($i^{4k+3} = -i$).

Комплексне число можна представити і в тригонометричній формі:

$$a + bi = \sqrt{a^2 + b^2} \left(\frac{a}{\sqrt{a^2 + b^2}} + i \frac{b}{\sqrt{a^2 + b^2}} \right) = \sqrt{a^2 + b^2} (\cos \varphi + i \sin \varphi) = r (\cos \varphi + i \sin \varphi).$$

Кут φ називається аргументом комплексного числа, де $\cos \varphi = \frac{a}{r}$; $\sin \varphi = \frac{b}{r}$; $r = \sqrt{a^2 + b^2}$ називається модулем комплексного числа.

Якщо два комплексних числа, заданих у тригонометричній формі, рівні, то їх відповідні модулі рівні, а аргументи відрізняються на число, що кратне 2π .

До будь-якого комплексного числа віднесемо точку на координатній площині, абсциса якої дорівнює дійсній частині, а ордината — коефіцієнту уявної частини. За такої умови між множиною комплексних чисел та точками координатної площини виникає взаємно однозначна відповідність. Але для практичної мети зручно є така відповідність — до будь-якого комплексного числа будемо відносити вектор, початок якого співпадає з початком координат, кінець — має абсцису, що дорівнює дійсній частині комплексного числа, а ордината дорівнює коефіцієнту уявної частини. Тоді кожному комплексному числу відповідає тільки один вектор, а кожному вектору площини відповідає тільки одне комплексне число. Зображення комплексних чисел за допомогою векторів зручно тим, що при цьому просте геометричне тлумачення мають дії над ними. Тобто це означає, що при вказаній відповідності операціям додавання та віднімання комплексних чисел відповідають такі ж операції над векторами.

Інакше, якщо числу z відповідає вектор $\vec{OI}$, а числу w — вектор $\vec{ON}$, то числу $z + w$ відповідає вектор $\vec{OI} + \vec{ON}$, числу $z - w$ — вектор $\vec{OI} - \vec{ON}$. Аналогічно, при множенні комплексного числа z на дійсне число α відповідний йому вектор $\vec{OI}$ множиться на це ж число, числу αz відповідає вектор $\alpha \vec{OI}$.

Таким чином, множина комплексних чисел побудована, головні питання з'ясовані, арифметика спрощена. Далі можна розвивати теорію у напрямку [5]:

— полярна система координат та тригонометрична форма комплексного числа;

— множення, піднесення до степені, ділення комплексних чисел у тригонометричній формі;

— формула Муавра; корінь із комплексного числа;

— розв'язування двочленних та тричленних рівнянь;

— формули Ейлера [4].

Наприкінці наведемо систему практичних завдань.

1. Виконайте дії над комплексними числами:

а) $\left(2\frac{3}{4} + 3\frac{1}{3}i \right) - \left(\frac{1}{3} + 1\frac{1}{3}i \right)$;

б) $(2\sqrt{3} - 4i\sqrt{2}) - (\sqrt{27} - i\sqrt{32}) + \left(\frac{2}{\sqrt{3}} + \frac{2i}{\sqrt{3}} \right)$;

в) $\left(\frac{m}{n} - \frac{n}{m}i \right) + \left(\frac{n}{m} - \frac{m}{n}i \right) - \left(\left(\frac{1}{n} - \frac{1}{m}i \right) - \left(\frac{1}{m} - \frac{1}{n}i \right) \right)$;

г) $(4 + 3i) \cdot 0,2$
 $(1 + i)(1 - i)$
 $(\sqrt{3} - i)(\sqrt{3} + i)$;

$$д) \left(\sqrt{\frac{1}{3}} - \sqrt{\frac{2}{3}}i \right) (1 + \sqrt{2}i);$$

$$е) i\sqrt{2+\sqrt{3}} \left(\frac{1}{\sqrt{2}} - \frac{\sqrt{3}}{\sqrt{2}}i \right);$$

$$ж) \frac{(2+5i)^2(3-i)}{(3+i)^2};$$

$$з) \frac{(1+2i)^2(1-2i)^2}{(2+i)^4 + (2-i)^4};$$

$$i^{127};$$

$$i^{218};$$

$$i^{736}.$$

2. Знайдіть дійсні числа « x » та « y », такі що виконуються рівності:

$$а) \frac{2i}{x} - 4i + 4 = 3i - \frac{7}{x} + 2y;$$

$$б) (1+i)x + (1-i)y = 3-i;$$

$$в) (2+3i)x + (2-3i)(x+y) = 7-8i.$$

3. а) Два комплексних числа називаються спряженими, якщо вони відрізняються знаком уявної частини. Якщо $z = a + bi$, то $\bar{z} = a - bi$, де $\bar{z}$ — позначення комплексного числа. Доведіть, що якщо сума і добуток двох комплексних чисел є дійсне число, то ці числа взаємно спряжені.

б) При яких дійсних « x » і « y » комплексні числа $5 + ixy$, $x + y + 4i$ будуть взаємно спряжені?

в) Знайдіть комплексне число, що дорівнює квадрату спряженого з ним числа.

4. Обчисліть вирази:

$$а) \frac{3+2i}{7-2i};$$

$$\frac{3+i}{3-i} + \frac{3-i}{3+i};$$

$$\left(\frac{1-2i}{1+2i} \right)^3;$$

$$\frac{\sqrt{3}-i}{\sqrt{3}-3i};$$

$$б) \frac{-\sqrt{3}+i\sqrt{3}}{1-i};$$

$$\frac{b\sqrt{2}}{\sqrt{2}+bi};$$

$$\frac{a\sqrt{b}+b\sqrt{ai}}{b\sqrt{a}-a\sqrt{bi}};$$

$$в) \left(\frac{1-i\sqrt{2}}{2} \right)^2; \left(\frac{2}{\sqrt{2}+i} \right)^2; i+i^2+i^3+i^4;$$

$$г) \frac{(1+i)(1+i)}{(1+2i)^3}; \frac{3+i}{3-i}; \frac{2}{5(1-i)}.$$

5. Спростіть вирази:

$$а) (a+1+i)(a-1+i)(a-1-i)(a+1-i);$$

$$б) (3b+4+5i)(3b+4-5i).$$

6. Запишіть у тригонометричній формі комплексні числа:

$$а) \sqrt{3}+i; 2-2i; 6+6i; 1-i\sqrt{3}; 3+4i;$$

$$б) -3 \left(\cos \frac{\pi}{7} + i \sin \frac{\pi}{7} \right);$$

$$-3 \cos \frac{\pi}{6} - 3i \sin \frac{\pi}{6};$$

$$\sin \frac{\pi}{8} - i \cos \frac{\pi}{12}.$$

Таким чином, вивчення комплексних чисел є кінцевим елементом побудови числових систем у шкільному курсі математики. Тому учні, які будуть знайомитися з теорією комплексних чисел, мають знати мотиви введення таких чисел. Тут дуже корисним може бути також історична довідка — постановка задачі Кардано, роботи Н. Тарталья тощо [4]. Основні розділи класичного математичного аналізу набувають повної ясності та закінченості тільки при використанні комплексних чисел. Знайомство учнів з такими числами сприяє не тільки розширенню їх математичного кругозору, а й є прекрасним матеріалом для розвитку їх світогляду, здібностей, творчого мислення.

Література

1. Андронов И. К. Математика действительных и комплексных чисел. — М.: Просвещение, 1975.
2. Слєпкань З. І. Методика навчання математики. — К.: Зодіак—ЕКО, 2000.
3. Бевз Г. П. Методика викладання математики. — К.: Вища шк., 1989.
4. Методика преподавания математики в средней школе: Частная методика / Сост. В. И. Мишин. — М.: Просвещение, 1987.
5. Алгебра и математический анализ: учебник для 11 класса школ с углубленным изучением математики / Н. Я. Виленкин, О. С. Ивашев-Мусатов, С. И. Шварцбург. — М.: Просвещение, 1993.

О. Є. ВАЛЛЬЄ,

старший викладач кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ,

О. П. СВЕТНОЙ,

завідувач кафедри математики і методики її навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, канд. фізико-матем. наук, доцент.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРИРОДОЗНАВСТВА (про апробацію електронного навчального посібника)

Нова соціокультурна реальність характеризується: 1) суттєвими змінами в субординації системи цінностей, що обумовлено формуванням нового типу відносин у суспільстві, тобто потребою в новій світоглядній орієнтації; 2) новими явищами в культурі, які надають великі можливості для оптимізації реалізації прихованого потенціалу особистості; 3) суттєвим розширенням поля диференціації життєвих потреб і здібностей; 4) готовністю до діалогу між основними культурними течіями в сучасному світі; 5) зміною пріоритетів щодо джерел інформації. Саме останнє вимагає нового рівня рефлексії поняття «освіта», змісту, соціокультурних особливостей, визначення сучасного аксіологічного підґрунтя освіти, ролі та місця в суспільстві XXI століття і перспективи його розвитку. В Україні актуальність таких досліджень пов'язана, зокрема, з виходом освіти на якісно новий рівень, зумовлений змінами в суспільно-політичному житті, що дуже важливо для вирішення нагальних завдань розбудови української державності, духовного відродження нації [1–4].

Постійна невідповідність освіти щодо потреб суспільства, відсутність нових активних освітніх форм для ретрансляції інтелектуальних здобутків людства, формування нового наукового знання молоді в процесі формування особистості XXI століття потребує обґрунтування методологічних засад філософії сучасної освіти як нового рівня дослідження і розв'язання багатьох проблем людського існування, зокрема, розробки сучасних форм передачі інформації. З іншого боку, на сьогоднішній день має місце недостатня кількість, а іноді і відсутність мультимедійних, електронних учбових посібників за конкретними навчальними курсами як у школі, так і вищому учбовому закладі. Це спонукає активізувати роботу викладачів, інженерів, програмістів, дизайнерів та інших фахівців щодо створення таких джерел інформації. Тому актуальність теми, що порушена в статті, пояснюється необхідністю побудови логічно-обґрунтованого мультимедійного курсу, зокрема, для студентів філософського відділення педагогічного університету за темою «Методологічні засади природознавства».

Мета роботи полягає в створенні такого посібника. Об'єктом дослідження стали методологічні трактати давньогрецьких філософів, дидактичні принципи філософів середньовіччя, вчення про знання законів природи сучасних науковців, пізнавальні принципи фізичної науки з метою формування методологічних засад філософії сучасної освіти. Предмет дослідження пов'язаний з усвідомленням трансформації

філософських підходів до конкретної методичної концепції в учбовому процесі у вузі. Відповідно до поставленої мети, в роботі було визначено наступні завдання: а) зібрати, систематизувати і проаналізувати літературу за темою дослідження; б) викласти даний матеріал у формі навчального посібника; в) створити мультимедійний курс, який може бути використаний в учбовому процесі; провести апробацію.

Підкреслюючи значущість, плідність та теоретичну цінність досліджень в галузі ретрансляції учбової інформації, необхідно виділити ту їх особливість, яка буде зумовлювати конкретний аспект і контекст сформульованого конкретного питання. Величезні обсяги інтелектуального і культурного надбання людства оновлюються, зростають, відбувається розвиток та поглиблення фізичної науки, засвоєння методологічних засад, вивчення методів наукового пізнання. Час диктує нові підходи до передачі інформації молодому поколінню в процесі навчання, зокрема, з використанням комп'ютерних інноваційних засобів, наприклад, таких, як мультимедійні джерела.

Після розробки системи візуально-орієнтованих інформаційних фреймів (ВОІФ) за темою статті ми провели їх апробацію в учбовому процесі філософського відділення психологічного факультету Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Було поставлено мету — визначити ефективність запропонованої методики, тобто експериментально визначити місце та роль ВОІФ в процесі проведення навчальних занять зі студентами філософського відділення психологічного факультету ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. Було з'ясовано умови педагогічної роботи, що забезпечують позитивний розвиток розумового рівня студентів 2-го курсу. Визначено дослідницькі завдання: а) визначити вплив ВОІФ на зміну індивідуальних пізнавальних якостей студентів; б) визначити рівень розвитку пізнавальних якостей студентів на етапі модельного констатувального та контрольного експерименту. До проведення експерименту було залучено студентів, які побажали, щоб з ними проводилась візуально-орієнтована пізнавальна робота, спрямована на підвищення їх ерудиції. Такі студенти і склали експериментальну групу (ЕГ).

До ЕГ було записано 11 осіб 2-го курсу. Зауважимо, що хоча ми працювали з більшою кількістю студентів заочного відділення, до дипломної роботи їх матеріали не увійшли. До закінчення експерименту кількість учасників не змінилася. Більше того, за цей період

(2008/2009 н. р.) ще певна кількість студентів виявила бажання взяти участь в експерименті. Але ми «слідкували» за динамікою пізнавального стану та зміни характеристик лише означеної вище кількості студентів. Контролем слугувала група ровесників (контрольна група — КГ) за тією ж спеціальністю (кількість дорівнювала — 10 осіб). За студентами ЕГ та КГ спостерігали з початку вересня до середини квітня. Було знято наступні показники: інтегральний середній бал T_1 (у відносних одиницях), який характеризував ефективність виконання контрольних завдань у вигляді тесту (вправа чи комплекс вправ); параметр T_2 (час), який характеризував «обробку» виконання контрольних завдань (усвідомлення, правильна структура виконання вправи, комплекс вправ тощо); параметр N — кількість допущених помилок. Результати оброблялися вручну і були наведені в таблицях та графіках дипломної роботи.

Проводячи заняття, де використовувалися ВОІФ, ми визначили, які методичні прийоми будуть сприяти удосконаленню не лише знань, умінь та навичок студентів, але й впливатимуть на зміну їх інтелектуального стану. Оволодіння певними ВОІФ потребує від студентів деяких самооцінок за рахунок концентрації уваги на виконанні того чи іншого прийому, суттєвого розумового навантаження.

Під час спостереження ми приділяли увагу не лише тому, які результати мають студенти, але їх ставленню до досягнення мети. Ці моменти фіксуються при кожному повторі практичного заняття. Ми звертали особливу увагу на те, з яким бажанням студенти працюють. Студенти зосереджували увагу не лише на виконанні своїх завдань, але й мали можливість звертати увагу на дії асистента та викладача, завдяки чому вносили корективи у своє виконання.

Аналіз отриманих нами даних показав, що важливо брати до уваги вплив як позитивних, так і негативних результатів. Крім цього, неодноразове повторення невдалого (або навпаки, вдалого) результату тесту досить часто суттєво впливає на поведінку студента.

Вивчення цього питання здійснювалося за наступною схемою. ВОІФ проводили в межах однієї групи з використанням різних навчально-методичних прийомів та певною свободою вибору в процесі виконання тестових вправ. Ефективний засіб ВОІФ дозволяв компенсувати певний недолік у швидкості зрозуміння студентом інформації. Вибір засобу визначався темою, а також індивідуальними особливостями студента.

Кількісним показником був час виконання тесту-вправи (T_1), який заносився до індивідуальної анкети (саме такі студенти і склали експериментальну групу, тобто це були студенти майже однакової вікової норми, різного темпераменту, різного початкового рівня підго-

Динаміка параметра T_1
контрольної та експериментальної групи

Група	Термін проведення експерименту				Динаміка В. о.
	Початок експерименту		Кінець експерименту		
	Кількість учасників	T_1 , в. о.	Кількість учасників	T_1 , в. о.	
ЕГ	11	4,32 (0,22)	11	9,43 (0,19)	5,11
КГ	10	3,8 (0,21)	10	6,18 (0,28)	1,38

товки). Табл. 1 та рис. 1 ілюструють динаміку зміни параметра T_1 за період здійснення педагогічного експерименту на початку та наприкінці його проведення.

Як видно з представлених даних на початку педагогічного експерименту, час, який був потрібен, щоб вирішити тест, КГ та ЕГ знаходились майже на одному рівні. Наприкінці експерименту показник у ЕГ був суттєво меншим за КГ (рис. 1).

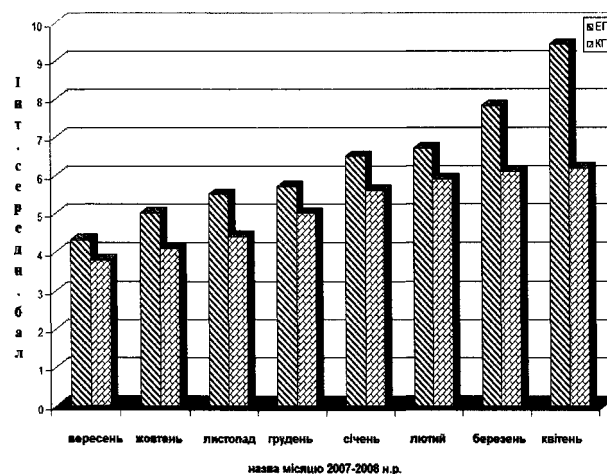

Рис. 1. Динаміка параметра T_1
протягом 2007/2008 навчального року

Використання візуальних методів навчання і виховання, коли вихователь ставить перед студентами задачу і надає їм можливість знаходити засоби її вирішення, дозволяє спиратися на раніше здобуті знання та вміння. У цьому варіанті при доборі пар доцільно використовувати об'єднання різних за початковим рівнем та швидкістю виконання. Варто змінювати складність тесту, щоб студенти могли діяти як у сприятливих, так і несприятливих умовах. Водночас необхідно встановити зв'язок між життєвим досвідом студентів та ефективністю їх знань. Тому на початку дослідження потрібно визначити ті знання та вміння, якими володіють студенти, розуміння доцільності їх застосування в умовах, що змінюються.

Проблемність у навчанні під час роботи щодо виховання пізнавальних навичок студентів кількісно ілюструється показниками T_2 (динаміку зміни цих показників показує табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка показника T_2 (час)
контрольної та експериментальної групи**

Група	Термін проведення експерименту				Динаміка Бали
	Початок експерименту		Кінець експерименту		
	Кількість учасників	T_2 , в. о.	Кількість учасників	T_2 , в. о.	
ЕГ	11	17,88 (0,4)	11	7,43 (0,19)	10,45
КГ	10	16,36 (0,37)	10	14,18 (0,28)	2,8

Як видно з представлених даних, час, який був потрібен, щоб «обробити» (усвідомити та виконати) тест з елементами методології пізнання (T_2), на початку експерименту тривав на одному рівні, чого не можна сказати стосовно даних на кінець дослідження. Для ЕГ показник перевищує аналогічну величину для КГ менше, ніж удвічі.

Далі наведемо приклади деяких слайдів, акцентуючи увагу на сутності їх використання. Так, слайд «Народження нової методології. Квантово-хвильовий дуалізм» дозволяє діяти відповідно до індивідуальних особливостей студентів при виборі різноманітних фрагментів. Тут можна звернути увагу студентів на: а) труднощі теорії Нільса Бора; б) пояснення правил квантування; в) експериментальне підтвердження гіпотези Луї де Бройля; д) співвідношення Гейзенберга тощо.

Робота зі слайдами деякою мірою дозволяє визначити, наскільки спеціально створена обстановка вирішує головну задачу насичення інформацією: «...привчитися за допомогою мінімальних зусиль, за можливо найменший відрізок часу свідомо зробити найбільшу інтелектуальну роботу, або діяти ефективно, енергійно».

Ця тема може бути розглянута ще в одному напрямку. Коментар до наведених у переліку питань викликає в деяких студентів невпевненість, скутість у зв'язку з тим, що вони вперше про це чують. Діючи в складі групи, деякі студенти під час дискусії відчують острах показати погані результати. Нав'язлива відповідальність за свої дії спричиняє надмірні психологічні порушення. Для цього варто вивчити: чи однаково почувають себе такі студенти в групі під час ілюстрації слайдів? Тому було важливо знайти найбільш вдалу методику викладання матеріалу для цих студентів. А за умов використання відеофрагментів й слайдів виникає впевненість у діях.

Отже, описана експериментальна робота допоможе виявити мікроклімат найбільш сприятливий для участі студентів у семінарах з елементами науково-пізнавальної творчості.

Теоретична значущість роботи спрямована на створення конкретної інформаційної бази даних для викладачів, які забезпечують учбовий курс «Методологічні основи природознавства». Останній адресовано студентам філософського відділення педагогічного вузу, а та-

кож старшокласникам, що вивчають фізику поглиблено.

Практична значущість забезпечується електронною версією навчального посібника з цієї теми, а також сукупністю відеофрагментів і слайдів, які додаються.

Таким чином, матеріали проведеного дослідження допоможуть правильно зорієнтуватися в складній структурі взаємозв'язків між окремими ланками процесу наукового пізнання як в цілому, так і в конкретних дослідженнях, і це також має практичну значущість щодо результатів дослідження.

Література

1. Степин В. С., Горохов В. Г., Розов М. А. Философия науки и техники. — М, 1996. — 400 с.
2. Степин В. С. Наука и культура // Вопросы философии. — 1998. — № 10. — С. 3–38.
3. Зинченко В. П. Наука — неотъемлемая часть культуры? Круглый стол «Вопросов философии» // Вопросы философии. — 1990. — № 1. — С. 33–55.
4. Розеншток-Хюсси О. Прощание с Декартом // Вопросы философии. — 1997. — № 8. — С. 141–145.
5. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники. — М.: Наука, 2006. — 358 с.

Анотація

Стаття присвячена опису використання візуальних методів навчання і виховання, коли викладач ставить перед студентами задачу і надає їм можливість знаходити засоби її вирішення. Це дозволяє спиратися на раніше придбані знання та вміння.

Ключові слова: візуалізація, слайди, навчання, структура, творчість.

Аннотация

Статья посвящена описанию использования визуальных методов обучения и воспитания, когда преподаватель ставит перед студентами задачу и предоставляет им возможность находить способы ее решения. Это позволяет опираться на ранее приобретенные знания и умения.

Ключевые слова: визуализация, слайды, обучение, структура, творчество.

В. В. КОВАЛЬЧУК,

канд. фіз.-мат. наук, доцент ПДПУ ім. К. Д. Ушинського,

М. О. ЦАРЕНКО,

канд. техн. наук, доцент ПДПУ ім. К. Д. Ушинського,

О. О. ІЛЯШЕНКО,

студент V курсу ІФМ ПДПУ ім. К. Д. Ушинського,

В. М. КОЛЕСНІЧЕНКО,

вчитель фізики Великодолинської ЗОШ № 2.

НАНОМЕТРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ: ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Не викликає сумніву той факт, що не існувало до тепер епохи, коли б фахівці, що стоять на передньому рубежі розвитку новітніх сучасних технологій, не вражали б сучасників своєю абстрактною мовою. Так, ще за часів становлення квантової теорії (перша половина двадцятих років ХХ ст.), сучасна наука здійнялася на такі терени, що велика кількість спеціалістів вже не в змозі швидко і досконало розібратися у фахових роботах, навіть за своєю спеціалізацією. З іншого боку, має місце і той факт, що проведення вимірювань реалізує одна група фахівців — інженери, технологи (тобто виробничники, або ж експериментатори-науковці), а обмірковування отриманих результатів — це предмет дослідження інших експертів, яких класифікують нині як теоретиків. Особливо яскраво цей факт ілюструють результати розвитку сучасних нанометрових технологій [1; 2], інформацію про які має отримати активна (тобто високо мотивована до навчання) частина суспільства: старшокласники, студентський колектив і, навіть, зрілі фахівці. Отже, розробка доступного інформативного блоку щодо висвітлення основних концепцій і принципів, на яких базується сучасна нано- і оптоелектроніка, мезомеханіка і спінотроніка та ін. — це актуальна науково-методична і педагогічна задача. Вирішення цієї задачі має відбуватися шляхом поступового формування нових знань, а згодом умінь і навичок володіння цими знаннями [3]. Наслідком вирішення цієї проблеми є добре підготовлений сучасний фахівець, який мав би поєднувати в собі широку ерудицію і глибокі знання за фахом.

Виходячи з цього, мета авторів статті — запропонувати основні принципи і основні концепції, що можуть бути використані при розробці конкретного інформативного блоку, зміст і універсальність якого мають бути доведені його користувачами (старшокласники, студенти, фахівці). Задля досягнення цієї мети в статті поставлено задачу — пояснити внутрішню суть різних сучасних досягнень в області нанотехнологій, а конкретніше — наноелектроніки. Згідно з метою статті сформульовано предмет і об'єкт дослідження. Предмет дослідження складають результати нанотехнологічного прогресу та методи їх висвітлення в освітянському аспекті. Об'єктом дослідження став саме педагогічний процес.

Слід зауважити, що результати експериментів, які наведені в цій статті, фахово представлені у бібліографії, на яку автор посилається [4–12]. Оскільки в кожному конкретному випадку найкраще висвітлення часто можна знайти лише в конкретній науковій статті чи монографії, де надаються приклади використання нового методу або нової техно-

логії, автор зробив спробу в науково-популярному стилі висвітлити основні тенденції розвитку найактуальнішого (у певному сенсі революційного) наукового напрямку сучасної квантової електроніки — наноелектроніки [4–6].

Висвітлення основних концепцій, законів та понять сучасної нанофізики, завдяки її чіткої та ієрархічної будови, у цьому сенсі викликає особливі труднощі. Більш абстрактні розділи теорії та методи розрахунків виглядають досить безглуздими та незрозумілими до тих пір, доки не осмислені та не освоєні попередні стадії. Нові загальні положення практично не замінюють попередні емпіричні закономірності та наближення, тобто не існує прямого шляху одразу до верхівки «піраміди». Навіть такий наочний образ процесу пізнання, як перебирання руками та ногами в процесі плавного та послідовного підйому вгору — є невдалим. Скоріш за все, сучасна квантова теорія нагадує «зіккурат» — фараонівську піраміду з щаблями з неймовірно високими та крутими уступами, які обов'язково необхідно здолати, щоб вільно рухатися до наступного плато абстракції. Розумовий скачок угору для кожного з виникаючих бар'єрів потребує таких самих зусиль, як, наприклад, оволодіння диференціальним численням або евклідовим методом у геометрії.

Але навіть тоді, коли студент закінчив свою освіту і став активно діючим науковцем, викладачем, інженером — в літературі він стикається з безліччю таємничих абстрактних символів та понять. Наприклад, оператори поля, діаграми, пропагатори, функції Гріна, локалізовані орбіталі та інше, тобто ще з одним (і не останнім) бар'єром невідомого. Хоча означені цими термінами ідеї не завжди тісно пов'язані між собою математично, використання їх у багатьох різних областях науки веде до того, що цей наступний щабель видається більш крутим та більш високим за ті, що вже здолано. Тому не дивно, що фізики, які не є спеціалістами у математичній теорії, відмовляються від нового «сходження», незважаючи на очевидну цінність того, що вони вже здатні миттєво роздивитися нове зерно у хмарах невідомого.

Активно працюючому науковцю добре відомо, що з маси мілких дрібниць досить важко «витагнути» ключові принципіві положення. Тим більше, що сучасні інформаційні технології, особливо Internet, здібні «втопити» у своєму вирі науковця-новачка. Наприклад, торкаючись означеного предмета, технологія виробництва сучасних інтегральних мікросхем (ІМ) ґрунтовно викладається у вузі в спеціалізованому контексті проблем технології виробництва пристроїв електронної галузі. Але принципова ідея нашого підходу полягає в то-

му, що тенденції інтегральності побудови сучасних мікроелектронних пристроїв [1] будуть ефективно використані технологіями на шляху подальшої мініатюризації приладів. Все інше — не більш ніж деталі, які не складно вирішити для кожної конкретної проблеми.

Закономірності розвитку сучасної мікроелектроніки свідчать про наближення мінімальних розмірів приладів електронної техніки до масштабу нанометрових структур [4]. Нові специфічні функціональні можливості електронних приладів, що визначаються нанорозмірністю об'єктів, стають вже очікуваними й навіть реальними у поточному розвитку індустріального виробництва [5].

Мікроелектроніка поступово перетворюється на наноелектроніку або, за визначенням А. Сібауха (Seabaugh A.) та М. Мацумбера (Mazumder P.) [5], на молекулярну електроніку (МОЕ). Саме МОЕ стане ключовою технологією ХХІ століття. Визнання заслуг піонерів нанорозмірної фізики, таких як професор Жорес Іванович Алферов (ЛФТІ ім. А. Ф. Іофе, Росія), професор Герберт Кромер (Herbert Kroemer, ун-т Санта Барбара, Каліфорнія, США) та доктор Джек Кілбі (Jack S. Kilby, ун-т Техас, США), Нобелівським Комітетом з фізики за 2000 рік красномовно свідчить про це [7].

У мікроелектронних приладах основними складовими елементами виступають метал, діелектрик (оксид напівпровідника) та напівпровідник — так звані МДН структури [3; 6]. З напівпровідникових матеріалів часто використовують германій (Ge), арсенід галію (GaAs) та багато інших моно- та гетероатомних структур. Але кремній (Si, silicon) є основним об'єктом мікроелектроніки [4]. Навіть оксид (тобто діелектрик) — це плівка окислу кремнію, яку отримують шляхом обробки поверхневого шару напівпровідника в кисневому середовищі. Тому замість скорочення МДН часто використовують абревіатуру — МОН. Це означає, що така ІМ має трьохшарову структуру типу метал (М), окисел (О), напівпровідник (Н). Схематично, елементарний елемент кожної мікросхеми можна уявити собі так, як це зображено на рис. 1.

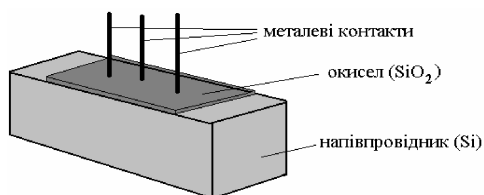

Рис. 1. Схематичне зображення МОН-структури, що використовується в мікроелектроніці

Si-процесорами укомплектовані практично всі сучасні прилади: від авто до пральної машини. Сьогодні кремній стоїть в центрі сучасної електронної індустрії. Про це свідчить той

факт, що світовий товарообіг цього матеріалу складає понад 100 млрд. доларів на рік, маючи щорічну зростаючу тенденцію [5]. Підкреслимо, що одна з передових «електронних» держав світу Японія у 1992 році терміном на 10 років започаткувала спеціальний міжнародний проект під назвою «Атомна технологія» (загальний обсяг фінансування складає 250 млн доларів США [4]), де ключовими визначено питання: 1) селективне дослідження атомних поверхневих шарів кремнію Si(111) 7×7 за допомогою скануючої електронної мікроскопії [7]; 2) розробка спеціальної технологічної методики «селекції» за геометричними розмірами атомних кластерних сполук кремнію (Si-АКС) (визначення таких структур наведено в багатьох публікаціях, наприклад, [8]); 3) селективне епітаксіальне нарощування нанометрових Si-кластерів з використанням тонких оксидних вікон з розмірами у 0,3 нм тощо [9]. Тому не є дивним, що результати пошуку новітньої інформації відносно властивостей кремнію стають у нагоді при визначенні нових сфер його застосування.

Зауважимо, що понад 5000 технічних і наукових статей, які тим чи іншим чином торкаються питань означеної «кремнійової» проблематики, публікуються щорічно. Але все ж таки цієї інформації недостатньо. Це пов'язано з тим, що, по-перше, більшість досліджень підпорядкована визначенню властивостей об'ємного матеріалу, тобто таких об'єктів, що мають відносно великі геометричні розміри (до мікронів).

При переході від макро- до мікрометрової шкали властивості матеріалу змінюються несуттєво. Фізика кремнію у мікронному діапазоні аналогічна до макроскопічної фізики (тобто фізики безпосереднього спостереження за об'єктом). Удосконалення технології виготовлення МОН-структур пов'язують зі зменшенням їх геометричних розмірів. Змінюючи геометричні розміри системи до нанометрового діапазону довжини «в гру» вступають тунельні ефекти, не враховувати які вже неможливо. Тунелювання носіїв струму — прерогатива квантової теорії [10]. І саме тунельні ефекти будуть визначати фізику резисторів, транзисторів, діодів недалекого майбутнього. З іншого боку, один з головних аспектів МОЕ полягає в тому, що управління функціональними можливостями електронних приладів такого класу будуть здійснювати молекули. Оцінюючи перспективи розвитку сучасної технологічної бази суспільства, а також експериментальної та теоретичної фізики, слід зазначити, що остаточно МОЕ може повністю сформуватися в першій половині ХХІ століття. Рис. 2 схематично ілюструє ймовірний часопис перебігу подій щодо розвитку МОЕ та нанорозмірних технологій (НТ) [1].

Завдяки малому геометричному розміру, фізико-хімічні характеристики АКС [8; 9], суттєво відрізняються від властивостей макроскопічної речовини [1]. Тому АКС досліджуються

Рис. 2. Ймовірний часопис у розвитку електронних технологій

за допомогою сучасних експериментальних методик, а саме: фотофрагментації, мас-спектрометрії, фотоемісійної спектроскопії [3; 10–12]. Зростають можливості техніки лазерного розпилювання поверхні речовини, що також стає в нагоді при з'ясуванні механізмів утворення АКС. Додатково до попередніх методик досить ефективними є експерименти за участю фотохімічних реакцій, а також дослідження з використанням раманівської спектроскопії. Особливо слід відзначити інтенсивність застосування такого перспективного методу, яким є ультрависока вакуумна тунельна мікроскопія (УВВ ТМ) [5].

Науковцями за допомогою скануючої УВВ ТМ отримано мікрофотографії, на яких чітко визначалася певна геометрична структура Si-НЧ (рис. 3). Такі НЧ мали геометрію подібну до сфери діаметром $\approx 9\text{--}12$ нм. Як ілюструє рис. 4, Si-НЧ включають два необхідних компоненти мікросхеми: окисел та напівпровідник. Не викликає труднощів уявити собі, яким чином ці результати можуть бути використані для побудови мікросхеми, геометричні розміри якої будуть складати десятки й, навіть, одиниці нанометрів.

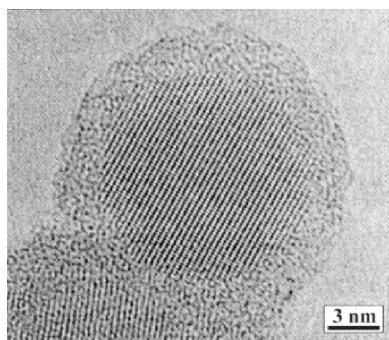

Рис. 3. Електроннограма нанометрових частинок кремнію [12]

Якщо знедавна комп'ютер фізики використовували лише для чисельної обробки запропонованої теорії, наприклад, побудови графіків

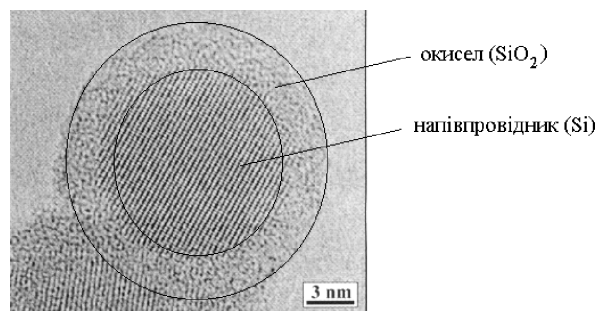

Рис. 4. Схематична ілюстрація основних складових нанометрової частинки кремнію

або чисельного вирішення диференціальних рівнянь, то зараз ЕОМ здібна збудувати власну теорію, провести її апробацію. Бурхливий розвиток МОЕ стає в нагоді щодо зменшення власне апаратної частини ЕОМ. Мініатюризація сучасного персонального комп'ютера навіть до мікронних розмірів, а сучасних ІМ — до розмірів у тисячі разів менших за волосинку — це реалії завтрашнього дня.

Таким чином, саме перебіг вищезазначених технологічних досягнень звертає на себе увагу не лише фахівців, але й тих людей, які далекі від сучасної наноелектроніки. А саме: психологів, які займаються проблемами розбудови моделей штучного інтелекту; лікарів, біохіміків, біофізиків, тобто тих, хто здійснює імплантацію штучних внутрішніх людських органів; викладачів — людей, які за фахом повинні тримати руку на пульсі розвитку науки. Між іншим, ця проблема турбує також політиків і бізнесменів. Тут доречно нагадати, що одразу після теоретичних розробок процесів поділу та синтезу радіоактивного ядра, першою ж практичною реалізацією стала атомна та водородна бомба, а лише потім були побудовані атомні електростанції.

Математичні модельні експерименти в теоретичній квантовій теорії твердого тіла проводяться протягом останніх 25 років ХХ століття, і вже ясно, що саме за ними майбутнє. Вони значно розширюють можливості технологів, доповнюючи, а іноді, замінюючи фізичні, досить коштовні експерименти. До того ж моделювання реальних нанометрових (кластерних, молекулярних) систем просто викликає цікавість як тих, хто їх здійснює, так і тих, хто використовує їх результати. Але потрібна колосальна інженерно-технологічна робота для перевірки багатьох модельних результатів та конкретної їх реалізації у виробництві.

Література

1. Tanaka K. Nanotechnology towards the 21st Century // Thin Sol. Films. — 2007. — Vol. 341. — P. 120–125.
2. Мильвидский М. Г. Полупроводниковые материалы в современной электронике. — М.: Наука, 2006. — 145 с.
3. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. — К.: Слово, 2009. — 239 с.

4. Ковальчук В. В. Кластерная модификация полупроводниковых гетероструктур. — К.: Хай-Тек Пресс, 2007. — 304 с.

5. Hersam M. C., Guisinger N. P., Lydrng J. W. Silicon-based molecular nanotechnology // Nanotechnology. — 2008. — Vol. 11. — P. 70–76.

6. Seabaugh A. C., Mazumder P. Scanning the issue // Proc. IEEE. — 2007. — Vol. 87. — P. 535–545.

7. Press release on the Royal Swedish Academy of Sciences and Norwegian Nobel Institute. Drammensveien 19, N-0255 Oslo, Norway. — 2000.

8. Reed M. A. Molecular-scale electronics // Proc. IEEE. — 1999. — Vol. 87. — P. 652–663.

9. Smith N. V. Inverse photoemission // Rep. Progr. Phys. — 1998. — Vol. 51. — P. 883–921.

10. Лазнева Э. Ф., Федоров И. Н. Испарение с поверхности кремния при лазерном возбуждении // Письма в ЖТФ. — 2001. — Т. 14, № 6. — С. 537–540.

11. Size distributions of clusters on photoluminescence from ensembles of Si-clusters / V. V. Kovalchuk, O. V. Afanas'eva, O. I. Leshchenko, O. O. Leshchenko // Photoelectronics. — 2009. — N 19. — P. 22–25.

12. Raman spectra of size-selected silicon clusters and comparison with calculated structures / E. C. Honea, A. Ogura, C. A. Murray, K. Raghavachari, W. Sprenger, M. Jarrold, W. L. Brown // Nature. — 1993. — Vol. 366. — P. 42–44.

Анотація

Запропонована стаття являє собою спробу найпростішим чином пояснити суть різних сучасних досягнень в області нанометрової фізики, а конкретніше — квантової електроніки. Питання, розглянуті в роботі, частково описані в багатьох інших наукових статтях та монографіях (головним чином англомовних). Про це свідчить велика кількість літературних джерел, на які автори посилаються в роботі. Але дана робота є науково-популярною й висвітлює тенденції розвитку найактуальнішого, у певному сенсі «революційного» наукового напрямку сучасної науки.

Аннотация

Предложенная статья представляет собой попытку простейшим образом объяснить суть различных современных достижений в области нанометровой физики, а конкретно — квантовой электроники. Вопросы, рассмотренные в работе, частично описаны во многих других научных статьях и монографиях (главным образом англоязычных). Об этом свидетельствует большое количество литературных источников, на которые авторы ссылаются в работе. Но данная работа является научно-популярной и освещает тенденции развития самого актуального, в определенном смысле «революционного» научного направления современной науки.

Resumé

In framework the elementary image the articles is attempt to explain various modern achievement in area of the nanodimensional physics, and quantum electronics as concrete. Questions considered in the article partially described in many other scientific publications and monographs (mainly English). The plenty of the references testifies to it, on which authors refer in this work. But the given article is popular scientific and covers the tendencies of development most urgent, in the certain sense of a «revolutionary» scientific direction to modern science.

Б. Ч. БЕРДИЄВ,

заступник директора Одеського коледжу стандартизації, метрології та сертифікації Одеського інституту вимірювальної техніки, вчитель вищої категорії, методист,

Т. І. ПИСАРОГЛО,

студентка 4-го курсу Одеського інституту вимірювальної техніки.

УРОК МАТЕМАТИКИ В КЛАСІ ПРИРОДНИЧОГО ПРОФІЛЮ

Тема уроку. Логарифмічні рівняння

Цілі уроку:

— узагальнити і систематизувати знання учнів за темою «Вирішення логарифмічних рівнянь»;

— показати на прикладах можливість застосування вивченого матеріалу в житті людини;

— виявити ступінь засвоєння вивченого матеріалу;

— підвести підсумок проектної діяльності учнів.

Тип уроку: узагальнення і систематизація (метод проектів) знань.

Узагальнення — це, напевно, найпростіший і найочевидніший шлях розширення математичних знань.

В. Сайер

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань і перевірка домашнього завдання

1. Які рівняння вважають простими логарифмічними?

Відповідь.

Просте логарифмічне рівняння — це рівняння вигляду $\log_a x = b$, де $a > 0$ і $a \neq 1$.

2. Серед записаних рівнянь назвіть логарифмічні:

$$5^{2x+3} = 25$$

$$\log_2(x-1) = -1$$

$$7x = 12 - x$$

$$\log_x(7x-12) = 2$$

$$x^6 - 5x^3 + 6 = 0$$

$$\log_3^2 x - 6\log_3 x + 5 = 0$$

$$\sin\left(x - \frac{\pi}{4}\right) = -1$$

$$\lg x = \frac{5}{8x+1}$$

3. При вирішенні показових рівнянь використовується основна логарифмічна тотожність та властивості логарифмів, які ми зараз і повторимо. Продовжити запис:

$a^{\log_a b} = b$	$\pi^{\log_\pi 7} = 7$
$\log_a xy = \log_a x + \log_a y$	$\log_6 9 + \log_6 4 = \log_6 36 = 2$

$\log_a \frac{x}{y} = \log_a x - \log_a y$	$\log_5 250 - \log_5 2 = \log_5 \frac{250}{2} = \log_5 125 = 3$
$\log_a b^n = n \log_a b$	$\log_9 9^{\frac{3}{2}} = \frac{3}{2} \log_9 9 = \frac{3}{2}$

Формула переходу

$\log_a b = \frac{1}{\log_b a}$	$\log_{1000} 10 =$
$\log_a b = \frac{\log_a b}{n}$	$\log_7 5 =$
$\log_1 b = -\log_a b$	$\log_{\frac{1}{11}} 26 =$

4. Вдома ви повинні були вирішити завдання творчого характеру.

Заповніть пропуск в таблиці:

$x^2 - x$	<input type="text" value="2"/>	
$0,125^x$	<input type="text" value="8"/>	
$\log_x 9$	<input type="text" value="2"/>	

II. Вивчення можливого застосування логарифмічних рівнянь в житті людини

Проектна діяльність учнів

Сьогодні на уроці ми підведемо підсумок проектної діяльності учнів нашого класу. Для роботи були сформовані групи. Кожна група працювала над своєю проблемою в рамках теми «Логарифмічні рівняння». Перший проєкт, над яким працювали учні, — «Процеси, які описуються за допомогою логарифмічних функцій».

Група 1. Тема проєкту «Процеси, які описуються за допомогою логарифмічних функцій». За допомогою логарифмів описуються наступні процеси:

1. *Формула Ціолковського (учень № 1).*

Це формула, що зв'язує швидкість ракети v з її масою m :

$v = v_r \ln \frac{m_0}{m}$, де v_r — швидкість газів, що вилітають, m_0 — стартова маса ракети. Швидкість витікання газу при згоранні палива v_r невелика (в даний час вона менше або дорівнює 2 км/с).

Логарифм росте дуже повільно і для того, щоб досягти першої космічної швидкості, необ-

хідно зробити великим відношення $\frac{m_0}{m}$, тобто майже всю стартову масу віддати під паливо.

2. *Коефіцієнт звукоізоляції стін (учень № 2).*

Коефіцієнт звукоізоляції стін змінюється за формулою: $D = A \lg \frac{p_0}{p}$, де p_0 — тиск звуку до

поглинання, p — тиск звуку, що пройшов через стіну, A — деяка константа, яка в розрахунках приймається рівною 20 дБ. Якщо коефіцієнт звукоізоляції D дорівнює, наприклад,

20 дБ, то це означає, що $\lg \frac{p_0}{p} = 1$ і $p_0 = 10p$,

тобто стіна знижує тиск звуку в 10 разів (таку звукоізоляцію мають дерев'яні двері).

Група 2. Тема проєкту «Прикладні задачі».

1. *Логарифми в музиці (учень № 3).*

Музиканти рідко захоплюються математикою, більшість з повагою ставляться до цієї науки, але вважають за краще триматися від неї подалі. Однак музиканти стикаються з математикою набагато частіше, ніж самі підозрюють, причому з такими складними речами, як логарифми. Музикант, граючи на клавішах рояля, власне кажучи, грає на логарифмах. І дійсно, так звані «сходінки» темперованої хроматичної гами не розставлені на рівних відстанях ні по відношенню до чисел коливання, ні по відношенню до довжини хвиль відповідних звуків, а є логарифмами цих величин, причому основа логарифмів дорівнює 2.

Припустимо, що нота «do» найнижчої октави, називатимемо її нульовою октавою, визначена n коливаннями в секунду. Тоді «do» першої октави робитиме в секунду $2n$ коливань, а m -й октави — $n \cdot 2^m$ коливань і так далі. Позначимо всі ноти хроматичної гами рояля номерами p , приймаючи основний тон «do» кожної октави за нульовий. Тоді, наприклад, тон «sol» буде 7-м, «la» буде 9-м і т. д.; 12-й тон буде знову «do», тільки октавою вище. Оскільки в темперованій хроматичній гамі кожен подальший тон має в $\sqrt[12]{2}$ разів більше число коливань, ніж попередній, то число коливань тону можна виразити формулою $Npm = n \cdot 2^m (\sqrt[12]{2})^p$.

Логарифмуючи цю формулу, отримуємо:

$$\lg Npm = \lg n + m \lg 2 + p \frac{\lg 2}{12}$$

$$\lg Npm = \lg n + \left(m + \frac{p}{12} \right) \lg 2.$$

Приймаючи число коливань найнижчого «do» за одиницю ($n = 1$) і переводячи всі логарифми до основи, рівної 2 (або просто приймаючи $\lg 2 = 1$), отримуємо:

$$\lg Npm = m + \frac{p}{12}.$$

Звідси видно, що номери клавіш рояля є логарифмами чисел коливань відповідних звуків. Номер октави є характеристикою, а номер звуку в даній октаві — мантисою цього логарифма.

2. *Завдання про лампочки (учень № 4).*

Причина того, що наповнені газом (часто їх неправильно називають «півватними») лампочки дають більше яскравого світла, ніж пустотні з металевою ниткою з такого ж матеріа-

лу, криється в різній температурі нитки каління. За правилом, встановленим у фізиці, загальна кількість світла, що випускається при білому калінні, росте пропорційно 12-му ступеню абсолютної температури. Знаючи це, обчислимо, в скільки разів «півватна» лампа, температура нитки каління якої 2500° абсолютної шкали, випускає більше світла, ніж пустотна з ниткою каління до 2200° .

Рішення.

Позначивши шукане відношення через x , маємо рівняння

$$x = \left(\frac{2500}{2200}\right)^{12} = \left(\frac{25}{22}\right)^{12},$$

звідки $\lg x = 12 \cdot (\lg 25 - \lg 22)$, $x = 4,6$.

Зробимо ще розрахунок: яке підвищення абсолютної температури (у відсотках) необхідно для подвоєння яскравості лампочки.

Рішення.

Складемо рівняння

$$\left(1 + \frac{x}{100}\right)^{12} = 2,$$

звідки

$$\lg\left(1 + \frac{x}{100}\right) = \frac{\lg 2}{12}, \quad x = 6\%.$$

Нарешті, третє обчислення: наскільки (у відсотках) зросте яскравість лампочки, якщо температура її нитки підніметься на 1%?

Рішення.

Виконуючи за допомогою логарифмів обчислення $x = 1,01^{12}$, знаходимо $x = 1,13$. Яскравість зростає на 13%.

Виконавши обчислення для підвищення температури на 2%, знайдемо збільшення яскравості на 27%, при підвищенні температури на 3% — збільшення яскравості на 43%.

Звідси зрозуміло, чому в техніці виготовлення електролампочок так піклуються про підвищення температури нитки каління, пильнують кожний зайвий градус.

Група 3. Тема проекту «Основні способи вирішення логарифмічних рівнянь».

(учень № 5) Наша група узагальнила методи вирішення логарифмічних рівнянь. Отримані дані занесли в таблицю. Спробуйте вирішити рівняння вдома.

Способи вирішення логарифмічних рівнянь	Приклади
1. Використання визначення логарифма і його властивостей.	$\log_2(x^2 - 9x) = -8$
2. Використання властивостей логарифмічних функцій (потенціювання).	$\log_3(x^2 - 4x + 5) = \log_3(7 - 3x)$
3. Заміна змінної.	$\log_2^2 x - 3\log_2 x - 4 = 0$
4. Введення змінної з використанням властивостей логарифма:	
а) приведення до однієї основи $\log_a b = \frac{\log_c b}{\log_c a}$,	$\frac{1 + 2\log_9 2}{\log_9 x} - 1 = 2\log_x 3 - \log_9(12 - x)$;
б) перенесення в показники відповідно до властивості $a \log_b f(x) = \log_b f^a(x)$, ($b > 0$; $b \neq 1$; $f(x) > 0$);	$2\lg \sqrt[3]{5^{2x-8}} - \lg 25 = 0$
в) введення під логарифм всіх членів рівняння, що не стоять під знаком логарифма, відповідно до правила $f(x) = \log_a a^{f(x)}$, ($a > 0$; $a \neq 1$; $f(x) \neq 0$).	$\log_5 8 + 2 - x = \log_5(3^x - 5^{2-x})$
5. Графічний.	$\log_3 x = 0,5x - 0,5$
6. Метод логарифмування.	$x^{\sqrt{x}} = (\sqrt{x})^x$; $x^{\log_2 x + 2} = 8$

Група 4. Тема проекту «Підготовка до зовнішнього незалежного тестування з математики».

(учень № 6) Для того, щоб успішно пройти зовнішнє незалежне оцінювання, необхідно вміти вирішувати логарифмічні рівняння. Ми знайшли такі рівняння у збірнику за редакцією А. Р. Гальперіна і О. Я. Міхеєва і зараз пропонуємо Вам разом з нами вирішити рівняння

$$|1 - \log_{\frac{1}{6}} x| + 2 = |3 - \log_{\frac{1}{6}} x|.$$

Рішення.

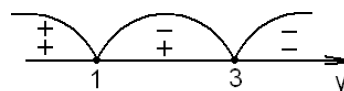
ОДЗ: $x > 0$.

Хай $y = \log_{\frac{1}{6}} x$, тоді отримаємо

$$|1 - y| + 2 = |3 - y|$$

$$1) \begin{cases} 1 - y = 0 & 3 - y = 0 \\ y = 1 & y = 3 \end{cases}$$

2)

а) Якщо $y < 0$, то

$$\begin{cases} 1 - y + 2 = 3 - y \\ y \cdot 0 = 0 \end{cases}$$

y — будь-яке число.

Отже, $y \in (-\infty; 1)$.

б) Якщо $1 \leq y < 3$, то

$$\begin{aligned}y - 1 + 2 &= 3 - y \\2y &= 2 \\y &= 1\end{aligned}$$

$y = 1$ — вирішення рівняння.

в) Якщо $y \geq 3$, то

$$\begin{aligned}-1 + y + 2 &= -3 + y \\y \cdot 0 &= -4\end{aligned}$$

Немає рішення.

Отже, $y \leq 1$. Переходимо до змінної x :

$$\log_{\frac{1}{6}} x \leq 1$$

$$\begin{cases}x \geq \frac{1}{6} \\x > 0\end{cases}$$

$$x \geq \frac{1}{6}$$

Відповідь: $\left[\frac{1}{6}; \infty\right)$.

Група 5. Тема «Помилки, що допускаються при вирішенні логарифмічних рівнянь».

(учень № 7) Проаналізувавши роботи учнів, наша група знайшла помилки, які найчастіше допускаються при вирішенні логарифмічних рівнянь. Зараз ми пропонуємо знайти помилки, які були допущені при вирішенні наступних рівнянь.

1) $\log_3 \cos x = 1$
 $\cos x = 3$

$$x = \pm \arccos 3 + 2\pi k, k \in Z.$$

Відповідь: $x = \pm \arccos 3 + 2\pi k, k \in Z$.

Правильне рішення: $\cos x = 3$ — не має рішення, оскільки $|\cos x| \leq 1, x \in R$.

2) $\log_5 x^2 = 2$
 $x^2 = 25$
 $x = 5$.

Відповідь: $x = 5$.

Правильне рішення: $x^2 = 25, x = \pm 5$.

Відповідь: $x = \pm 5$.

3) $\log_2 x + \log_4(x - 2) = 3$
 $\log_2(x^2 - 2x) = \log_2 8$
 $x^2 - 2x - 8 = 0$
 $x = -2$ або $x = 4$.

Відповідь: $-2; 4$.

Правильне рішення:

Перевірка:

1. Якщо $x = -2$, то

$\log_2(-2) + \log_4(-2 - 2) = 3$ — вираз не має сенсу.

$x = -2$ — не є коренем рівняння.

2. Якщо $x = 4$, то

$$\log_2 4 + \log_4(4 - 2) = 3$$

$x = 4$ — корінь рівняння.

4) $\log_5 |x - 3| = 3$
 $|x - 3| = 125$
 $x - 3 = 125$
 $x = 128$.

Відповідь: 128.

Правильне рішення:

$$\begin{aligned}|x - 3| &= 125 \\x - 3 &= 125 \quad \text{або} \quad x - 3 = -125 \\x &= 128 \quad \quad \quad x = -122\end{aligned}$$

Відповідь: $-122; 128$.

5) $\frac{5\lg x - 5}{\lg x - 1} = \lg x + 2$.

Хай $y = \lg x$, тоді

$$\frac{5y - 5}{y - 1} = y + 2$$

$$y^2 - 4y + 3 = 0$$

$$y = 1 \text{ або } y = 3.$$

Повертаємося до змінної x :

а) $\lg x = 1$ б) $\lg x = 3$
 $x = 10;$ $x = 1000.$

Відповідь: 10; 1000.

Правильне рішення:

1. Якщо $x = 10$, то

$$\frac{5\lg 10 - 5}{\lg 10 - 1} = \lg 10 + 2$$

$$\frac{5 \cdot 1 - 5}{1 - 1} = 1 + 2.$$

Ділення на 0 невизначено, $x = 10$ — не є коренем.

2. Якщо $x = 1000$, то

$$\frac{5\lg 1000 - 5}{\lg 1000 - 1} = \lg 1000 + 2$$

$$\frac{5 \cdot 3 - 5}{3 - 1} = 3 + 2.$$

$x = 1000$ — корінь рівняння.

Відповідь: 1000.

III. Самостійна робота

Для самостійної роботи необхідно: копірка і подвійний аркуш.

Вирішити рівняння:

I варіант				II варіант					
1. $\log_6 x = 2$				(26)	1. $\log_4 x = 3$				(26)
А	Б	В	Г	Д	А	Б	В	Г	Д
-3	2	36	-4	немає рішення	64	12	5	4	інша відповідь

2. $\log_5^2 x + \log_5 x - 2 = 0$ (26)					2. $\log_4^2 x - 2\log_4 x - 3 = 0$ (26)				
А	Б	В	Г	Д	А	Б	В	Г	Д
$-5; \frac{1}{25}$	$-\frac{1}{25}; 5$	$5; 1$	$5; \frac{1}{25}$	немає рішення	$-2; -3$	$-\frac{1}{4}; 64$	$-64; -\frac{1}{4}$	$-4; \frac{1}{3}$	інша відповідь
3. $\log_3(x + 3) = \log_3(x^2 + 2x - 3)$ (36)					3. $\log_2(2x - 4) = \log_2(x^2 - 3x + 2)$ (36)				
А	Б	В	Г	Д	А	Б	В	Г	Д
$-2; 3$	$-3; 2$	-3	2	інша відповідь	$-2; 3$	$2; 3$	$-2; 3$	$-3; 2$	інша відповідь
4. $\log_{2x}(x^2 + x - 2) = 1$ (36)					4. $\log_{-2x}(2x^2 - x - 1) = 1$ (36)				
А	Б	В	Г	Д	А	Б	В	Г	Д
2	-1	$-1; 2$	$-2; 1$	інша відповідь	$-1; \frac{1}{2}$	$-\frac{1}{2}; 1$	$\frac{1}{2}$	-1	інша відповідь

А зараз здайте перший аркуш, а дублікат перевірте самостійно і поставте собі оцінку.

Перевірка.

I варіант

1) $\log_6 x = 2$
 $x = 36$

Відповідь: 36.

2) $\log_5^2 x + \log_5 x - 2 = 0$
 $\log_5 x = -2$ або $\log_5 x = 1$
 $x = \frac{1}{25}; x = 5$

Відповідь: $\frac{1}{25}; 5$.

3) $\log_3(x + 3) = \log_3(x^2 + 2x - 3)$
 $x^2 + 2x - 3 - x - 3 = 0$
 $x^2 + x - 6 = 0$
 $x = -3$ або $x = 2$.

Перевірка

а) Якщо $x = -3$, то
 $\log_3(-3 + 3) = \log_3(9 - 6 - 3)$.

Вираз не має сенсу, $x = -3$ не є коренем.

б) Якщо $x = 2$, то
 $\log_3(2 + 3) = \log_3(4 + 4 - 3)$.
 $x = 2$ — корінь рівняння.

Відповідь: 2.

4. $\log_{2x}(x^2 + x - 2) = 1$
 $x^2 + x - 2 = 2x$
 $x^2 + x - 2 = 0$
 $x = -1$ або $x = 2$.

Перевірка

а) Якщо $x = -1$, то
 $\log_{-2}(1 - 1 - 2) = 1$.

Вираз не має сенсу, $x = -1$ не є коренем.

б) Якщо $x = 2$, то
 $\log_4(4 + 2 - 2) = 1$,
 $x = 2$ — корінь рівняння.

Відповідь: 2.

II варіант

1) $\log_4 x = 3$
 $x = 64$

Відповідь: 64.

2) $\log_4^2 x - 2\log_4 x - 3 = 0$
 $\log_4 x = -1$ або $\log_4 x = 3$
 $x = \frac{1}{4}; x = 64$

Відповідь: $\frac{1}{4}; 64$.

3) $\log_2(2x - 4) = \log_2(x^2 - 3x + 2)$
 $x^2 - 5x + 6 = 0$
 $x = 2$ або $x = 3$

Перевірка

а) Якщо $x = 2$, то
 $\log_2(4 - 4) = \log_2(4 - 6 + 2)$.

Вираз не має сенсу, $x = 2$ не є коренем.

б) Якщо $x = 3$, то
 $\log_2(6 - 4) = \log_2(9 - 9 + 2)$
 $\log_2 2 = \log_2 2$

$x = 3$ — корінь рівняння.

Відповідь: 3.

4) $\log_{-2x}(2x^2 - x - 1) = 1$
 $2x^2 - x - 1 = -2x$
 $2x^2 + x - 1 = 0$

$x = \frac{1}{2}$ або $x = -1$.

Перевірка

а) Якщо $x = \frac{1}{2}$, то

$\log_{-1}(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1) = 1$.

Вираз не має сенсу, $x = \frac{1}{2}$ не є коренем.

б) Якщо $x = -1$, то
 $\log_2(2 + 1 - 1) = 1$
 $x = -1$ — корінь рівняння.

Відповідь: -1 .

Перевірка відповідає.

Вчитель: Звірте ваші відповіді із записом на дошці. Вдома виконайте роботу над помилками.

IV. Підсумок

1) Проведено систематизацію методів вирішення логарифмічних рівнянь.

2) Розглянуто приклади застосування логарифмічних рівнянь на практиці: в музиці, космонавтиці, будівництві, фізиці.

3) Виявлено рівень знань, умінь і навичок, сформованих в учнів при вирішенні логарифмічних рівнянь, а також проаналізовані основні помилки.

Література

1. *Нелин Е. П.* Алгебра и начала анализа. 10 класс // Двухуровневый учебник для 10 класса общеобразовательных учебных заведений. — Х.: Мир Детства, 2006.

2. *Гайшут А. Г.* Математика в логических упражнениях. — К.: Рад. шк., 1985.

3. *Перельман Я. И.* Занимательная алгебра. — М.: Наука, 1978.

4. *Башмаков М. И.* Алгебра и начала анализа. — М.: Просвещение, 1992.

5. Математика для поступающих в ВУЗы / Под ред. В. В. Семенца. — Х.: Навч. вид., 1999.

6. *Гальперин А. Р., Михеев О. Я.* Математика. Типові тестові завдання: Збірник. — Х.: Ранок, 2008.

7. *Кушнир И.* Уравнения. Задачи и решения. — К.: Астарта, 1996.

Л. П. ГАВДУР,

вчитель вищої категорії, вчитель математики ЗОШ № 7 м. Іллічівська.

ПРО СУЧАСНУ ДИДАКТИКУ ТА ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ВЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ

Сьогодні очевидно є необхідність внесення корективів як у процес математичної підготовки учнів, так і у систему роботи вчителя математики. Тому актуальною є проблема оцінки викладання вчителями предмета, використання ними тих або інших технологій навчання, про які сьогодні так багато написано, наприклад [1].

Викладене нижче, можливо, не є остаточним, як і багато того, що стосується дидактики, ролі вчителя, зокрема вчителя математики, у вихованні та навчанні учнів. Випускники вищих навчальних закладів, які одержали диплом, стають фахівцями тільки після набуття повного комплексу знань, практичних навичок, необхідних для виконання конкретної роботи на конкретному робочому місці. Інша ситуація складається по відношенню до випускників педагогічних вузів, які на момент одержання диплома є наче прото-вчителями, і стають вчителями тільки в результаті повного формування психолого-педагогічного комплексу всіх взаємодій системи «вчитель-учень».

На відміну від інженера, наукового співробітника та інших, педагог повинен володіти практично всіма науково-теоретичними знаннями, а також знаннями дидактики своєї конкретної спеціальності. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що вчитель з великої літери повинен вміти повідомляти будь-яку інформацію за будь-яким запитом того, хто навчається, та забезпечувати її ефективно сприйняття і засвоєння, повинен виховувати високодуховного громадянина.

Вчитель не має права не удосконалювати свою педагогічну майстерність. Фахівець будь-якої професії, випускаючи браковану продукцію, незакінчену конструкторську чи наукову роботу, завдає державі шкоди, інколи значної.

Вчитель, який допускає брак в своїй роботі, наносить невиправну шкоду державі, суспільству. Безумовно, удосконалення майстерності, самоосвіта, підвищення кваліфікації повинно бути притаманне будь-якій спеціальності, але жодна спеціальність не має в наявності таких різноманітних знань, умінь та навичок: вчитель — це предметник, психолог, вихователь та ін., інакше кажучи — транслятор знань, коректор та скульптор в одній особі. Вчитель не тільки не має права зменшувати масиви своїх знань, умінь, але й, навпаки, зобов'язаний постійно підвищувати рівень професійної компетентності. Отже, коли йдеться про високий рівень досягнень в роботі, то, насамперед, маємо на увазі вміння самостійно отримувати знання, без яких неможливо працювати по-новому, іншими словами, математиці потрібно навчати так, щоб всім було цікаво.

У 5–6-х класах при належних умовах майже всіх учнів можна зацікавити математикою, математичними задачами. Майже всі на уроці будуть сперечатись, пропонувати свої оригінальні розв'язки, навіть з бажанням залишатися на необов'язковій гуртковій заняття. В старших класах у багатьох учнів проявляється цікавість до визначеного предмета, і це необхідно враховувати. Разом з тим, в учнів з'являється бажання вивчати речі потрібні, але, можливо, і не дуже цікаві. Звісно, кожен вчитель хоче, щоб його учні були причетні до краси та витонченості математики, розуміли, наскільки вона може бути цікавою. Але вимагати від усіх «захоплення» усіма шкільними предметами було б неприродно.

Завдання вчителя математики старших класів — проявляти однаково увагу і до тих, хто твердо бажає отримати необхідну інформацію, але від глибин вивчення математики ухи-

ляється, і до тих, хто захоплений математи-кою. Але хороший вчитель завжди намагається залучити до кагорти захоплених якомога більше учнів класу. Що стосується зовсім нездібних, то у більшості випадків віднесення учнів до розряду «тупих» буває несправедливим. Як правило, йдеться не про повну відсутність здібностей, а про невміння знайти правильний підхід саме до таких учнів. Обов'язковий для всіх курс математики має забезпечувати ґрунтовні знання. Але навряд чи він має бути розрахований на формування в учнів спеціальних навичок, які будуть потрібні лише тим, хто у майбутньому буде користуватись математичним апаратом.

Інша річ позакласна робота з математики, однією з масових форм якої є олімпіади. Уміння розв'язувати математичні задачі є одним з показників математичної обдарованості учня. Сьогодні за підсумками шкільної, районної, обласної та Всеукраїнської олімпіад оцінюють якість математичної підготовки учнів, стан викладання математики в школі, районі, області, наводять статистичні дані, які часто не містять глибокого наукового аналізу положення, що склалося в олімпіадному русі. Між тим може бути так, що в даній школі не виявилось математично обдарованих учнів, і що б вчитель не робив, все може бути безрезультативним. З іншого боку, вчитель може не вживати якихось заходів, а учень блискуче виступає на різних олімпіадах. Такий учень досягає успіхів завдяки своїм особливим математичним здібностям, які розвиває самостійно [2]. Тому актуальним є питання про способи, прийоми, методи і технології навчання.

Згідно ЮНЕСКО «педагогічна технологія — це в загальному розумінні системний метод створення, застосування, визначення всього процесу навчання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських резервів та їх взаємодії, який визначає своїм завданням оптимізацію освіти». Будемо розглядати процес побудови теорії навчання математики з точки зору психології навчання.

Оскільки існують різні психологічні концепції навчання, то вони можуть бути базою для побудови різних теорій навчання математики. Зауважимо, що сьогодні нам невідома кількість повністю побудованих теорій навчання математики, а зустрічаються лише визначені концепції, які можуть служити основою для побудови такої теорії. В якості психологічної концепції навчання приймемо діяльнісний підхід, в основі якого теза — для того, щоб навчити щось робити, потрібно спочатку навчити відповідним чином мислити. Отже концепцією навчання математики є навчання визначеного виду розумової діяльності, пізнавальної діяльності в області математики.

Необхідно підкреслити, що система знань виконує двояку роль в процесі навчання — вона є і результатом, і важливим компонентом

пізнавальної діяльності. На «порожньому місці», тобто без наявності будь-яких знань, ніяка пізнавальна діяльність неможлива. Вихідним положенням теорії навчання математики вважаємо дидактично доцільну (обґрунтовану) комбінацію забезпечення математичних знань та пізнавальної діяльності щодо набуття цих знань. Поступове формування та розвиток в учнів тих логічних структур, що лежать в основі математичної діяльності — важливий засіб навчання математики, тобто для здійснення активного навчання, зпершу необхідно з'ясувати склад, структуру математичної діяльності. Для того, щоб визначити, як зможе учень здійснити деяку математичну діяльність і якою повинна бути діяльність вчителя, треба визначити рівень мислення учня та рівень математичної діяльності, якій ми маємо його навчити. Співставлення цих рівнів і визначає діяльність вчителя, спрямовану на те, щоб підняти рівень розумової діяльності учнів до рівня математичної діяльності, що запропоновано, або ж вкаже, що на даному етапі має бути знижений рівень пропонованої математичної діяльності.

Далі здійснимо спробу проаналізувати різні підходи до навчання учнів з позиції системно-структурних аспектів. Якщо порівняти системно-структурні аспекти систем навчання (інтерактивних та класно-урочної традиційної), то можливо відзначити принципову відмінностей. Навчальний процес при класно-урочній системі навчання практично має блочну структуру у зв'язку з тематичною структуризацією навчальних програм. Чіткий розподіл навчального матеріалу за розділами, які вміщують одну та більше тем таких, що є блоками навчальної інформації, визначає формальний або неформальний модульний характер навчальної програми з математики і, відповідно, самого навчального процесу. Таким же чином, як при застосуванні інтерактивних технологій навчання, у так званій класно-урочній системі, однією зі складових процесу навчання є контроль результатів навчання; при цьому контроль призначається як для виявлення та оцінки результатів навчальної діяльності учнів у межах однієї або декількох тем, так і для оцінки учнями правильності розуміння навчальної інформації, вміння її використовувати в стандартних і нестандартних ситуаціях, а також корекції якості вивченого матеріалу. Слід також відмітити, що згідно з усіма канонами педагогіки, навчальний процес за будь-якої педагогічної системи повинен мати чітку психолого-педагогічну спрямованість, бути логічно завершеним як в цілому, так і з окремих тем, сприяти оволодінню учнями такою системою знань, цінностей, яка дозволяє йому сформува-тися та самореалізуватися як творча особистість.

Таким чином, якщо вчитель, який здійснює навчальний процес за тією або іншою техноло-

гією, чітко дотримується обов'язкових умов організації навчальної діяльності на основі критеріїв, орієнтирів, які являють собою точно і конкретно сформульовані навчальні цілі, забезпечує виконання перевірочних робіт після вивчення кожної навчальної одиниці, оголошує результати цієї роботи, проводить додаткові заняття, а також контроль знань, тобто планує роботу з учнями у канонічній дидактичній послідовності: постановка мети, подання інформації, контроль і корекція, причому виконує все це на високому науково-методичному рівні, то ефективність функціонування будь-якої педагогічної технології має бути і, скоріше всього, буде рівноцінною [3]. Маємо підкреслити, що ефективність діяльності вчителя визначається не характером структури тієї або іншої педагогічної технології, а рівнем того інтегративного показника, який зветься педагогічною майстерністю, що включає широкий комплекс психолого-педагогічних характеристик.

На наш погляд, до принципово іншого бачення сутності, змісту та структури навчального процесу може привести інверсія базового поняття в системі навчання, яке визначається терміном «навчити», сутність якого у повідомленні учням будь-яких знань, умінь. Превалювання даного поняття має на увазі, що основним, базовим елементом системи «вчитель-учень» є вчитель, який здійснює трансляцію знань на учня, а також оцінку і корекцію їх засвоєння.

Якщо говорити про вивчення предмета, засвоєння, придбання знань, то порівняння різних систем навчання є безглуздом. Такий тезис можна заперечити — дослідження деяких вчених свідчать, що тільки 10% людей здатні вчитися з книгою в руках [1]. Тоді дійсно одним з варіантів діяльності вчителя є використання технології інтерактивного навчання. Тут вчитель має виконувати, в основному, координаційно-мотиваційну та контрольню-корегуючу функції, а навчальний процес повинен мати максимальну диференціацію-індивідуалізацію, оскільки сам процес навчання є строго індивідуальним, інакше кажучи, мати чітку особистісну орієнтацію. Виключно важливо добитися, в першу чергу це стосується мотивації навчання, щоб кожний учень був залучений до такої пошукової, наукової, пізнавальної діяльності, випробовував в ній свої пізнавальні сили,

здібності, пережив радість самостійного, хоча б маленького, відкриття.

Відзначимо, що така інверсія від «навчання» до «вивчення» може бути високоефективною при максимальній комп'ютеризації навчального процесу, роботі в Інтернеті і т. п. Тільки індивідуальні особливості вчителя, обсяг його знань, умінь, навичок, техніка оволодіння різними педагогічними прийомами, а також комплексом психолого-вікових показників учня, мають визначати необхідність і доцільність використання тієї чи іншої технології. Логічно припустити, що в ряді випадків можливе застосування конгломератних технологій. Певна річ, що використання інтеракції потребує від вчителя відповідної організації комунікації учнів. Вважаємо, що принциповим тут є дидактично доцільний підбір теоретичного та практичного матеріалу, а не форма реалізації його змісту. У взаємовідносинах змісту та форми зміст є рухомою, динамічною частиною теорії, а форма охоплює систему усталених зв'язків елементів.

Використання різних технологій інтерактивного навчання не може замінити індивідуальної уваги вчителя до кожного учня, і безперечним є лише те, що центральною фігурою навчання залишається вчитель. Вважаємо перспективою подальших досліджень у даному напрямку — розробку методичних рекомендацій щодо вивчення конкретних розділів курсу математики.

Література

1. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пометун. — К., 2007. — 194 с.
2. Светной О. П. Онтодидактика методики викладання математики / О. П. Светной, О. Е. Валльє. — О. : ПУДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2008. — 120 с.
3. Страхов В. Г. Современное образование: методология, квалификация учителя / В. Г. Страхов, О. Е. Валльє. — О. : Астропринт, 2007. — 112 с.

О. Е. ВАЛЛЬЄ,

старший викладач кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін Одеського обласного інституту удосконалення вчителів,

О. П. СЕТНОЙ,

зав. кафедрою математики і методики її навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ХІМІЇ ТА БІОЛОГІЇ

Для підлітків спілкування має велике значення. Тому вони понад усе цінують таку діяльність, яка дає їм змогу спілкуватися. Позитивна взаємодія є сильним чинником мотивації навчання, а організація правильних взаємовідносин у мікросередовищі учнів є першочерговою для забезпечення високих результатів навчально-виховного процесу.

Можливості навчальної лекції чи уроку засвоєння нових знань для забезпечення спілкування обмежені. Письмова контрольна робота взагалі позбавляє можливості для обміну думками, інформацією. На комбінованому уроці спілкування учнів може бути організовано лише під час перевірки чи закріплення навчального матеріалу.

Найбільші можливості щодо реалізації навчального спілкування школярів мають семінари, практичні роботи та робота в предметних гуртках, в яких завдяки спілкуванню учнів в процесі навчання відбуваються такі позитивні зміни:

- зростає пізнавальна активність і самостійність учнів;
- збільшується обсяг знань, поліпшується якість їх засвоєння;
- скорочується час, необхідний для формування практичних умінь;
- учні стають більш дружними, доброзичливими один до одного;
- зникають труднощі, викликані недисциплінованістю учнів.

Тому викладачі природничих дисциплін приділяють особливу увагу залученню студентів коледжу до роботи предметних гуртків. Постійно працюють такі гуртки — географічний, фізичний, хіміко-біологічний «Наш Дім — Земля», активне ядро в яких складають не менш як по 20-30 студентів різних груп коледжу.

Студент оволодіває знаннями тільки внаслідок власної діяльності. Не оволодіння знаннями, а оволодіння діяльністю, в результаті якої формуються знання — головне завдання навчання. Сучасний етап педагогічної практики припускає перехід від пояснювальних технологій до діяльно-розвивальних. Студент має не тільки засвоїти знання, але й навчитися творчо використовувати їх на практиці. Тому важливо включити механізми саморозвитку, сформувавши внутрішню потребу самостійно використовувати отримані знання, включити студента в активну пізнавальну діяльність. Саме тому вища школа поступово, але неухильно переходить від передачі інформації до управління навчально-пізнавальною діяльністю, до формування в студентів навичок самостійної творчої роботи.

Значення інноваційних комп'ютерних технологій для підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу на заняттях з хімії та біології

З кожним роком збільшується інформаційне коло та обсяг пізнавального, розвиваючого навчального та наукового матеріалу, який важко засвоювати та застосовувати студентам під час навчання. Останнім часом комп'ютери стрімко увійшли в усі сфери людської діяльності, але застосовуються вони студентами найчастіше як цікаві іграшки, від яких їх важко відтягнути і повернути до книжок та науково-пізнавальних фільмів.

Виникає парадокс — комп'ютер не тільки не допомагає, але й заважає молоді в її розвитку.

Завдання вчителя — допомогти студентам усвідомити, що комп'ютер — це не лише засіб для ігор, причому не освітніх, а радше розважальних, а важливий засіб оптимізації навчального процесу. Викладач має визначити місце комп'ютера в навчально-виховному процесі, поєднати його з іншими засобами навчання.

Тому одним з найважливіших завдань в процесі викладання предметів природничого циклу є одночасне застосування інноваційних комп'ютерних технологій та засобів забезпечення спілкування студентів під час навчання.

Завдяки їм студенти отримують можливість проявити себе як особистість, свої здібності і захоплення; діти із заниженою самооцінкою — шанс заявити про себе, влитись в колектив однолітків і підняти не тільки власну самооцінку, але й авторитет серед друзів та викладачів.

Позитивні аспекти використання комп'ютера

- Комп'ютер поєднує можливості різноманітних засобів наочності, тренажерних приладів, технічних засобів контролю й оцінки результатів навчальної діяльності.
- На відміну від інших засобів навчання комп'ютер здатний реагувати на дії студента.
- Студент, працюючи на комп'ютері, відчуває, що він керує своєю навчальною діяльністю, а це активізує навчання.
- Сприяє підвищенню інтересу й загальної мотивації навчання завдяки новим формам роботи і причетності до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу.
- Забезпечує індивідуальність навчання: кожен працює в режимі, який його задовольняє.
- Суттєво активізує навчання завдяки широкому використанню привабливих і швидкозмінних форм подачі інформації.

- Дає можливість багаторазового повернення до тієї чи іншої інформації в разі її незрозуміння.

- Забезпечує можливість моделювання хімічних і біологічних об'єктів та процесів, що на відміну від відеофільмів дає студенту можливість сконцентрувати увагу на головних особливостях хімічних або біологічних об'єктів чи процесів, відволіктись від неістотних і другорядних ознак спостережуваного, що сприяє формуванню понять.

- Студенти краще розуміють головне, найістотніше в змісті навчального матеріалу, відбувається формування знань про хімічні або біологічні закономірності, причинно-наслідкові зв'язки.

- Відбувається змагання студента з машиною та самим собою, прагнення самоствердитися, одержати вищу оцінку, підняти власну самооцінку.

- Підлітки отримують доступ до банків інформації.

- Завдяки Інтернету підлітки мають змогу спілкуватися з ровесниками під час навчання.

- Розвиваються такі якості особистості, як уміння самостійно планувати і раціонально виконувати трудові операції, визначати цілі діяльності.

- Формуються такі риси характеру, як акуратність, точність, прагнення виконати роботу до кінця, обов'язковість, самокритичність. Іноді дуже важко оцінити власну поведінку чи манеру спілкування з товаришами. А після перегляду відеоматеріалів за участю власної персони виявляється, що жувати гумку або держати кулаки в кишенях та перетинатись з ноги на ногу під час розмови не дуже привабливо.

- Іноді матеріал, який підлітку здавався дуже привабливим і цікавим при самостійному підборі та монтажі відеокліпів, під час колективної роботи розглядається під іншим кутом зору і потребує подальшого доопрацювання та більш ретельного ставлення до збирання інформації на наступних етапах роботи. Це підвищує не тільки самооцінку підлітка, але й забезпечує можливість підняти на більш високий рівень інтелектуального та духовного розвитку.

- Виховується бажання допомогти товаришам, в яких нижче рівень знання матеріалу чи комп'ютера, вміння працювати в малих групах.

- Формується вміння користуватись додатковими матеріалами — різноманітними комп'ютерними програмами для створення кліпів, відеофільмів, презентацій, конвертування відеоматеріалів у необхідні формати; використання програм перекладу текстів з інших мов, редакції зібраних матеріалів, з можливостями відтворення тексту, чорно-білих та кольорових малюнків; програми з метою використання фотошопу, створення хімічних об'ємних формул 3D або інтерактивних карток чи малюнків.

- Розвивається вміння власними силами з допомогою доступних технічних засобів — фотоапаратів, мобільних телефонів, кінокамер, смартфонів зняти відеоматеріал з наступним його редагуванням для створення власних відеофільмів, які потім і використовуються під час навчальних занять та позакласних виховних заходів.

Напрями роботи студентів в гуртках

- **Аналітично-пошукова** — збирання матеріалів для рефератів, лекцій, семінарів, конференцій, брейн-рингів, КВК та навчальних фільмів. Зібрана відеотека складається з понад 200 науково-популярних фільмів з хімії, біології, фізики, географії тощо, які активно застосовуються під час проведення навчальних занять. Студенти активно збирають фотоматеріали власної роботи, фрагменти відеофільмів з науково-популярних передач, з Інтернету. З фото та відеоматеріалів вони складають власні кліпи та розробляють презентації. Так у цьому році були проведені презентації — «За здоровий образ життя», «Маленькі тваринки», «Весна—2009 в Одесі та ми», «Любов і дружба», «9 Травня та ми», «1 квітня та наш гурток», «Таланти групи 10ТС» та інші. Студенти-активісти гуртку постійно поповнюють фотозбірники цікавими фотографіями і майже не випускають з рук фотоапарата, намагаючись знайти цікавий кадр.

Наприклад, після проведення лабораторної роботи «Складання варіаційного ряду та кривої» в студентській газеті були зібрані наступні факти.

Який зріст у студентів ОАДК ОНПУ?

Коли ми знайомимося з людиною, то в першу чергу звертаємо увагу на зріст. Невеликі люди — карлики, ліліпути, великі — гіганти. Але останнім часом середній ріст людей збільшується. Цікаво те, що наші предки, австралопітеки, були невисокі — 120–130 см. Поступово наші предки вирівнювали спину і починали створювати знаряддя праці. Людина розумна (*Homo habilis*) була вже вищою — 135–150 см. Та на цьому еволюція не закінчилась. Наші предки продовжували рости: у людини прямоходячої ріст жінки був біля 150 см, чоловіка — 160 см. Неандертальці були коренасті, сутулі, мускулісті і невисокого росту — 156–165 см. Та поступово людина ставала вище. В епоху Петра Першого деякі люди досягали до двох метрів. Пригадайте сучасних манекенниць, зріст яких далеко за 176 см. На заняттях з загальної біології, при вивченні неспадкової мінливості, були одержані цікаві результати щодо росту наших студентів. Наслідки дослідження росту 104 першокурсників наведені у вигляді варіаційної кривої. З неї легко побачити, що середній ріст складає 172–175 см (разом дівчат та юнаків). Якщо врахувати, що в цьому віці ріст ще продовжується, можемо зробити висновок, що

сучасна людина продовжує рости. І серед нас величезна кількість майбутніх фотомоделей, баскетболістів та гвардійців.

Наприклад, для проведення конференції «*Ї Величність Вода*» студенти підбрали такі повідомлення про воду:

Повідомлення:

— Маса 1 км³ хмар складає близько 2000 т, і складаються вони з природної води.

— Світовий океан займає площу 361 млн км², або 71% поверхні Землі. В ньому зосереджено 97% всіх запасів води.

Групи води

Вода буває:

— Дистильована

— Очищена

— Мінеральна

— Морська

— Прісна

— Тала

— Срібна

— Активована

— Магнітна

— Жива

— Мертва

— Кип'ячена

— Легка

— Важка

— У вигляді пари (хмари, туман, пар)

— У твердому стані (лід, сніг, крига, сніжинки)

— Кристалічна (у складі кристалогідратів)

— Адсорбційна — на поверхнях або у порожнинах речовин

— Фізіологічно зв'язана — в складі тканин живих істот

— Конституційна — в складі комплексних сполук металів

— Промочуваема — в глинах та опалах

— У вигляді сліз, поту

Мінеральна вода буває хлоридна, сульфатна та гідрокарбонатна, які поділяються на натрієві, кальцієві та магнієві.

Україна — одна з найбагатших на мінеральні води країн світу.

Неймовірно, але факт!

— Одна із складових крові, що розносить кисень судами, — еритроцит — за 4 місяці життя встигає пройти 1 500 км.

— Повний генетичний аналіз компонентів «кінцевих продуктів життєдіяльності людини» вміщує близько 1 200 вірусів, з них приблизно половина зовсім не вивчені, і 500 видів бактерій.

— Результати досліджень щодо розшифрування генетичного коду людини дозволяють стверджувати, що дурість — це хвороба, яка так само, як інші захворювання, передається у спадок.

— Під час сну людина відновлює ті знання, які були отримані вдень, навіть якщо ввечері здається, що вона все забула. Сон не тільки зміцнює спогади, але й захищає їх і відновлює «втрачену» інформацію.

— За даними ВОЗ кожного року від хвороб, пов'язаних з тютюном, вмирають 4 млн чоловік, або 1 людина кожні 8 секунд. В усьому світі паління стає однією з головних причин смертності і забирає більше життів, ніж СНІД, туберкульоз, материнська смертність, дорожньо-транспортні пригоди, вбивства і самогубства разом.

— Через 3 тижні після зачаття починають формуватися клітини мозку. Вони ростуть ривками, іноді до 250 000 клітин за хвилину.

— Мозок в змозі вмщувати інформацію, яка б заповнила 20 млн. томів — стільки, скільки знаходиться в усіх найкрупніших бібліотеках світу.

На базі фізичного гуртка щорічно проводяться КВК між різними навчальними групами.

• **Прикладний** — виготовлення плакатів, карт, моделей молекул, лабораторних приладів, збирання колекцій та створення власними руками різноманітних художніх виробів. Так на базі географічного гуртка зібрана значна колекція мінералів та гірських порід. Колекції і гербарії для проведення практичних занять з біології. Розроблені картки з фотографіями та малюнками тварин і рослин, необхідних для проведення практичних робіт з біології. Складені атласи клітин, мух дрозофіл. Студенти виготовляють вироби з глини, тіста, старих склянок, випилюють з фанери, створюють прикраси з бісеру або в'яжуть чи плетуть з ниток. Щоб показати роботу гуртківців всім студентам коледжу, щорічно організуються виставки технічної творчості. На засіданнях біологічної секції гуртку студенти складають маленькі твори з фотографіями своїх тварин-улюбленців, а іноді навіть приносять їх з собою і демонструють товаришам.

• **Технічний** — участь в ремонті обладнання, приладів кабінетів, поновлення роздавального матеріалу.

Приклад стенду, матеріал зібраний студентами-гуртківцями:

Вулиці Одеси, на яких ми живемо.

— Заболотний Данило Кирилович (1866—1929). Ректор Одеського медичного інституту, директор заснованого за його ініціативи Інституту мікробіології та епідеміології АН України. Основні наукові праці присвячено вивченню інфекційних хвороб, зокрема чуми та холери. Першим в Росії та Україні широко застосував лікування антидифтеритною сироваткою.

— Мечников Ілля Ілліч (1845—1916). Один із засновників (разом з Гамалією) Одеської бактеріологічної станції (тепер Одеський науково-дослідний інститут епідеміології та мікробіології). Відкрив явище фагоцитозу, за що був удостоєний Нобелівської премії. Приділяв велику увагу проблемам підвищення імунітету, доволіття, захисту рослин, вивченню інфекційних захворювань.

— Пирогов Микола Іванович (1810—1881). Попечитель Одеського та Київського навчаль-

них округів, один із засновників хірургії як наукової дисципліни, основоположник військово-польової хірургії. Його ім'я носить Одеський медичний інститут.

— Філатов Володимир Петрович (1875—1956). Заснував українську школу офтальмологів. Науково обґрунтував і практично розробив операцію по пересаджуванню рогової оболонки. Створив вчення про біогенні стимулятори.

— Вернадський Володимир Іванович (1863—1945). Засновник науки геохімії, вчення про біосферу. Вивчав міграцію хімічних елементів в земній корі.

— Менделєєв Дмитро Іванович (1834—1907). У 1855—1856 рр. — вчитель гімназії при Рішельєвському лиціє м. Одеси. Автор періодичного закону, вивчав розчини, ідеальний газ, принцип дрібної перегонки нафти; розробив рецепт бездимного пороху та горілки, точні методи зважування, конструкцію коромисла терезів.

— Мічурін Іван Володимирович (1855—1935). Розробив оригінальні методи виведення нових сортів дерев та кущів, поєднав в селекційній роботі три головних методи: гібридизація, відбір та вплив умов навколишнього середовища з метою керування над процесом домінування. Вивів близько 3000 сортів дерев та кущів підвищеної морозостійкості та родючості.

• **Експериментально-аналітичний:** модулюються процеси під різними кутами зору з метою пошуку оптимальних та найбільш наочних. Так на базі хімічного гуртка вирощуються кристали речовин.

Підбираються реакції для проведення цікавих хімічних дослідів, які демонструються під час засідання гуртка. А в травні місяці щорічно проводиться відкрита конференція, звіт роботи хіміко-біологічного гуртка. Наприклад, конференції «Хімічні досліди як спецефекти в кіно», «Таємниці води» були проведені на обласному рівні.

• **Творчий** — складання віршів, сценаріїв вечорів відпочинку. Гуртківці щорічно проводять такі відкриті позакласні виховні заходи, як концерт, дискотека та вибори Валентина і Валентини року до Дня закоханих 14 лютого, лицарські турніри до 23 лютого. Студенти komponують власні фільми-презентації на теми: «Брати наші менші», «Любов і Дружба», складають сценарії та вірші.

День хіміка

Пусть входит в дом ко всем — и не однажды:
Мы рядом с химией живём, едим и спим,
И наш совместный путь необратим.
Встречаюсь с ней всю жизнь, её не знаем.
И химиков за магов почитаем,
А значит, день их — праздник мастерства.
Творите дальше ваши волшебства!

• **Національно-патріотичний** — студенти збирають літературні та відеоматеріали, при-

свячені українським традиціям і звичаям, обереги: матеріали про символіку нашої країни, вироби народної творчості. Кожного року на честь Дня захисника вітчизни проводяться лицарські козацькі турніри — розваги. Проводяться виховні класні години, матеріал до яких збирають студенти. Це «Історія Держави в грошах», «Державні символи України» та інші. На засіданнях гуртка студенти складають великі твори-думки.

Наприклад, уривок із статті в газеті коледжу на тему «Що значить бути справжнім українцем?», складеної після анкетування студентів 1—2-х курсів.

Ми народилися і живемо на чудовій, багатій, мальовничій землі — на нашій славній Україні. Україні всміхається сонце, озера й моря, незорі лани, шумлять верби над ставками. Якщо людина — частинка народу, вона має бути вірною своєму народові, виявляти любов до рідної землі, землі, в якій покоїться прах її предків і з якої виростає зернистий колос. Є народи, які відчувають себе справжніми господарями у власному домі. А є й такі, що існують у полоні негативних міфів про себе, із заниженою самооцінкою. Тому було цікаво почути думку студентів 1—2-х курсів нашого технікуму про себе як громадян країни, як частки українського народу. Як і раніше, наслідки опитування нашої молоді подають надію, що майбутнє країни в надійних руках. Отже, читайте: «Быть украинцем — это значит быть гражданином нашей любимой Украины. Мне нравится быть украинкой и жить в стране, которую я люблю. И я горжусь этим». «Украинцем нужно быть и в уме, и в душе. Надо любить всем сердцем свою родную землю, защищать ее всегда и во всем». «Украинцем быть — это значит жить в Украине, знать украинский язык и историю страны. И очень жаль, что никто практически этому не следует!» «Ведь люди любой национальности должны знать свою культуру и свой язык, писателей, ученых и многое другое». «Это значит — гордиться прошлым своих предков». «Лично я горжусь, что являюсь гражданином Украины. Особенно сейчас, когда страна на пути к улучшению, когда экономика начинает стабилизироваться. Ведь когда я окончу техникум, мне будет нужна хорошая работа!» «Украинцем бути-це бути відданим своїй родині, країні, розмовляти на рідній, державній мові». «Що значить бути українцем? Це значить любити свою батьківщину всім серцем, не бути байдужим до майбутнього України, бути патріотом свого краю!»

Мало що можна додати до висловлювань молоді. Треба вірити, що прийде час, коли наше життя наповниться щастям, спокоєм, теплом, хлібом і квітами, сподіваннями і радістю, працею і відпочинком — тим, що робить життя щасливим. Щоб кожен з гордістю міг сказати: «Я громадянин України».

• **Наставницький:** тісна співпраця студентів фізиків — практикантів педуніверситету із студентами коледжу та підготовка спільних засідань, КВК. На засіданнях гуртка більш досвідчені студенти навчають своїх товаришів користуватися сучасними технічними засобами, комп'ютером та комп'ютерними програмами. На консультаціях вони допомагають провести лабораторну роботу тим студентам, які пропустили заняття. Студенти з досвідом проведення конкурсів, концертів допомагають новачкам влитися в колектив, шукають та підтримують нові таланти. Допомагають їм знайти та підібрати музику, тексти для ролей та виступів, подолати невпевненість.

• **Наочні:** проведення екскурсій до музеїв — анатомічного, палеонтологічного, зоологічного, судмедекспертизи, музею МВД та ОНПУ, ботанічного саду, зоопарку, фізичної обсерваторії, екскурсій по старій Одесі. Також студенти залучаються до відвідування театрів, виставок.

• **Навчальний** — підготовка студентів до участі в обласних тематичних олімпіадах, участь у проведенні естафет знань спільно з комісією математичних дисциплін.

Застосування інноваційних технологій та методів навчання. Студенти самостійно проводять під час практичних робіт з хімії, біології експериментальну частину та головну частину заняття. Знімають на відео та беруть активну участь при монтажі навчальних фільмів. На сьогоднішній час знято та використовуються в навчальному процесі 16 навчальних фільмів, знято відеоматеріали ще до 10 фільмів, декілька фільмів до виховних годин та фільм до конференції «Таємниця води». Фільми демонструвалися на обласних методичних об'єднаннях вчителів хімії і біології та отримали позитивну оцінку. Участь в зйомках фільмів підвищує зацікавленість студентів до практичних занять, сприяє найкращому розумінню фізичних та хімічних явищ; розвиває навички самостійної роботи, виховує охайність, культуру поведінки, формує екологічну культуру та увагу до питань техніки безпеки.

Накопичення значного обсягу відеоматеріалів призвело до створення в Інтернеті сайту «Іволга», де студенти можуть побачити всю виконану ними творчу роботу, обмінятися досвідом, одержати навчально-методичний матеріал для проведення лабораторних робіт, виконання самостійної роботи, зразки завдань до контрольних робіт, розмістити авторські фільми.

Наведений матеріал є результатом тільки частини роботи, яку проводять студенти з використанням сучасних інноваційних технологій. Весь навчальний рік студенти активно залучаються до підготовки та проведення занять. При цьому ми намагалися підштовхувати їх до засвоєння та використання різноманітних комп'ютерних програм. Та головне — студенти за-

охочуються до якісного засвоєння теоретичного матеріалу, методики проведення хімічного експерименту, формулювання висновків, спілкування студент — студент, студент — викладач, щоб на належному рівні самостійно за допомогою викладача провести частину навчального заняття — лекції або лабораторно-практичної роботи.

Внаслідок цього підвищується інтерес до вивчення предмета. Студенти не тільки самі поглиблено вивчають матеріал, але й доступно передають його товаришам (здійснюється навчання студент — студент). Одним із шляхів підготовки до таких занять є зйомка, монтаж навчальних фільмів.

Стартуючи з розроблення презентації, студенти прийшли до більш складного рівня використання комп'ютерних технологій, пов'язаних з навчально-виховним процесом. А саме — підготовка матеріалів до складання авторських фільмів (зв'язок студент — викладач) і здійснення перших кроків до створення власних відеофільмів. Накопичування відеоматеріалів, а також пов'язаних з ними творчих робіт студентів, членів хіміко-біологічного гуртка «Наш Дім — Земля», сформувало бажання донести цей матеріал до інших студентів коледжу. Це привело до створення сайту гуртка «Іволга», в становленні й роботі якого активну участь брали самі студенти.

Література

1. *Неведомська Є.* Комп'ютерні технології під час навчання біології // Біологія і хімія в школі. — 2008. — № 4(62). — С. 10–12.
2. *Савчин М., Бунь Н.* Рівні предметних компетентностей з хімії // Біологія і хімія в школі. — 2008. — № 1(65). — С. 13–16.
3. Хімія 10–11 кл. Органічна хімія / А. В. Домбровський, Н. М. Лукашова, С. М. Лукашов. — К.: Освіта, 1998. — С. 121–129.
4. *Цветков Л. О.* Органічна хімія. Підручник для 10 кл. — К.: Рад. шк., 1988. — С. 117–124.
5. *Буринська Н. М., Величко Л. П.* Хімія. 11 кл. — К.: Ірпінь; ВТФ «Перун», 1999. — С. 20–24.

І. В. ТИХОНЕНКО,

викладач хімії і біології ОАДК ОНПУ,

О. О. КАТАНА,

викладач хімії і біології ОАДК ОНПУ.

ПРО ПІДСУМКИ РОБОТИ ОБЛАСНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ВЕЛИКА ПЕРЕМОГА НАД ФАШИЗМОМ І РОЛЬ УКРАЇНИ У ІІ СВІТОВІЙ ВІЙНІ»

31 березня 2010 року на базі Одеського військового ліцею була проведена науково-практична конференція «Велика Перемога над фашизмом і роль України у ІІ Світовій війні» (до 65-ї річниці Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні). Конференція проведена у відповідності до плану роботи Одеського обласного інституту удосконалення вчителів на 2009/2010 н.р. В роботі конференції взяли участь методисти методичних кабінетів районів і міст області, вчителі предмета «Захист Вітчизни», крім того були запрошені вчені, фахівці з військової справи, учасники Великої Вітчизняної війни.

На конференції начальник Одеського військового ліцею Володимир Додул мав змогу презентувати ввірений йому заклад і розповісти про умови вступу до ліцею, особливості навчально-виховного процесу та перспективи вступу випускників до вищих військових навчальних закладів Міністерства оборони України.

Про концептуально-історичну правду щодо ІІ Світової війни і Великої Вітчизняної війни розповів Логінов Микола Олександрович, вчитель предмета «Захист Вітчизни» Одеської ЗОШ № 56, полковник у відставці. Він підкреслив, що ІІ Світова війна (1939–1945) була підготовлена силами міжнародного імперіалізму і розв'язана фашистською Німеччиною, Італією, мілітаристською Японією за світове панування. Компанія фашистського блоку (Німеччина, Італія, Японія) мала відверто несправедливий і загарбницький характер. Війна з боку капіталістичних держав проти фашистського блоку набувала справедливого характеру. Після вступу у ІІ Світову війну СРСР і створення Антигітлерівської коаліції завершився процес перетворення війни у справедливий, визвольний, антифашистський.

Голова Ради громадської організації «Патріот» міста-героя Одеси, полковник у відставці Макаров Євген Михайлович у своєму виступі зазначив, що великий внесок у руйнування фашистського плану блискавичного ведення війни «Барбаросса» внесли міста-герої (Москва, Ленінград, Сталінград, Київ, Одеса, Севастополь та ін.), які до 20% військ вермахту відтягнули для ведення бойових дій і завдали окупантам великих втрат (німецько-румунське угруповання, чисельністю 300 тис., зазнало втрат під час наступу на Одесу з 5 серпня по 16 жовтня 1941 року кількістю 120 тис. чоловік).

Дружинін Сергій В'ячеславович, член наукового міського товариства, полковник у відставці проаналізував підсумки ІІ Світової війни і наголосив на необхідності захисту правди про Велику Вітчизняну війну (1941–1945), надав оцінку пакту «Молотова-Рібентропа» з приводу його підпису. Доповідач піддав критиці фальсифікаторів історії, які, по-перше, дали оцінку пакту як змові між Гітлером і Сталіним з приводу розподілу Європи на зони впливу, що не відповідає дійсності; по-друге, Сталін і його оточення виносували план раптового нападу на Німеччину, що не підтверджується архівними документами; по-третє, не висадка англо-американських військ у Нормандії і відкриття Другого фронту, а перемога Радянської Армії над німецьким угрупованням під Сталінградом і Курськом стало корінним переломом у боротьбі з фашизмом у роки ІІ Світової війни.

Про місце України у вирішальних битвах ІІ Світової війни розповів Шестаков Борис Іванович, методист науково-методичної лабораторії творчого розвитку особистості, викладач кафедри педагогіки і психології Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, полковник у відставці, який зазначив, що народ України більше за усіх зазнав страждань і матеріальних втрат. Фашистські окупанти зруйнували і спалили 714 міст і селищ, понад 28 тис. сіл та 2 млн будівель. У роки окупації в Україні було вбито і замучено 4 млн цивільного населення і 1,3 млн військовополонених.

Але народ України не став на коліна, а одностайно піднявся на захист Батьківщини, виявив хоробрість і відвагу, стійкість і мужність, самовідданість і готовність до самопожертви в ім'я перемоги над фашизмом.

На території України було проведено 13 військово-стратегічних операцій, які стали вирішальними битвами в ході ІІ Світової війни (битва за Дніпро, Одеська військова операція, Львівсько-Сандомірська операція та ін.). Велику роль у цих подіях відіграла дружба народів СРСР. У боях за визволення України брало участь більше 40 національностей Радянського Союзу. Більше 4 тисяч з них одержало високе звання Героя Радянського Союзу.

Великий внесок у перемогу над фашизмом вніс український народ. У лавах Радянської Армії взяли участь 8 млн мешканців України, більше 500 тисяч — у партизанських загонах

і понад 150 тисяч осіб — у Русі Опору держав Європи, Африки та Азії. Про внесок у перемогу над фашизмом свідчить і такий факт: 27 липня 1944 року при визволенні міста Львова загинуло 758 тис. радянських воїнів, а бійців УПА — 5 чоловік.

У своєму зверненні до учасників конференції колишній розвідник 248-ї Одеської стрілецької дивізії, доцент, кандидат історичних наук Савченко Яків Андрійович закликав вчителів предмета «Захист Вітчизни» об'єктивно висвітлювати історію Великої Вітчизняної війни, виховувати учнівську молодь на героїчних традиціях старшого покоління. У роботі з військово-патріотичного виховання слід опиратися на допомогу таких громадських організацій, як «Одеська обласна рада миру», «Рада ветеранів війни і праці», Рада «Патріот» міста-героя Одеси та ін.

Підсумки роботи конференції підвів В'ячеслав Михайлович Руссол, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, після чого методист кафедри педагогіки і психології ООІУВ Олександр Кривицький оголосив присутнім зміст рекомендацій обласної науково-практичної конференції «Велика Перемога над фашизмом і роль України у II Світовій війні», присвяченій 65-й річниці Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

Рекомендації обласної науково-практичної конференції «Велика Перемога над фашизмом і роль України у II Світовій війні»

Перспективи розвитку будь-якого суспільства насамперед залежать від соціального становлення підростаючого покоління. Героїко-патріотичне виховання дітей та молоді в Україні визнано пріоритетним напрямком державної політики. Завдання і зміст цієї роботи визначено Законом України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років» від 20.04.2000 року № 1684-III, Указом Президента України від 10.12.2008 року № 1152 «Про відзначення 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», Постановою Верховної Ради України від 13.01.2009 року за № 842-VI «Про відзначення 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні та визволення України від фашистських загарбників», а також наказом МОН України від 24.02.2010 року № 166 «Про відзначення 65-ї річниці пам'ятних дат Великої Вітчизняної війни».

Управління освіти та наукової діяльності Одеської облдержадміністрації та ООІУВ постійно працюють над формуванням дієвої системи навчально-виховної роботи в навчальних

зкладах області, а також беруть активну участь у впровадженні в життя державних програм.

Враховуючи вищезазначене, конференція рекомендувала проводити навчально-виховні заходи, присвячені 65-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні, під гаслом «Ніщо не забуто, ніхто не забутий!», «Подвигу жити у віках!»

В процесі проведення організаційно-педагогічної діяльності рекомендується звернути особливу увагу на концептуально-історичну правду про виникнення II Світової війни, Великої Вітчизняної війни, на підступність нападу нацистської Німеччини, розкрити її плани щодо України, підкреслити патріотизм та героїзм народу, змалювати запеклі бої перших днів (основні віхи подвигу частин армії, флоту; мешканців міста-героя Одеси під час 73 героїчних днів її оборони), розповісти про труднощі перебудови народного господарства на військовий лад.

У процесі навчально-виховної та позашкільної роботи з учнівською молоддю наголошувати, що джерелом відваги воїнів була любов до Батьківщини, своєї рідної землі, міста, родини. Відвага і хоробрість, стійкість і мужність, самовідданість і готовність до самопожертви в ім'я Перемоги були нормою поведінки для більшості воїнів (більше 300 разів наші воїни закривали амбразури дзотів; зафіксовано 327 повітряних таранів, більше 500 разів льотчики повторили подвиг М. Гастелло, більше 600 разів — В. Талалихіна). Слід звернути особливу увагу на подвиги дітей та молоді.

Під час проведення навчально-виховних заходів необхідно наголосити, що в ході Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років вагомий внесок у перемогу над фашизмом зробила Україна. Цей внесок вимірюється героїчною боротьбою нашої країни проти фашизму на фронтах і в тилу. У лавах Радянської Армії брали участь 8 млн українців, понад 500 тис. партизанів, 103 тис. підпільників діяли в тилу ворога і 1 млн 400 тис. — в загонах народного опору. Слід нагадати і про величезні втрати України у боротьбі з фашизмом, що становить 5,3 млн загиблих (1,3 млн — військовослужбовці, 4 млн — цивільне населення). Фашисти зруйнували і спалили 714 міст і селищ і 28 тис. сіл.

З метою посилення виховного впливу рекомендується використовувати документи, спогади, фронтові листи, кіно- і фотоматеріали, художні твори.

Крім того, з метою поглиблення знань щодо Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років та усвідомлення підростаючим поколінням історичного значення 65-ї річниці визволення України (28 жовтня 2010 року) рекомендуємо провести науково-практичні конференції, семінари, тематичні, літературні вечори, уроки мужності і пам'яті.

Пропонуємо забезпечити проведення:

— урочистих зібрань із запрошенням ветеранів війни і військової служби, громадськості, молоді;

— конкурсів, виставок та презентацій найкращих робіт ветеранів, викладачів, учнів з героїко-патріотичного виховання;

— покладання квітів і вінків у дні святкування знаменних дат (День Перемоги, День визволення Одеси, міст і районів області від німецько-фашистських загарбників).

З метою виховання у молоді бережливого і турботливого ставлення до старшого покоління важливо надавати місцевим ветеранам необхідну увагу і підтримку, активізувати волонтерський рух для надання допомоги ветеранам, вдовам загиблих і померлих учасників Великої Вітчизняної війни та інших військових конфліктів.

Велике значення в системі освітньо-виховної роботи щодо формування патріотизму учнівської молоді мають музеї бойової і трудової слави при навчальних закладах освіти.

Участь учнів у збереженні історико-культурної спадщини, а також залучення молоді до вивчення та дослідження героїзму українського народу формує героїко-патріотичне почуття, породжує інтерес до пошуково-дослідної роботи.

Ефективні форми роботи в музеях бойової, трудової слави:

— художньо-тематичні виставки та фото: «Народна пам'ять про героїв війни», «Ніщо не забуто, ніхто не забутий!», «Шляхи батьків — дороги синів!», «Солдати Великої Вітчизняної війни»;

— екскурсії (оглядово), тематичні вечори;

— усні журнали: «Сторінки безсмертя», «Вічний вогонь пам'яті»;

— читацькі конференції: «Героїчна оборона (визволення) Одеси від німецько-румунських загарбників».

I. Орієнтовна тематика бесід.

1. Незабутній подвиг народу — героїчна оборона Одеси.

2. Легендарні партизани і підпільники.

3. Місця масових розстрілів «Фашистські концтабори розповіли.....».

4. Влучно у ціль на землі та в повітрі (про бойові дії 69-ї ВПА м.Одеси у 1941 році).

5. Фашистські концентраційні табори — «фабрики смерті».

6. 10 квітня 1944 року — Одеса визволена!

7. Велика Вітчизняна війна у спогадах її учасників.

8. Їх імена на фронтovому обеліску.

9. Жовтень 1944 року — Україна визволена!

10. Місце Військово-Морського Флоту в обороні м. Одеси.

11. Ціна великої Перемоги.

II. Орієнтовна тематика уроків мужності та уроків пам'яті.

1. Бути громадянами-патріотами землі, що Україною зветься.

2. Ці подвиги звучать у піснях і легендах сьогодні.

3. Сини багатьох народів — визволителі України.

4. Вулиці Одещини і міст, селищ області носять імена героїв Великої Вітчизняної війни. Мужні визволителі мого краю.

6. Праця в тилу — гідний внесок у перемогу над ворогом.

7. Героїзм воїнів в поезіях і творах.

8. Фронтovі пісні (лекція-концерт).

9. Цих днів не замовкне слава (73 доби оборони Одеси).

10. Солдати Великої Вітчизняної війни — народу вірні.

11. Діти і молодь під час окупації в роки війни.

III. Орієнтовна тематика науково-практичних конференцій і лекцій.

1. День Перемоги над фашизмом — свято всього прогресивного людства.

2. Оборона, визволення Одеси: скрижали пам'яті.

3. Діти-герої Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років.

4. Одещина у роки Великої Вітчизняної війни, сторінки історії.

5. Катакомби розповідають (про участь партизанів-підпільників у роки окупації).

6. Громадяни України — воїни-герої Радянського Союзу, повні кавалери Ордена слави.

7. Мешканці України в Європейському русі опору в роки II Світової війни.

8. Історичне значення Нюрнберзького судового процесу.

9. Україна в геополітичних планах гітлерівської Німеччини.

10. Військово-стратегічні операції з визволення України у 1944 році та їх історичне значення.

11. На нашій вулиці живуть ветерани Великої Вітчизняної війни.

12. Героїка Великої Вітчизняної війни у літературних творах.

13. Нагороди періоду Великої Вітчизняної війни.

Б. І. ШЕСТАКОВ,

методист навчально-методичної лабораторії творчого розвитку особистості ООІУВ.